

نظارت بین‌المللی بر گذار دموکراتیک ایران

ابعاد، انتخاب‌ها و انتظارات

۴

International Monitoring of Iran's Democratic Transition

Dimensions, Choices, and Expectations

مهدی سالم

Mehdi Salem

زمستان ۱۴۰۴ — فوریه ۲۰۲۶

نظارت بین‌المللی بر گذار دموکراتیک ایران: ابعاد، انتخاب‌ها و انتظارات

نویسنده: مهدی سالم

نسخه‌ی اول — ژوئن ۲۰۲۵

این سند برای استفاده‌ی آزاد در خدمت گذار دموکراتیک ایران تدوین شده است.
بازتولید با ذکر منبع مجاز است.

حروف‌چینی با XeLaTeX و XePersian

تقدیم به همه‌ی کسانی که برای آزادی و دموکراسی در ایران جان باختند، زندان کشیدند، و با تمام وجود ایستادگی کردند.
و تقدیم به نسلی که خواهد ساخت آنچه نسل‌های پیشین آرزویش را داشتند.

«زن، زندگی، آزادی»

«مرد، میهن، آبادی»

پیش‌گفتار و چکیده‌ی اجرایی

دموکراسی چیزی نیست که یک‌بار به دست آید و
«برای همیشه بماند؛ باید هر روز از نو تولدش داد.

واتسلاو هاول، رئیس‌جمهور چکسلواکی و جمهوری چک —

پیش‌گفتار و چکیده‌ی اجرایی

چرا این کتاب؟ چرا الان؟

ایران در آستانه‌ی یکی از مهم‌ترین لحظات تاریخ معاصر خود ایستاده است. نظامی که بیش از چهار دهه بر این کشور حکومت کرده، با بحران‌های هم‌زمان مشروعیت، کارآمدی و جانشینی دست‌وپنجه نرم می‌کند. جنبش‌های اعتراضی پی‌درپی — از جنبش سبز ۱۳۸۸ تا قیام آبان ۱۳۹۸ و خیزش زن، زندگی، آزادی (Woman, Life, Freedom) در ۱۴۰۱ — نشان داده‌اند که جامعه‌ی ایرانی خواهان تغییر بنیادین است. پرسش دیگر «آیا تغییر خواهد آمد؟» نیست، بلکه «چگونه؟»، «چه وقت؟» و «با چه پیامدهایی؟» است.

نکته‌ی کلیدی

تجربه‌ی تاریخی نشان می‌دهد که لحظه‌ی سقوط یک نظام اقتدارگرا تنها آغاز راه است. آنچه پس از سقوط اتفاق می‌افتد — فرایند گذار، نهادسازی و تحکیم دموکراسی — به‌مراتب دشوارتر، پیچیده‌تر و تعیین‌کننده‌تر از خودِ لحظه‌ی تغییر است.

این کتاب بر یک بُعد حیاتی و اغلب نادیده‌گرفته‌شده‌ی فرایند گذار تمرکز دارد: **نظارت بین‌المللی**. نظارتی که اگر درست طراحی و اجرا شود، می‌تواند تفاوت میان یک گذار موفق (مانند آفریقای جنوبی) و یک فاجعه (مانند عراق یا لیبی) باشد.

تدوین این سند بر یک باور بنیادین استوار است: **ایرانیان باید مالک و هدایت‌کننده‌ی فرایند گذار باشند**، اما جامعه‌ی بین‌المللی نیز مسئولیت و ظرفیت دارد که از این فرایند پشتیبانی کند — نه مدیریت آن، بلکه همراهی و نظارت بر آن.

این کتاب برای چه کسی نوشته شده؟

این سند برای طیف متنوعی از مخاطبان تدوین شده و تلاش کرده زبانی پیدا کند که برای همه‌ی آنها قابل فهم و مفید باشد:

جدول ۱: مخاطبان سند و نحوه‌ی بهره‌برداری

مخاطب	نیاز اصلی	فصول کلیدی
نیروهای سیاسی اپوزیسیون	درک مدل‌های ممکن نظارت و آمادگی برای تعامل با نهادهای بین‌المللی	فصول ۳، ۴، ۹، ۱۱
فعالان جامعه‌ی مدنی سیاست‌گذاران بین‌المللی	شناخت حقوق و ابزارهای نظارتی و نقش خود در فرایند چارچوب تصمیم‌گیری و تخمین هزینه‌ها و ریسک‌ها	فصول ۵، ۶، ۸ فصول ۳، ۷، ۱۰
نهادهای بین‌المللی (UN, EU)	راهنمای عملیاتی و سناریوهای احتمالی	فصول ۴، ۸، ۹
پژوهشگران و آکادما	مبانی نظری و تحلیل تطبیقی	فصول ۱، ۲، ۳ + پیوست‌ها
دیاسپورای ایرانی رسانه‌ها	درک نقش خود و فرصت‌های مشارکت تحلیل جامع و قابل استناد	فصول ۵، ۶، ۱۱ فصل ۰ (چکیده) + فصل ۱۲

روش‌شناسی

این سند بر مبنای چهار ستون روش‌شناختی تدوین شده است:

- مرور ادبیات نظری:** بررسی جامع مکاتب فکری مطالعات گذار دموکراتیک (Transitology)، از ساموئل هانتینگتون (Samuel Huntington) و خوان لینتز (Juan Linz) تا لری دایموند (Larry Diamond) و توماس کاروترز (Thomas Carothers).
- تحلیل تطبیقی:** مطالعه‌ی عمیق ۹ نمونه‌ی تاریخی گذار (آفریقای جنوبی، شیلی، لهستان، تونس، تیمور شرقی، کوزوو، عراق، میانمار و لیبی) و استخراج درس‌های آموخته برای ایران.
- تحلیل نهادی:** بررسی ساختار، ظرفیت و سوابق نهادهای بین‌المللی (سازمان ملل، اتحادیه‌ی اروپا، سازمان‌های غیردولتی و...) در زمینه‌ی نظارت بر گذار.
- سناریوسازی:** طراحی شش سناریوی محتمل گذار در ایران و تطبیق مدل نظارتی مناسب با هر سناریو.

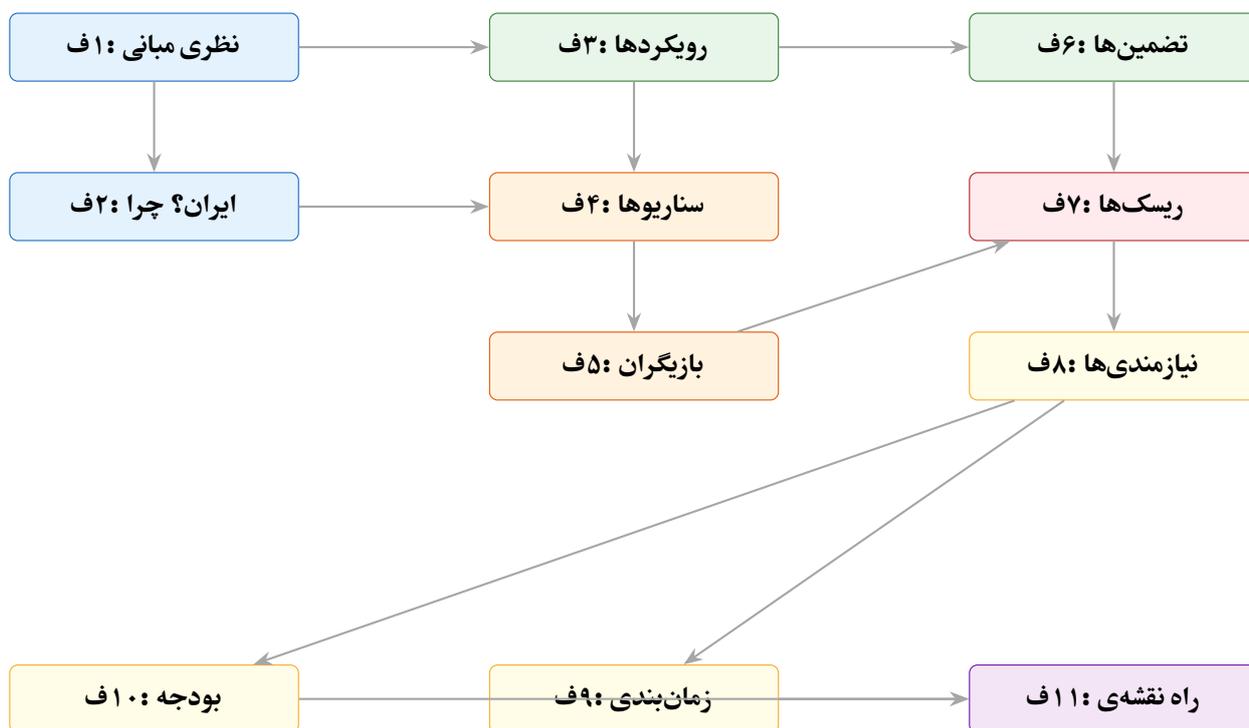
هشدار

یک تذکر مهم روش شناختی: هیچ مدل نظارتی واحدی وجود ندارد که مستقیماً برای ایران قابل استفاده باشد. ایران کشوری است با ویژگی‌های منحصر به فرد (جمعیت ۸۵ میلیونی، ژئوپلیتیک پیچیده، برنامه‌ی هسته‌ای، تنوع قومی-مذهبی، ارتش ایدئولوژیک) که هرگونه الگوبرداری مکانیکی از نمونه‌های دیگر را محکوم به شکست می‌کند. این سند نه یک نسخه‌ی آماده، بلکه یک **چارچوب تحلیلی** برای تصمیم‌گیری آگاهانه ارائه می‌دهد.

۹

نقشه‌ی خوانش سند

این کتاب به گونه‌ای طراحی شده که هم به صورت خطی (از ابتدا تا انتها) و هم به صورت گزینشی (مراجعه به فصول مورد نیاز) قابل خوانش باشد. نمودار زیر نقشه‌ی ارتباط فصول را نشان می‌دهد:

شکل ۱: نقشه‌ی ارتباط فصول کتاب

۹

خلاصه‌ی اجرایی این فصل

یافته‌های کلیدی

۱. **ایران یک مورد استاندارد نیست.** با جمعیت ۸۵ میلیونی، برنامه‌ی هسته‌ای، ارتش ایدئولوژیک (IRGC)، شبکه‌ی نیابتی منطقه‌ای و تنوع قومی-مذهبی، هیچ مدل نظارتی موجودی بدون تطبیق اساسی برای ایران کار نخواهد کرد. (← رجوع شود به فصل ۲)
۲. **شش مدل نظارتی شناسایی شده‌اند.** از «نظارت انتخاباتی محدود» تا «مدیریت بین‌المللی مستقیم». هیچ‌یک به‌تنهایی کافی نیست. مدل پیشنهادی این سند: **مدل ترکیبی-تطبیقی با فازبندی سه‌مرحله‌ای.** (← رجوع شود به فصل ۴؟)
۳. **سناریوی گذار، مدل نظارت را تعیین می‌کند.** شش سناریو تحلیل شده‌اند. سناریوی مطلوب: «گذار مذاکره‌ای»؛ سناریوی محتمل‌تر: «فروپاشی ناگهانی» یا «انقلاب مردمی». برای هر سناریو مدل نظارتی متفاوتی لازم است. (← رجوع شود به فصل ۴)
۴. **بزرگ‌ترین ریسک: بازگشت اقتدارگرایی.** تجربه‌ی مصر ۲۰۱۳ نشان داد که حتی انقلاب‌های پرشکوه می‌توانند به بازگشت دیکتاتوری بینجامند. مدیریت نقش سپاه پاسداران، حیاتی‌ترین چالش امنیتی گذار ایران است. (← رجوع شود به فصل ۷)
۵. **هزینه‌ی تخمینی: ۳ تا ۵ میلیارد دلار در ۱۰ سال.** رقمی که در مقایسه با هزینه‌ی بی‌ثباتی منطقه‌ای (جنگ عراق: ۲ تریلیون دلار) یک سرمایه‌گذاری بسیار مقرون‌به‌صرفه است. (← رجوع شود به فصل ۱۰)
۶. **آمادگی باید از الان شروع شود.** منتظر سقوط نظام ماندن خطرناک است. شبکه‌سازی، آموزش ناظران، طراحی برنامه‌ی آماده‌باش و ایجاد اجماع بین‌المللی باید از همین امروز آغاز شود. (← رجوع شود به فصل ۱۱)

ده توصیه‌ی کلیدی

#	توصیه	مخاطب اصلی
۱	مالکیت ملی: ایرانیان هدایت‌کننده باشند، نه موضوع نظارت	همه
۲	آماده‌باش از الان: برنامه‌ریزی منتظر سقوط نماند	اپوزیسیون + بین‌الملل
۳	مدل ترکیبی: از هیچ مدل واحدی کپی نکنید	طراحان فرایند
۴	فازبندی: از نظارت سنگین شروع و تدریجاً کاهش دهید	مأموریت بین‌المللی
۵	فراگیری: زنان، اقوام، جوانان و همه‌ی طیف‌ها نمایندگی شوند	شورای مشورتی ملی
۶	عدالت آشتی‌محور: عدالت انتقالی نه انتقام‌جویانه	کمیسیون حقیقت
۷	اقتصاد فراموش نشود: رفع تحریم + بسته‌ی حمایتی = شرط لازم	قدرت‌های بزرگ
۸	سپاه: مدیریت نه نابودی: بازسازی حرفه‌ای نه حذف کامل	طراحان SSR
۹	رسانه‌ی آزاد = اکسیژن: از روز اول تضمین شود	دولت موقت
۱۰	خروج شفاف: مأموریت بین‌المللی نقطه‌ی پایان داشته باشد	شورای امنیت

ساختار کتاب

نکته‌ی عملیاتی

درباره‌ی پیوست‌ها: علاوه بر ۱۳ فصل اصلی، ده پیوست تکمیلی ارائه شده شامل:

- پیوست الف: جدول مقایسه‌ای جامع ۹ نمونه‌ی تاریخی گذار
- پیوست‌های ب تا ح: هفت مطالعه‌ی موردی تفصیلی (آفریقای جنوبی، شیلی، تونس، لهستان، عراق، میانمار، تیمور شرقی)
- پیوست خ: واژه‌نامه‌ی تخصصی دوزبانه (فارسی-انگلیسی)
- پیوست د: فهرست نهادها و سازمان‌های کلیدی

جدول ۲: نقشه‌ی فصول کتاب

فصل	عنوان و محتوای اصلی	صفحات
۰	پیش‌گفتار و چکیده‌ی اجرایی	۷-۵
۱	مبانی نظری: گذار دموکراتیک و نظارت بین‌المللی	۱۵-۱۲
۲	چرا ایران؟ ویژگی‌ها، پیچیدگی‌ها و استثنائات	۱۲-۱۰
۳	رویکردها و ساختارهای نظارت — تحلیل مقایسه‌ای شش مدل	۲۲-۱۸
۴	سناریوهای گذار و مدل‌های نظارتی متناظر	۱۸-۱۵
۵	نهادها، بازیگران و نقش هر یک	۲۲-۱۸
۶	تضمین‌های موفقیت و پیش‌شرط‌های ساختاری	۱۵-۱۲
۷	آسیب‌شناسی، ریسک‌ها و چالش‌ها	۱۸-۱۵
۸	نیازمندی‌ها: انسانی، نهادی، فنی، حقوقی	۱۵-۱۲
۹	زمان‌بندی، تیم‌سازی و ساختارسازی	۱۲-۱۰
۱۰	بودجه‌بندی و تأمین مالی	۱۰-۸
۱۱	نقشه‌ی راه اجرایی و توصیه‌های نهایی	۱۲-۱۰
۱۲	جمع‌بندی و کلام آخر	۵-۳

سپاس‌گزاری

این سند حاصل مطالعه‌ی تجربه‌ی ده‌ها کشور، صدها نهاد و هزاران انسانی است که در تاریخ معاصر برای ساختن جوامع آزاد و دموکراتیک تلاش کرده‌اند. از همه‌ی آن‌ها — موفق و ناموفق — آموخته‌ایم. سپاس ویژه از تمامی پژوهشگران، فعالان و سیاست‌گذارانی که دانش خود را در دسترس عموم قرار داده‌اند.

مهدی سالم

تابستان ۱۴۰۴ / ژوئن ۲۰۲۵

فهرست مطالب

فهرست جداول

فهرست تصاویر

به جز است، حکومت شکل بدترین «دموکراسی
شده‌اند.» آزموده تاکنون که دیگری شکل‌های تمام

چرچیل وینستون —

مبانی نظری و مفهومی: گذار دموکراتیک و نظارت بین‌المللی

خلاصه‌ی اجرایی این فصل

این فصل سه وظیفه‌ی اصلی دارد: نخست، ایجاد **زبان مشترک** از طریق تعریف دقیق مفاهیم کلیدی؛ دوم، مرور **مکاتب فکری** مطالعات گذار دموکراتیک از دهه‌ی ۱۹۷۰ تا امروز؛ و سوم، تبیین **مبانی نظری و حقوقی نظارت بین‌المللی** بر فرایند گذار. خواننده پس از مطالعه‌ی این فصل درکی روشن از «گذار دموکراتیک چیست؟»، «نظارت بین‌المللی چه معنایی دارد؟» و «چه چارچوب نظری‌ای برای تحلیل مورد ایران مناسب است؟» خواهد داشت.

۱.۱ گذار دموکراتیک: تعریف و مرزبندی مفهومی

تعریف: گذار دموکراتیک

گذار دموکراتیک^a فاصله‌ی زمانی میان فروپاشی یا تضعیف یک نظام اقتدارگرا و استقرار یک نظام دموکراتیک است. این فرایند لزوماً خطی، یک‌سویه یا تضمین‌شده نیست و ممکن است به شکست، بازگشت یا رکود بینجامد.

^a Democratic Transition

برای درک دقیق‌تر، باید گذار دموکراتیک را از چند مفهوم مشابه اما متفاوت تمیز دهیم:

جدول ۱۰۱: تمایز مفهومی: گذار دموکراتیک و مفاهیم مرتبط

مفهوم	تعریف	تفاوت با گذار دموکراتیک
آزادسازی سیاسی Liberalization	کاهش محدودیت‌های سیاسی و مدنی توسط نظام اقتدارگرا بدون تغییر بنیادین ساختار قدرت	ممکن است بدون گذار واقعی رخ دهد؛ ابزار نظام برای مدیریت فشار
دموکراتیزاسیون Democratization	فرایند گسترده‌تر و بلندمدت‌تر ساختن نهادها و فرهنگ دموکراتیک	گذار یک مقطع زمانی است؛ دموکراتیزاسیون فرایندی مستمر
تحکیم Consolidation	مرحله‌ای که دموکراسی نهادینه شده و بازگشت به اقتدارگرایی بعید است	تحکیم پس از گذار می‌آید؛ بسیاری از کشورها در گذار متوقف می‌شوند
تغییر رژیم Regime Change	هرگونه تغییر بنیادین در ماهیت نظام سیاسی (نه لزوماً به سمت دموکراسی)	تغییر رژیم می‌تواند از دیکتاتوری به دیکتاتوری باشد
انقلاب Revolution	تغییر سریع و بنیادین ساختار قدرت، اغلب با خشونت یا بسیج توده‌ای	انقلاب یک مکانیزم تغییر است؛ گذار دموکراتیک یک مسیر

۱۰۱.۱ سه مرحله‌ی کلاسیک گذار

ادیات کلاسیک (اودانل و اشمیتر (O'Donnell & Schmitter)، ۱۹۸۶) گذار را به سه مرحله تقسیم می‌کند:

درس آموخته

از تجربه‌ی مصر (۲۰۱۱-۲۰۱۳): مصر نشان داد که حتی پس از انقلاب پرشکوه و انتخابات آزاد (مرحله ۲)، بدون تحکیم نهادی (مرحله ۳) بازگشت به اقتدارگرایی نه‌تنها ممکن بلکه محتمل است. ارتش مصر در ژوئیه ۲۰۱۳ کودتا کرد و دموکراسی نوپا را در نطفه خفه کرد. دلیل اصلی: فقدان اجماع ملی بر قواعد بازی و نبود نظارت بین‌المللی مؤثر.

سرکوب کاهش
مطبوعات نسبی آزادی
زندانیان آزادی

فروپاشی یا مذاکره
بنیادین انتخابات
جدید اساسی قانون

قواعد نهادینه شدن
دموکراتیک فرهنگ
قدرت مسالمت‌آمیز انتقال

شکل ۱.۱: سه مرحله کلاسیک گذار دموکراتیک و مسیرهای بازگشت

۲.۱ مکاتب فکری مطالعات گذار

مطالعات گذار دموکراتیک طی نیم‌قرن اخیر مسیر پرفراز و نشیبی را پیموده‌اند. در این بخش، مهم‌ترین مکاتب و نسل‌های فکری را مرور می‌کنیم.

۱.۲.۱ نسل اول: نظریه‌ی مدرنیزاسیون (دهه‌های ۱۹۵۰-۱۹۷۰)

سیمور مارتین لیپست (Seymour Martin Lipset) در مقاله‌ی تأثیرگذار خود (۱۹۵۹) استدلال کرد که توسعه‌ی اقتصادی پیش‌شرط دموکراسی است. بر اساس این دیدگاه، رشد اقتصادی منجر به گسترش طبقه‌ی متوسط، افزایش سطح تحصیلات و تقاضا برای مشارکت سیاسی می‌شود.

ساموئل هانتینگتون (Samuel Huntington) در کتاب بنیادین خود *Political Order in Changing Societies* (۱۹۶۸) هشدار داد که مدرنیزاسیون سریع بدون نهادسازی سیاسی به بی‌ثباتی و خشونت می‌انجامد — نکته‌ای که برای ایران بسیار آموزنده است.

۲.۲.۱ نسل دوم: مطالعات انتقال‌شناسی (دهه‌های ۱۹۸۰-۱۹۹۰)

با موج سوم دموکراتیزاسیون (هانتینگتون (Huntington)، ۱۹۹۱) — سقوط دیکتاتوری‌ها در جنوب اروپا (پرتغال ۱۹۷۴، اسپانیا ۱۹۷۵، یونان ۱۹۷۴)، آمریکای لاتین (دهه‌ی ۱۹۸۰) و اروپای شرقی (۱۹۸۹) — نسل جدیدی از مطالعات شکل گرفت که انتقال‌شناسی^۱ نام گرفت.

بنیان‌گذاران این مکتب گیلرمو اودانل (Guillermo O'Donnell) و فیلیپه اشمیتز (Philippe Schmitter) در اثر بنیادین خود *Transitions from Authoritarian Rule* (۱۹۸۶) چند اصل کلیدی مطرح کردند:

¹ Transitology

جدول ۲۰۱: خلاصه‌ی نظریه‌ی مدرنیزاسیون

عنصر	توضیح
فرض بنیادین	توسعه‌ی اقتصادی ④ طبقه‌ی متوسط ④ تقاضای دموکراسی
متفکران اصلی	Huntington (1968)، Rostow (1960)، Lipset (1959)
قوت‌ها	همبستگی آماری قوی بین درآمد سرانه و دموکراسی؛ توان پیش‌بینی بلندمدت
ضعف‌ها	نمی‌تواند «چرا الان؟» و «چگونه؟» را توضیح دهد؛ موارد نقض فراوان (چین ثروتمند اما اقتدارگرا؛ هند فقیر اما دموکراتیک)
رابط به ایران	ایران از نظر شاخص‌های مدرنیزاسیون (تحصیلات، شهرنشینی، ارتباطات) آماده‌ی دموکراسی است، اما ساختار سیاسی آن را مسدود کرده

۱. اصل عدم قطعیت (Uncertainty): نتیجه‌ی گذار از پیش معلوم نیست. بازیگران در شرایط عدم اطمینان تصمیم می‌گیرند.
۲. اصل عاملیت (Agency over Structure): انتخاب‌های نخبگان سیاسی — نه ساختارهای اقتصادی یا اجتماعی — تعیین‌کننده‌ی نتیجه‌ی گذار هستند.
۳. اصل پیمان‌سازی (Pact-Making): گذارهای موفق اغلب حاصل پیمان بین بخشی از نظام قدیم (softliners) و بخشی از اپوزیسیون (moderates) هستند.
۴. اصل شکاف نخبگان (Elite Splitting): گذار زمانی ممکن می‌شود که بین تندروها (hardliners) و نرم‌روها (softliners) در درون نظام شکاف ایجاد شود.

خوان لینتز (Juan Linz) و آلفرد استپان (Alfred Stepan) در *Problems of Democratic Transition and Consolidation* (۱۹۹۶) این تحلیل را عمیق‌تر کردند و پنج «عرصه‌ی تحکیم دموکراتیک» را شناسایی کردند:

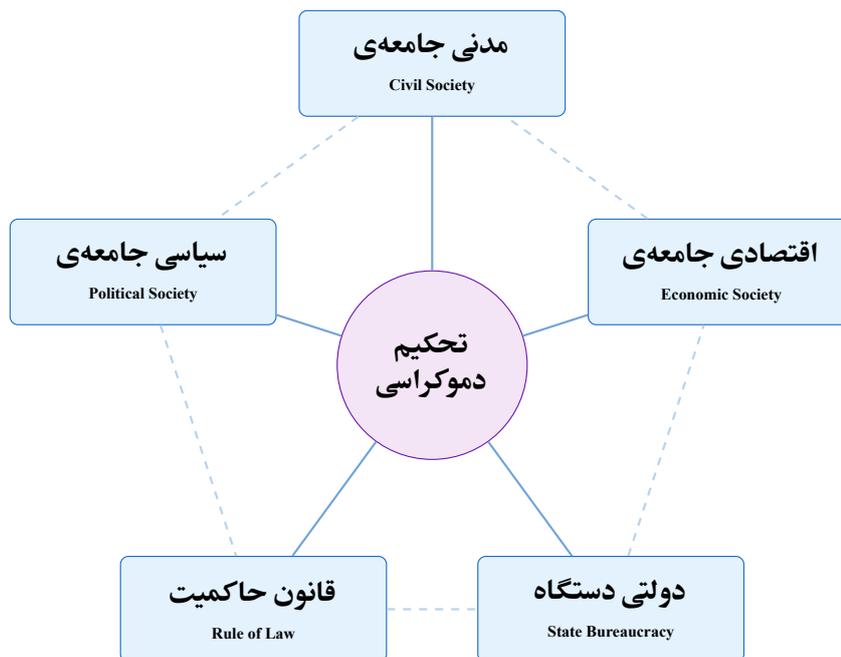
نکته‌ی کلیدی

مدل لینتز-استپان نشان می‌دهد که **انتخابات آزاد به‌تنهایی دموکراسی نیست**. تحکیم واقعی مستلزم رشد هم‌زمان پنج عرصه است. نظارت بین‌المللی باید همه‌ی این عرصه‌ها را پوشش دهد، نه فقط انتخابات را.

۳.۲.۱ نسل سوم: نقد و بازنگری (دهه‌ی ۲۰۰۰ به بعد)

از اوایل دهه‌ی ۲۰۰۰ موجی از نقد بر انتقال‌شناسی شکل گرفت. مهم‌ترین نقدها:

نظارت بین‌المللی بر گذار دموکراتیک ایران

شکل ۲۰۱: پنج عرصه‌ی تحکیم دموکراتیک (لینتز و استپان، ۱۹۹۶)

۱.۳.۲.۱ نقد کاروترز: پایان پارادایم گذار

توماس کاروترز (Thomas Carothers) در مقاله‌ی مشهور *The End of the Transition Paradigm* (۲۰۰۲) استدلال کرد که اکثر کشورهای به‌اصطلاح «در حال گذار» در واقع در یک منطقه‌ی خاکستری^۱ گیر کرده‌اند — نه کاملاً اقتدارگرا و نه واقعاً دموکراتیک.

۲.۳.۲.۱ اقتدارگرایی رقابتی

استیون لویتسکی (Steven Levitsky) و لوکان وی (Lucan Way) مفهوم اقتدارگرایی رقابتی^۲ را معرفی کردند (۲۰۱۰): نظام‌هایی که انتخابات برگزار می‌کنند اما زمین بازی کاملاً ناعادلانه است.

هشدار ⚠️

رابط مستقیم به ایران: جمهوری اسلامی ایران نمونه‌ی بارز **اقتدارگرایی انتخاباتی** است — نظامی که ظاهر انتخاباتی دارد اما نامزدها پیش‌دستی توسط شورای نگهبان فیلتر می‌شوند، رسانه‌ها کنترل می‌شوند و اپوزیسیون واقعی اجازه‌ی فعالیت ندارد. هرگونه نظارت بین‌المللی باید از این واقعیت آغاز کند.

¹ Gray Zone

² Competitive Authoritarianism

۳.۳.۲.۱ بازگشت اقتدارگرایانه

لری دایموند (Larry Diamond) از مفهوم رکود دموکراتیک^۱ (۲۰۱۵) سخن گفت: پس از سه دهه گسترش، دموکراسی در جهان عقب‌نشینی کرده است. مجارستان، ترکیه، روسیه و ونزوئلا نمونه‌هایی هستند.

جدول ۳.۱: خلاصه‌ی سه نسل مطالعات گذار دموکراتیک

متفکران	پاسخ	پرسش محوری	دوره	نسل
Lipset, Huntington	توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی	چه شرایطی دموکراسی را ممکن می‌کند؟	۷۰-۵۰	اول: مدرنیزاسیون
O'Donnell, Schmitter, Linz, Stepan	نخبگان، انتخاب‌های پیمان‌سازی	چگونه گذار رخ می‌دهد و چه کسی آن را هدایت می‌کند؟	۹۰-۸۰	دوم: انتقال‌شناسی
Carothers, Levitsky, Diamond	خاکستری، عوامل جدید، ساختاری	منطقه‌ی اقتدارگرایی ساختاری	+۲۰۰۰	سوم: نقد و بازنگری

۴

۳.۱ نظارت بین‌المللی: مفهوم، تکامل و انواع

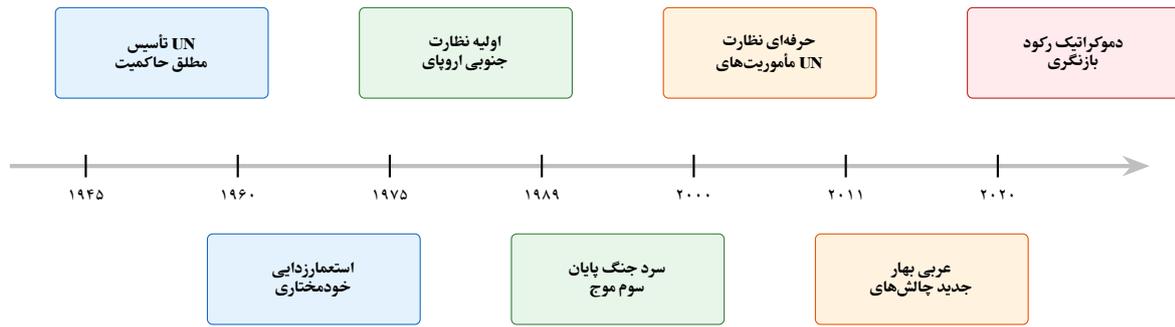
تعریف: نظارت بین‌المللی بر گذار

حضور سازمان‌یافته‌ی نهادها و بازیگران بین‌المللی در فرایند گذار یک کشور با هدف مشاهده، ارزیابی، گزارش‌دهی و در برخی موارد تسهیل‌گری یا تضمین احترام به اصول دموکراتیک، حقوق بشر و حاکمیت قانون.

۱.۳.۱ تکامل تاریخی نظارت بین‌المللی

نظارت بین‌المللی بر فرایندهای سیاسی داخلی کشورها پدیده‌ای نسبتاً جدید است:

¹ Democratic Recession

شکل ۳.۱: تکامل تاریخی نظارت بین‌المللی بر گذار

۲.۳.۱ انواع نظارت بین‌المللی

نظارت بین‌المللی طیف گسترده‌ای دارد. مهم است که این انواع را از هم تمیز دهیم زیرا هر یک ابزارها، نیروی انسانی و پیامدهای متفاوتی دارد:

جدول ۴.۱: انواع نظارت بین‌المللی بر گذار

نوع نظارت	توضیح	مثال تاریخی	تهاجم به حاکمیت
نظارت انتخاباتی Election Monitoring	مشاهده و ارزیابی فرایند انتخابات از ثبت‌نام تا شمارش آرا	ناظران OSCE در اروپا	پایین
نظارت حقوق بشری HR Monitoring	مستندسازی و گزارش‌دهی نقض حقوق بشر	OHCHR در کلمبیا	پایین-متوسط
نظارت مشورتی Advisory Monitoring	ارائه‌ی مشاوره‌ی فنی بدون قدرت اجرایی	Venice Commission	پایین
نظارت ساختاری Structural Oversight	نظارت بر اصلاح نهادها، قانون اساسی و بخش امنیتی	EU در اروپای شرقی	متوسط
نظارت اجرایی Executive Oversight	قدرت اجرایی محدود در برخی حوزه‌ها (مثلاً امنیت یا مالیه)	UNTAET تیمور شرقی	بالا
مدیریت مستقیم Direct Administration	کنترل کامل بین‌المللی بر حکمرانی	CPA عراق	بسیار بالا

توصیه اجرایی ✓

برای ایران: هیچ‌یک از انواع فوق به‌تنهایی مناسب ایران نیست. مدل‌های ابتدایی (نظارت انتخاباتی صرف) ناکافی‌اند و مدل‌های انتهایی (مدیریت مستقیم) نه ممکن‌اند و نه مطلوب. فصل ۳ مدل ترکیبی-تطبیقی پیشنهادی را تشریح خواهد کرد. (← رجوع شود به فصل ??)

۹

۴.۱ مبانی حقوقی نظارت بین‌المللی

نظارت بین‌المللی در تنش دائمی با اصل حاکمیت ملی^۱ قرار دارد. این بخش مبانی حقوقی‌ای را بررسی می‌کند که چنین نظارتی را مشروع و قانونی می‌سازد.

۱.۴.۱ حاکمیت ملی: مطلق یا مشروط؟

تعریف کلاسیک حاکمیت (وستفالیایی، ۱۶۴۸) هرگونه مداخله‌ی خارجی در امور داخلی را ممنوع می‌داند. اما تحولات قرن بیستم و بیست‌ویکم این مفهوم را اصلاح کرده‌اند:

- (آ) اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸): حقوق بشر فراتر از مرزهای ملی است.
- (ب) میثاقین بین‌المللی (۱۹۶۶): حق تعیین سرنوشت و حق مشارکت سیاسی جزو حقوق بنیادین انسان‌هاست.
- (ج) مسئولیت حمایت (R2P، ۲۰۰۵): اگر دولتی از حمایت شهروندانش در برابر نسل‌کشی، جرایم جنگی، پاکسازی قومی و جرایم علیه بشریت ناتوان یا ناخواسته باشد، مسئولیت به جامعه‌ی بین‌المللی منتقل می‌شود.
- (د) رویه‌ی عملی شورای امنیت: صدور قطعنامه‌های متعدد برای تأسیس مأموریت‌های نظارتی (کامبوج، تیمور شرقی، کوزوو، لیبی و...).

۲.۴.۱ حق مردم بر نظارت بین‌المللی

مفهوم نوظهوری در حال شکل‌گیری است: **حق مردم — نه دولت — بر درخواست نظارت بین‌المللی**. این مفهوم بر آن است که وقتی حکومتی مشروعیت مردمی ندارد، مردم حق دارند از جامعه‌ی بین‌المللی بخواهند که بر فرایند تغییر نظارت کند.

¹ National Sovereignty

جدول ۵.۱: تکامل مفهوم حاکمیت در حقوق بین‌الملل

دوره	مفهوم حاکمیت	پیامد برای نظارت
وستفالیایی (+۱۶۴۸)	مطلق	هرگونه نظارت = مداخله
پس از جنگ دوم (+۱۹۴۵)	مشروط به حقوق بشر	نظارت حقوق بشری مشروع
پس از جنگ سرد (+۱۹۸۹)	مسئولیت‌محور	نظارت انتخاباتی و ساختاری
قرن ۲۱ (+۲۰۰۵)	مسئولیت حمایت	نظارت جامع + مداخله در موارد استثنایی

پرسش تأملی: آیا مردم ایران — که در خیزش‌های پی‌درپی خواست خود برای تغییر را اعلام کرده‌اند — حق دارند مستقیماً از جامعه‌ی بین‌المللی درخواست نظارت کنند، حتی اگر حکومت مخالف باشد؟ مبنای حقوقی چنین درخواستی چیست؟

۹

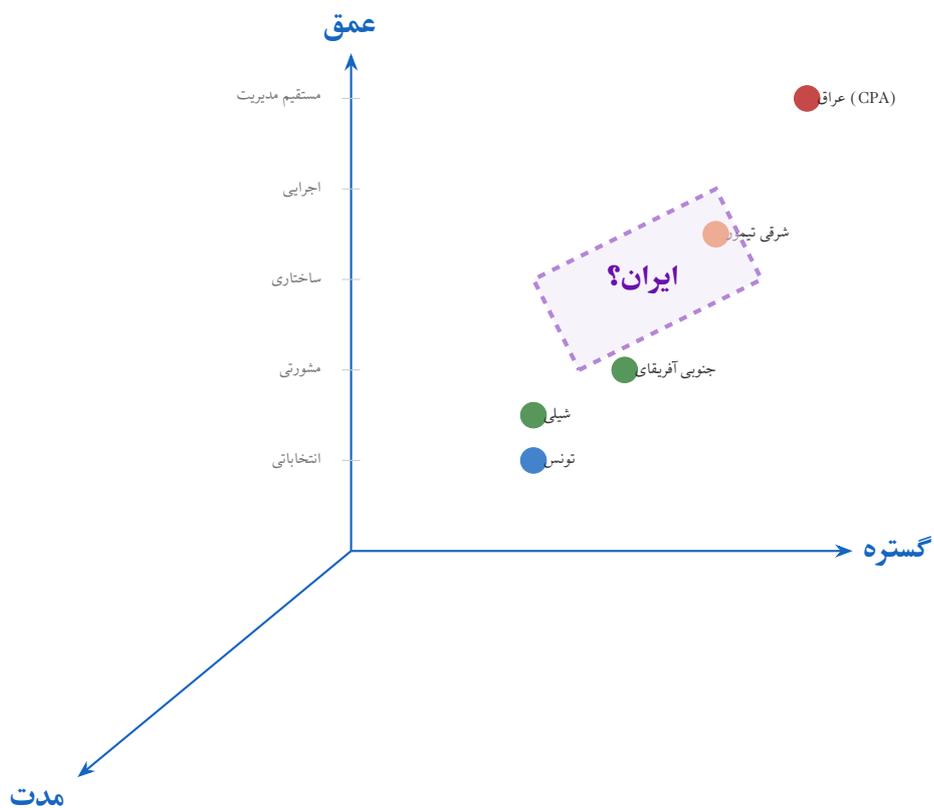
۵.۱ چارچوب تحلیلی این کتاب

با توجه به مرور مکاتب فکری و انواع نظارت، این کتاب از یک **چارچوب تحلیلی سه‌بعدی** استفاده می‌کند که سه متغیر اصلی را در تعامل با یکدیگر بررسی می‌کند:

بُعد ۱: عمق نظارت (Depth of Monitoring): از نظارت سطحی انتخاباتی تا مدیریت مستقیم بین‌المللی — نظارت چقدر «عمیق» در ساختار قدرت نفوذ می‌کند؟

بُعد ۲: گستره‌ی نظارت (Scope of Monitoring): چه حوزه‌هایی تحت نظارت قرار می‌گیرند؟ فقط انتخابات؟ یا امنیت، اقتصاد، حقوق بشر، قانون اساسی و رسانه هم؟

بُعد ۳: مدت نظارت (Duration of Monitoring): نظارت چقدر طول می‌کشد؟ سه ماه؟ سه سال؟ ده سال؟ مدت زمان رابطه‌ی مستقیم با موفقیت تحکیم دموکراسی دارد.

شکل ۴۰۱: چارچوب تحلیلی سه‌بعدی: جایگاه نمونه‌های تاریخی و محدوده‌ی پیشنهادی برای ایران

۱.۵.۱ ترکیب چارچوب تحلیلی با مکاتب فکری

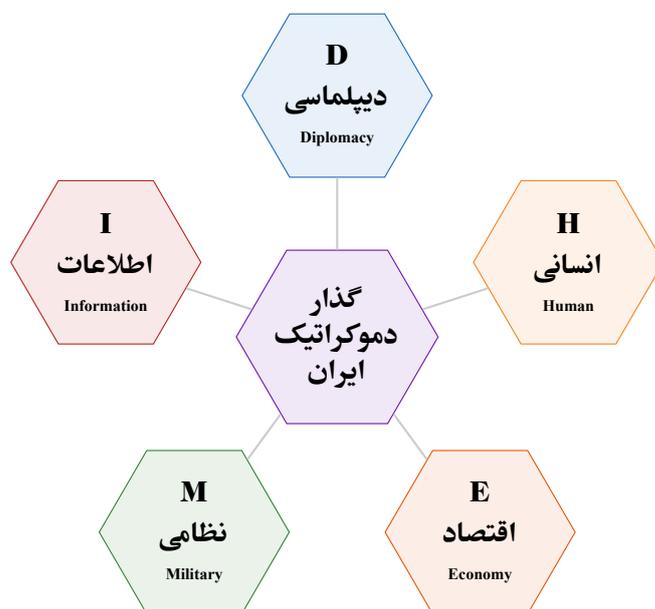
چارچوب سه‌بعدی فوق با سه بینش نظری ترکیب می‌شود:

جدول ۶.۱: ترکیب چارچوب تحلیلی با بینش‌های نظری

فصول مرتبط	کاربرد در این کتاب	بینش نظری
فصل ۲	ارزیابی آمادگی ساختاری ایران: آیا جامعه‌ی ایرانی از نظر تحصیلات، شهرنشینی و طبقه‌ی متوسط «آماده» است؟	مدرنیزاسیون
فصول ۴ و ۵	تحلیل سناریوهای گذار: نقش نخبگان، شکاف درون نظام، پیمان‌سازی	انتقال‌شناسی
فصل ۷	آسیب‌شناسی: ریسک‌های بازگشت اقتدارگرایانه، منطقه‌ی خاکستری، شکست‌های نظارت	نقد و بازنگری

۲.۵.۱ مدل تحلیلی DIME+H

برای سازماندهی تحلیل‌ها در فصول آتی، از مدل DIME+H استفاده می‌کنیم که پنج حوزه‌ی کلیدی گذار را پوشش می‌دهد:

شکل ۵.۱: مدل تحلیلی DIME+H برای بررسی ابعاد نظارت بر گذار

نکته‌ی عملیاتی

هر فصل از فصل ۳ به بعد، تحلیل‌های خود را بر مبنای این پنج حوزه سازمان‌دهی خواهد کرد تا خواننده بتواند ابعاد مختلف هر موضوع را به‌صورت نظام‌مند بررسی کند.

۹

۶.۱ موج‌های دموکراتیزاسیون و جایگاه ایران

ساموئل هانتینگتون (Samuel Huntington) در کتاب *The Third Wave* (۱۹۹۱) سه موج بزرگ دموکراتیزاسیون را شناسایی کرد. برخی پژوهشگران از موج چهارم نیز سخن گفته‌اند:

جدول ۷.۱: موج‌های دموکراتیزاسیون و موج‌های بازگشت اقتدارگرایانه

موج	دوره	نمونه‌ها	موج بازگشت	ایران
اول	۱۸۲۸-۱۹۲۶	آمریکا، بریتانیا، فرانسه، استرالیا، کانادا	۱۹۲۲-۱۹۴۲: فاشیسم در اروپا	مشروطه ۱۲۸۵ (ناتمام)
دوم	۱۹۴۳-۱۹۶۲	آلمان، ژاپن، ایتالیا (پس از جنگ)، هند، اسرائیل	۱۹۵۸-۱۹۷۵: کودتاها در آفریقا و آمریکای لاتین	ملی‌شدن نفت ۱۳۳۲ ^۹ کودتای ۲۸ مرداد
سوم	۱۹۷۴-۱۹۹۵	پرتغال، اسپانیا، آمریکای لاتین، اروپای شرقی، آفریقای جنوبی	۱۹۹۵-۲۰۱۰: اقتدارگرایی جدید	انقلاب ۱۳۵۷: ضددموکراتیک
چهارم؟	۲۰۱۰-؟	تونس، (بهار عربی)، سودان، ۲۰۱۹؟	۲۰۱۳-۲۰۲۳: مصر، لیبی، سوریه، سودان	۱۴۰۱-؟

نکته‌ی کلیدی

ایران در تمام موج‌های دموکراتیزاسیون حضور داشته اما هر بار ناکام مانده است: مشروطه (۱۲۸۵) ^۹ استبداد صغیر و سپس رضاخان؛ ملی‌شدن نفت (۱۳۳۲) ^۹ کودتای ۲۸ مرداد؛ انقلاب ۱۳۵۷ ^۹ جمهوری اسلامی. آیا خیزش «زن، زندگی، آزادی» آغازگر موفقیت ایران در موج چهارم خواهد بود؟ پاسخ تا حد زیادی به طراحی درست فرایند گذار و نظارت بر آن بستگی دارد.

۹

۲.۱ جمع‌بندی فصل و پل به فصل بعد

☰ خلاصه‌ی فصل

آنچه در این فصل آموختیم:

۱. گذار دموکراتیک فرایندی غیرخطی، نامطمئن و چندبُعدی است — نه یک رویداد واحد.
۲. سه نسل فکری مطالعات گذار وجود دارد: مدرنیزاسیون (چرا؟)، انتقال‌شناسی (چگونه؟) و نقد (چرا شکست؟). هر سه برای تحلیل ایران لازم‌اند.
۳. نظارت بین‌المللی طیف گسترده‌ای دارد: از نظارت انتخاباتی ساده تا مدیریت مستقیم بین‌المللی. انتخاب مدل مناسب حیاتی است.
۴. مبانی حقوقی نظارت تکامل یافته‌اند: حاکمیت مطلق جای خود را به حاکمیت مشروط و مسئولیت حمایت داده است.
۵. چارچوب تحلیلی سه‌بعدی (عمق × گستره × مدت) به همراه مدل DIME+H ابزار تحلیل این کتاب خواهند بود.
۶. ایران در تمام موج‌های دموکراتیزاسیون حضور داشته اما هر بار ناکام مانده. فصل بعد به «چرایی» و «ویژگی‌های خاص ایران» خواهد پرداخت.

← فصل بعد: چرا ایران؟ ویژگی‌ها، پیچیدگی‌ها و استثنائات ←

ویژگی‌ها، ایران؟ چرا استثنائات و پیچیدگی‌ها

است تمدن یک نیست، کشور یک «ایران
شده.» گنجانده کشور یک قالب در که

آمریکایی ایران‌شناس فرای، ریچارد —

چرا ایران؟ ویژگی‌ها، پیچیدگی‌ها و استثنائات

خلاصه‌ی اجرایی این فصل

این فصل تبیین می‌کند که **ایران یک مورد استاندارد گذار نیست**. ترکیب منحصر به فرد ویژگی‌های ژئوپلیتیکی (قدرت منطقه‌ای، بازیگر هسته‌ای)، جامعه‌شناختی (تنوع قومی، جوانی جمعیت، دیاسپورای عظیم)، و ساختار سیاسی (نظام دوگانه، سپاه پاسداران، روحانیت نهادینه) ایران را به یکی از پیچیده‌ترین موارد احتمالی گذار دموکراتیک در تاریخ معاصر تبدیل می‌کند. هرگونه الگوبرداری مکانیکی از نمونه‌های دیگر محکوم به شکست است.

۱.۲ ویژگی‌های ژئوپلیتیکی: ایران در تقاطع بحران‌ها

ایران در یکی از حساس‌ترین نقاط ژئوپلیتیکی جهان قرار دارد. این ویژگی هر فرایند گذاری را تحت تأثیر قرار می‌دهد زیرا بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی منافع حیاتی در ایران دارند.

۱.۱.۲ قدرت منطقه‌ای و بازیگر هسته‌ای

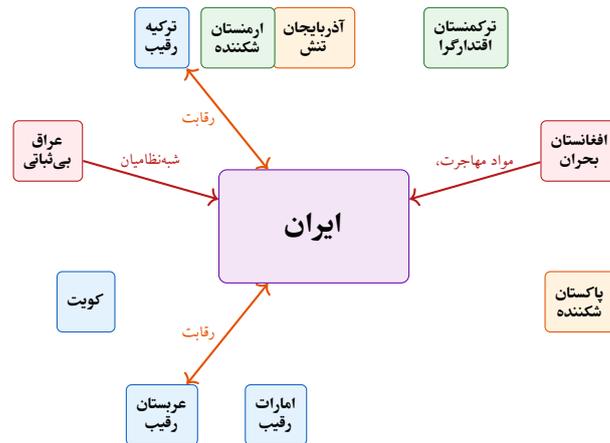
۴	۸۵
درصد ذخایر نفت جهان	میلیون نفر جمعیت
۱۷	۶۰۱
درصد ذخایر گاز جهان	میلیون کیلومتر مربع
۱۵	۴
کشور همسایه (زمینی و دریایی)	نیروی نظامی میلیونی (فعال + ذخیره)

ایران صرفاً یک کشور اقتدارگرای کوچک مانند تونس یا حتی یک کشور متوسط مانند لهستان نیست. ایران یک **قدرت منطقه‌ای** با ویژگی‌های زیر است:

- **بازیگر هسته‌ای:** برنامه‌ی هسته‌ای ایران — چه مسالمت‌آمیز و چه نظامی — هر فرایند گذاری را به مسئله‌ای بین‌المللی تبدیل می‌کند. آمریکا، اسرائیل و اروپا نمی‌توانند نسبت به سرنوشت برنامه‌ی هسته‌ای در دوره‌ی گذار بی‌تفاوت باشند.
- **شبکه‌ی نیابتی منطقه‌ای:** حزب‌الله لبنان، حشد الشعبی عراق، حوثی‌های یمن و گروه‌های فلسطینی — سقوط نظام ایران تأثیر فوری بر تمام این بازیگران و در نتیجه بر کل ژئوپلیتیک خاورمیانه خواهد داشت.
- **تنگه‌ی هرمز:** حدود ۲۰ درصد نفت جهان از این تنگه عبور می‌کند. بی‌ثباتی در ایران مستقیماً بر بازار جهانی انرژی تأثیر می‌گذارد.
- **رقابت قدرت‌های بزرگ:** آمریکا، چین و روسیه منافع متعارض در ایران دارند. چین قرارداد ۲۵ ساله با ایران دارد؛ روسیه ایران را شریک استراتژیک می‌داند؛ آمریکا خواهان تغییر رفتار (یا تغییر رژیم) است.

⚠ هشدار

پیامد برای نظارت بین‌المللی: بر خلاف تیمور شرقی یا حتی آفریقای جنوبی، گذار در ایران یک **رویداد ژئوپلیتیکی جهانی** است. وتوی احتمالی چین و روسیه در شورای امنیت، تلاش بازیگران منطقه‌ای برای تأثیرگذاری بر نتیجه، و حساسیت بازار انرژی همگی فرایند نظارت را پیچیده می‌کنند. هر مدل نظارتی باید این واقعیت‌ها را از ابتدا در نظر بگیرد.

شکل ۱۰۲: جغرافیای ژئوپلیتیکی ایران: همسایگان و تنش‌ها

۲.۱.۲ جغرافیای بحران: همسایگان ناآرام

درس آموخته

از تجربه‌ی عراق: پس از سقوط صدام (۲۰۰۳)، نبود امنیت مرزی منجر به سرازیر شدن جنگجویان خارجی، تأسیس ISIS و سال‌ها جنگ داخلی شد. ایران با ۱۵ همسایه‌ی زمینی و دریایی — چندین مورد آن‌ها بی‌ثبات — با چالش مشابه اما در مقیاس بزرگ‌تر روبروست. امنیت مرزی باید اولویت نخست هر برنامه‌ی نظارتی باشد.

۲.۲ ویژگی‌های جامعه‌شناختی: سرمایه و چالش

۱.۲.۲ تنوع قومی-زبانی و مذهبی

ایران یکی از متنوع‌ترین کشورهای خاورمیانه است. این تنوع هم یک سرمایه‌ی ملی و هم یک چالش بالقوه برای دوره‌ی گذار است:

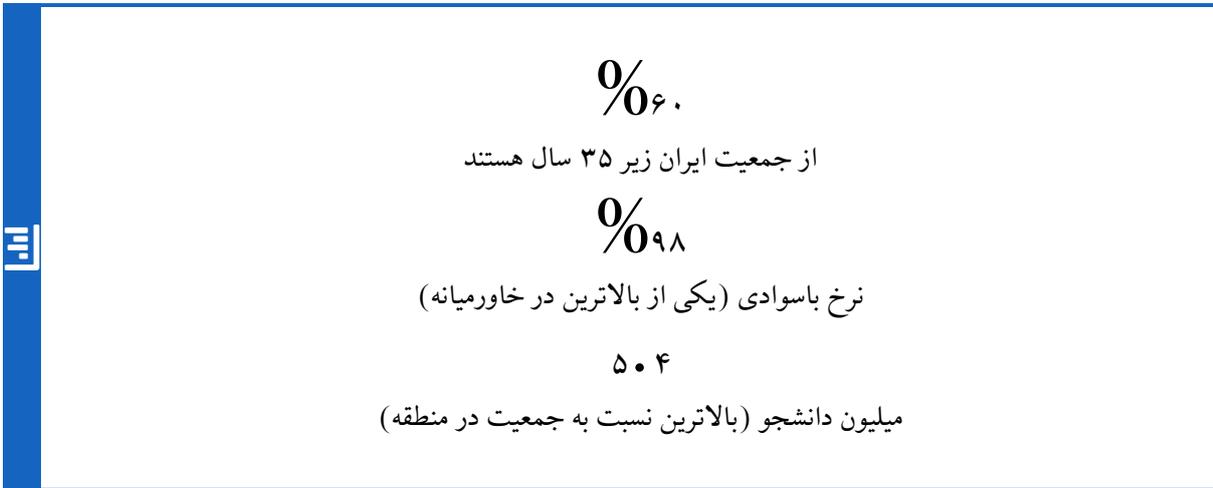
مقایسه: تنوع قومی ایران و نمونه‌های تاریخی

- **آفریقای جنوبی:** تنوع نژادی شدید (سیاه، سفید، رنگین‌پوست، هندی) اما مدل آشتی ملی مبتنی بر «ملت رنگین‌کمان» موفق بود. **درس: هویت فراگیر ملی کلید است.**
- **یوگسلاوی:** تنوع قومی-مذهبی مشابه، اما فقدان هویت ملی فراگیر منجر به تجزیه و جنگ داخلی شد. **هشدار: اگر هویت ایرانی تضعیف شود.**

جدول ۱۰۲: ترکیب قومی-زبانی و مذهبی ایران (تخمینی)

گروه	درصد تخمینی	مناطق اصلی	حساسیت سیاسی
فارس	۵۰-۵۵%	مرکز، شرق، جنوب	اکثریت — هویت مسلط
ترک آذربایجانی	۱۵-۲۰%	شمال غرب (آذربایجان)	حساس — مسئله‌ی هویت
کرد	۷-۱۰%	غرب (کردستان، کرمانشاه، ایلام)	بسیار حساس — سابقه مسلح متوسط
لُر و بختیاری	۶-۸%	غرب و جنوب غرب	حساس — مسئله‌ی منابع نفتی
عرب	۲-۳%	جنوب غرب (خوزستان)	بسیار حساس — محرومیت متوسط
بلوچ	۲-۳%	جنوب شرق (سیستان)	پایین
ترکمن	۱-۲%	شمال شرق	متفاوت
گیلک و مازندرانی	۵-۷%	شمال (سواحل خزر)	
سایر	۳-۵%	پراکنده	

۲.۲.۲ جوانی جمعیت و شکاف نسلی

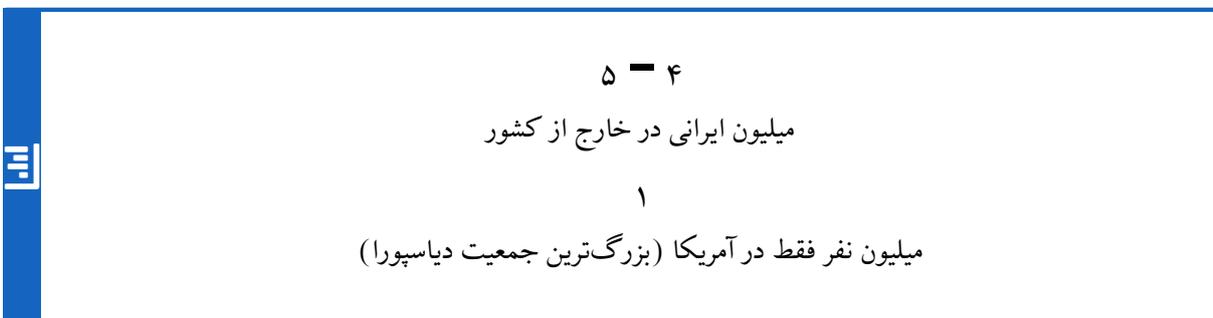

جوانی جمعیت ایران هم فرصت و هم چالش است:

جدول ۲.۲: جوانی جمعیت: فرصت‌ها و چالش‌ها برای گذار

فرصت	چالش
۱ انرژی بالا برای تغییر و مشارکت مدنی	بیکاری جوانان = بمب ساعتی اجتماعی
۲ آشنایی با فناوری و شبکه‌های اجتماعی	آسیب‌پذیری در برابر اطلاعات نادرست
۳ تحصیلات بالا = ظرفیت نهادسازی	انتظارات بالا = ناامیدی سریع اگر تغییر کند باشد
۴ ارتباط با جهان از طریق VPN و دیاسپورا	شکاف نسلی عمیق = تعارض بر سر ارزش‌ها
۵ رهبری جنبش «زن، زندگی، آزادی» توسط زنان جوان	خطر رادیکالیزه شدن بخشی از جوانان

۳.۲.۲ دیاسپورای ایرانی: پل یا شکاف؟

دیاسپورای ایرانی یکی از تحصیل‌کرده‌ترین و موفق‌ترین جوامع مهاجر جهان است. اما رابطه‌ی دیاسپورا با داخل پیچیده است:

جدول ۳.۲: نقش دوگانه‌ی دیاسپورا در گذار

بُعد	ظرفیت	ریسک
مالی	منابع مالی عظیم برای حمایت از گذار	تلاش برای «خرید» نفوذ سیاسی
فنی	تخصص در حوزه‌های حقوقی، فنی، مدیریتی	ناآشنایی با واقعیت‌های روزمره‌ی داخل ایران
سیاسی	لابی بین‌المللی و جلب حمایت دولت‌ها	تضادهای جناحی شدید بین گروه‌های دیاسپورا
فرهنگی	پل ارتباطی با جهان، انتقال ارزش‌های دموکراتیک	فاصله‌ی فرهنگی فزاینده با نسل جدید داخل
انسانی	بازگشت نخبگان و متخصصان	تنش بازگشتی‌ها/مقیمان (تجربه‌ی افغانستان)

درس آموخته

از تجربه‌ی افغانستان: پس از سقوط طالبان (۲۰۰۱)، بسیاری از افغان‌های دیاسپورا به مناصب کلیدی منصوب شدند. نتیجه: شکاف عمیق بین «غرب‌رفته‌ها» و مردم محلی، اتهام فساد و ناکارآمدی، و در نهایت فروپاشی ۲۰۲۱. مشارکت دیاسپورا باید ساختاریافته، شفاف و تابع اراده‌ی مردم داخل باشد — نه جایگزین آن.

۳.۲ ویژگی‌های نظام سیاسی: ساختار دوگانه‌ی قدرت

۱.۳.۲ معماری قدرت در جمهوری اسلامی

نظام سیاسی ایران ساختاری منحصربه‌فرد دارد: ترکیبی از عناصر جمهوری^۱ (انتخابات، مجلس، رئیس‌جمهور) و عناصر تئوکراتیک-اقتدارگرا^۲ (رهبر، شورای نگهبان، سپاه). این دوگانگی فرایند گذار را پیچیده می‌کند.

نکته‌ی کلیدی

چرا این ساختار گذار را پیچیده می‌کند:

۱. هیچ «مرکز واحد قدرت» وجود ندارد که با آن مذاکره شود.
۲. سپاه پاسداران هم بازیگر نظامی، هم اقتصادی و هم سیاسی است.
۳. شورای نگهبان مکانیزم «وتوی ساختاری» بر هرگونه تغییر درون‌نظامی است.
۴. نقش رهبر شخصی و غیرنهادی است — بحران جانشینی می‌تواند خود محرک گذار باشد.

¹ Republican

² Theocratic-Authoritarian

جدول ۴.۲: ابعاد قدرت سپاه پاسداران

بُعد	توضیح	مقایسه
نظامی	۱۵۰،۰۰۰+ نیروی فعال، موشک‌های بالستیک، نیروی دریایی، هوافضا، نیروی قدس (عملیات خارجی)	بزرگ‌تر از ارتش بسیاری کشورها
اقتصادی	کنترل تخمینی ۲۰-۴۰% اقتصاد ایران از طریق بنیادها، شرکت‌ها و قراردادهای دولتی	شبه ارتش مصر یا پاکستان
اطلاعاتی	سازمان اطلاعات سپاه، کنترل فضای سایبری، بسیج مستضعفین (۵+ KGB + شبکه‌ی بسیج محلی)	
سیاسی	حضور مستقیم و غیرمستقیم سپاهیان در مجلس، دولت و نهادهای محلی	حزب حاکم + ارتش ترکیبی
ایدئولوژیک	تعهد به ولایت فقیه و صدور انقلاب	نیروی ایدئولوژیک (نه حرفه‌ای صرف)

۴.۲ چرا مدل‌های موجود ناکافی‌اند: ماتریس استثنائات ایران

با جمع‌بندی ویژگی‌های ایران، اکنون می‌توانیم نشان دهیم چرا هیچ مدل نظارتی موجودی بدون تطبیق اساسی برای ایران کار نمی‌کند:

توصیه‌ی اجرایی ✓

نتیجه‌گیری عملیاتی: ایران نیاز به یک **مدل نظارتی طراحی‌شده‌ی سفارشی** دارد — نه کپی از هیچ نمونه‌ی موجود. این مدل باید:

۱. ابعاد ژئوپلیتیکی را در طراحی خود لحاظ کند
 ۲. برای مدیریت سپاه استراتژی مشخص داشته باشد
 ۳. مکانیزم‌های مدیریت تنوع قومی را شامل شود
 ۴. نقش دیاسپورا را ساختاریافته تعریف کند
 ۵. بُعد هسته‌ای را مدیریت کند
 ۶. بر فراگیری (زنان، جوانان، اقوام) تأکید ویژه داشته باشد
- فصل ۳ چنین مدلی را ارائه خواهد کرد.

جدول ۵.۲: ماتریس استثنائات ایران نسبت به نمونه‌های تاریخی

ویژگی	مشابه؟	نزدیک‌ترین مشابه و تفاوت‌ها
جمعیت ۸۵ میلیون	✓	بزرگ‌تر از همه‌ی نمونه‌ها به جز اندونزی (۲۷۰M)
برنامه‌ی هسته‌ای	✓	هیچ نمونه‌ی گذاری با بازیگر هسته‌ای وجود ندارد
ارتش ایدئولوژیک + اقتصادی	!	مصر (ارتش اقتصادی) + میانمار (ارتش ایدئولوژیک)
شبکه‌ی نیابتی منطقه‌ای	✓	هیچ نمونه‌ای ندارد
تنوع قومی + وحدت ملی نسبی	!	آفریقای جنوبی (تنوع + وحدت)، عراق (تنوع - وحدت)
دیاپورای بزرگ و ثروتمند	!	افغانستان (بزرگ اما فقیر)، کوبا (ثروتمند اما کوچک‌تر)
تمدن ۳۰۰۰ ساله	!	مصر (تمدنی اما متفاوت)
نظام تئوکراتیک نهادینه	✓	هیچ نمونه‌ی مشابهی وجود ندارد (طالبان و داعش = غیرنهادی)
تاریخ شکست‌خورده‌ی دموکراسی	!	مشابه مصر و روسیه
اهمیت انرژی جهانی	!	عراق (نفت)، لیبی (نفت)

۳ = مشابه ۱ = تا حدی مشابه ۷ = بی‌سابقه

۵.۲ جمع‌بندی فصل

۲.۷.۳ جزئیات هر فاز

۱.۲.۷.۳ فاز ۱: تثبیت (ماه ۱ تا ۶)

۲.۲.۷.۳ فاز ۲: نهادسازی (ماه ۶ تا ۲۴)

۳.۲.۷.۳ فاز ۳: تحکیم (ماه ۲۴ تا ۶۰)

جدول ۸.۳: جزئیات عملیاتی فاز ۱ (تثبیت)

عنصر	توضیح
هدف اصلی	جلوگیری از خلأ امنیتی، ثبت نقض حقوق بشر، آماده‌سازی انتخابات اولیه
مدل غالب	مدل ۴ (نظارت اجرایی) + عناصر مدل ۱ (نظارت انتخاباتی)
اختیارات اجرایی	تأیید فرماندهان امنیتی، نظارت بر بودجه‌ی دفاعی، حفاظت از زیرساخت‌های حیاتی (نفت، هسته‌ای)
نیروی انسانی	۳،۰۰۰-۵،۰۰۰ بین‌المللی + ۱۰،۰۰۰ ناظر ایرانی
بودجه‌ی تخمینی	B۱۵ - M۵۰۰\$
اقدامات کلیدی	آزادی زندانیان سیاسی، بازگشایی رسانه‌ها، اعلام تقویم انتخاباتی، ایجاد کمیسیون انتخابات مستقل
نقطه‌ی عطف خروج	برگزاری موفق انتخابات اولیه (رفراندوم یا مجلس مؤسسان)

جدول ۹.۳: جزئیات عملیاتی فاز ۲ (نهادسازی)

عنصر	توضیح
هدف اصلی	تدوین قانون اساسی، اصلاح بخش امنیتی، عدالت انتقالی، انتخابات پارلمانی
مدل غالب	مدل ۳ (نظارت ساختاری) + عناصر مدل ۲ (مشاوره‌ی فنی)
اختیارات	مشاوره با قدرت نفوذ: توصیه‌های Venice Commission + معیارسنجی + مشورتهای مالی (رفع تحریم مرحله‌ای)
نیروی انسانی	۱،۵۰۰-۳،۰۰۰ کارشناس بخشی
بودجه‌ی تخمینی	B۵.۱\$ - M۸۰۰\$
اقدامات کلیدی	رفراندوم قانون اساسی، تأسیس دادگاه قانون اساسی، آغاز SSR، تأسیس کمیسیون حقیقت و آشتی
نقطه‌ی عطف خروج	برگزاری انتخابات پارلمانی و ریاست‌جمهوری آزاد

جدول ۱۰.۳: جزئیات عملیاتی فاز ۳ (تحکیم)

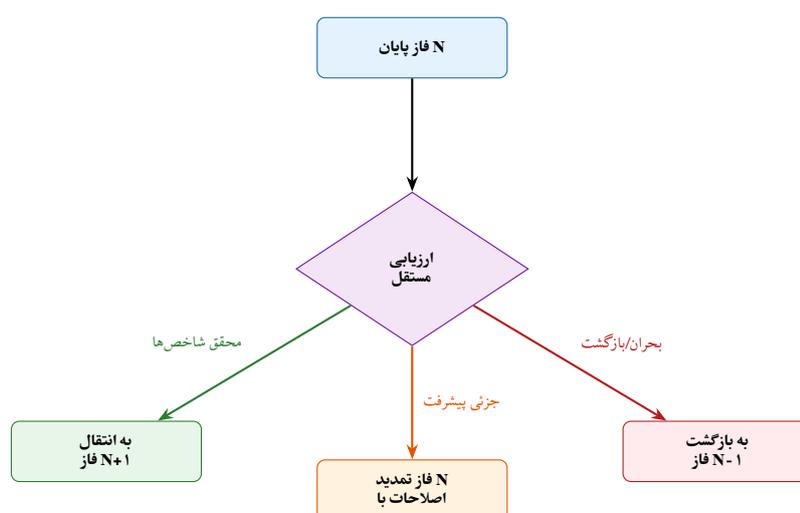
عنصر	توضیح
هدف اصلی	نهادینه‌سازی دموکراسی، انتقال کامل مسئولیت به نهادهای ملی، کاهش تدریجی حضور بین‌المللی
مدل غالب	مدل ۲ (نظارت مشورتی) + ارزیابی‌های دوره‌ای مستقل
اختیارات	مشاوره‌ی درخواست‌محور، ارزیابی سالانه، گزارش‌دهی بین‌المللی
نیروی انسانی	۲۰۰-۵۰۰ مشاور بلندمدت
بودجه‌ی تخمینی	۲۰۰۰-۵۰۰۰ M (کل فاز)
اقدامات کلیدی	دومین دوره‌ی انتخابات (اولین انتقال مسالمت‌آمیز قدرت)، تکمیل SSR، جمع‌بندی عدالت انتقالی
نقطه‌ی عطف خروج	اولین انتقال مسالمت‌آمیز قدرت + شاخص‌های تحکیم محقق شده

۳.۷.۳ مکانیزم بازخورد و تنظیم مسیر

✓ توصیه‌ی اجرایی

اصل انطباق‌پذیری: مدل ترکیبی نباید خشک و ازپیش‌تعیین‌شده اجرا شود. در پایان هر فاز (و حتی درون هر فاز) باید ارزیابی مستقل انجام شود و بر اساس شرایط واقعی تنظیمات لازم اعمال گردد. سه سناریوی ممکن در هر نقطه‌ی ارزیابی:

۱. **پیشرفت مطلوب** ☑ انتقال به فاز بعد طبق برنامه
۲. **پیشرفت جزئی** ☑ تمدید فاز فعلی با اصلاحات
۳. **بحران یا بازگشت** ☑ تقویت عناصر اجرایی و بازگشت موقت به فاز قبل

شکل ۲.۳: مکانیزم بازخورد و تنظیم مسیر در مدل ترکیبی-تطبیقی

۴.۷.۳ اصول بنیادین مدل ترکیبی

مدل ششم بر هفت اصل بنیادین استوار است که باید در تمام فازها رعایت شوند:

جدول ۱۱.۳: هفت اصل بنیادین مدل ترکیبی - تطبیقی

#	اصل	معنای عملی
۱	مالکیت ملی National Ownership	ایرانیان تصمیم‌گیرنده‌ی نهایی هستند. نقش بین‌المللی: همراهی و نظارت، نه مدیریت
۲	فازبندی تدریجی Phased Approach	شروع با نظارت عمیق‌تر، کاهش تدریجی تا استقلال کامل
۳	انطباق‌پذیری Adaptability	مدل نباید خشک باشد؛ بازنگری مستمر بر اساس شرایط واقعی
۴	فراگیری Inclusivity	همه‌ی گروه‌ها (زنان، اقوام، جوانان، مذهبیون، سکولارها) باید نمایندگی شوند
۵	شفافیت Transparency	تمام تصمیمات، بودجه‌ها و ارزیابی‌ها باید عمومی باشند
۶	پاسخگویی دوسویه Mutual Accountability	هم نهادهای ایرانی و هم نهادهای بین‌المللی باید پاسخگو باشند
۷	خروج شفاف Clear Exit	زمان‌بندی و شرایط خروج مأموریت بین‌المللی از ابتدا تعریف شود

۹

۸.۳ جدول مقایسه‌ای کلان شش مدل

جدول زیر خلاصه‌ی مقایسه‌ای شش مدل را ارائه می‌دهد. به دلیل گستردگی، این جدول در صفحه‌ی افقی چاپ شده است.

جدول ۱۲.۳: جدول مقایسه‌ای کلان شش مدل نظارت بین‌المللی

معیار	مدل ۱: انتخابی	مدل ۲: مشورتی	مدل ۳: ساختاری	مدل ۴: اجرایی	مدل ۵: مدیریت مستقیم	مدل ۶: پیشنهادی (ترکیبی)
عمق نظارت	●●●●●●	●●●●●●	●●●●●●	●●●●●●	●●●●●●	●●●●●●
پذیرش داخلی	●●●●●●	●●●●●●	●●●●●●	●●●●●●	●●●●●●	●●●●●●
اثربخشی واقعی	●●●●●●	●●●●●●	●●●●●●	●●●●●●	●●●●●●	●●●●●●
ریسک شکست	●●●●●●	●●●●●●	●●●●●●	●●●●●●	●●●●●●	●●●●●●
هزینه	M۲۰-۵۵	M۲۰۰-۵۰۵	B۲M-۵۰۰۵	B۳-۱۵	B+۱۰-۳۵	B۵-۵.۲۵
نیروی انسانی	K۲-۲۰۰	۱۵۰-۵۰	K۲-۵۰۰	K۱۰-۲	K۵۰-۱۰	K۱۲-۶
مدت زمان	۳-۱ ماه	۳-۱ سال	۷-۳ سال	۵-۲ سال	۱۰-۳+ سال	۵ سال (فازی)
نمونه‌ی موفق	غنا ۲۰۱۲	تونس ۲۰۱۱	لهستان ۱۹۹۰	تیمور ۱۹۹۹	—	(پیشنهادی)
نمونه‌ی شکست	میانمار ۲۰۱۰	تونس ۲۰۲۱	مجارستان +۲۰۱۰	کوزوو (وابستگی)	عراق ۲۰۰۳	—
تناسب با ایران	ناکافی	جزئی	بالا (بخشی)	پرریسک	نامناسب	بهینه

●●●●●● = خیلی کم ●●●●●● = کم ●●●●●● = متوسط ●●●●●● = بالا ●●●●●● = خیلی بالا

۹.۳ نقش نظارت شهروندی و مکمل‌های غیررسمی

در کنار نظارت رسمی بین‌المللی، نظارت شهروندی و مکمل‌های غیررسمی نقش حیاتی دارند — به‌ویژه در کشوری مانند ایران که جامعه‌ی مدنی فعال و جمعیت جوان و آشنا به فناوری دارد.

۱.۹.۳ انواع نظارت شهروندی

جدول ۱۳.۳: انواع نظارت شهروندی و ابزارهای مرتبط

نوع	توضیح	ابزار/نمونه
ناظران داخلی انتخابات	شهروندان آموزش‌دیده که در شعب رأی‌گیری حضور دارند	ISFED (گرجستان)، NAMFREL (فیلیپین)
روزنامه‌نگاری شهروندی	مستندسازی رویدادها توسط شهروندان عادی	تلگرام، تویتر، YouTube
پلتفرم‌های گزارش‌دهی	سیستم‌های آنلاین گزارش تخلفات و نقض حقوق	Ushahidi، Electionwatch
نظارت اجتماعی	پایش عملکرد نهادهای عمومی توسط سازمان‌های مردم‌نهاد	Transparency Intl.
نظارت دیجیتال	تحلیل داده‌های باز، تصاویر ماهواره‌ای، هوش مصنوعی	Planet، Bellingcat Labs

نکته‌ی عملیاتی

برای ایران: با توجه به سابقه‌ی فعالیت مدنی ایرانیان (حتی تحت سرکوب) و مهارت فناورانه‌ی نسل جوان، نظارت شهروندی می‌تواند مکمل بسیار قوی‌ای برای نظارت رسمی بین‌المللی باشد. **باید از همین الان برنامه‌ی آموزش ناظران شهروندی ایرانی (داخل و دیاسپورا) آغاز شود.**

۱۰.۳ جمع‌بندی فصل

☰ خلاصه‌ی فصل

آنچه در این فصل آموختیم:

۱. شش مدل متمایز نظارت بین‌المللی وجود دارد — از حداقلی (انتخاباتی) تا حداکثری (مدیریت مستقیم).
۲. مدل ۱ (انتخاباتی) برای ایران **ناکافی** است — نظارت بدون عمق ساختاری، ابزار مشروعیت‌بخشی کاذب می‌شود.
۳. مدل ۲ (مشورتی) مفید اما **ناکافی** است — بدون ضمانت اجرا، تجربه‌ی تونس تکرار می‌شود.
۴. مدل ۳ (ساختاری) مناسب‌ترین مدل منفرد است اما نیاز به **مشوق خارجی قوی** دارد که معادل عضویت EU برای ایران طراحی شود.
۵. مدل ۴ (اجرایی) عناصر ضروری دارد اما **حساسیت ملی‌گرایانه** و **مقیاس‌ناپذیری** چالش‌های اصلی‌اند.
۶. مدل ۵ (مدیریت مستقیم) باید **قاطعانه رد شود** — تجربه‌ی عراق کافی است.
۷. مدل ۶ (ترکیبی-تطبیقی) — پیشنهاد این کتاب — عناصر مدل‌های ۲، ۳ و ۴ را در سه فاز زمانی ترکیب می‌کند: تثبیت ④ نهادسازی ④ تحکیم.
۸. هفت اصل بنیادین مدل ترکیبی: مالکیت ملی، فازبندی، انطباق‌پذیری، فراگیری، شفافیت، پاسخگویی دوسویه و خروج شفاف.
۹. **نظارت شهروندی** مکمل حیاتی نظارت رسمی است و باید از الان برنامه‌ریزی شود.

← فصل بعد: سناریوهای گذار و مدل‌های نظارتی متناظر ←

و گذار سناریوهای متناظر نظارتی مدل‌های

برای می‌توان اما نیست، پیش‌بینی قابل «آینده
برای که است آن استراتژی بهترین شد. آماده آن
باشیم.» داشته برنامه هم‌زمان ممکن آینده‌ی چندین

مدرن سناریوپردازی بنیان‌گذار شوارتز، پیتر —

سناریوهای گذار و مدل‌های نظارتی متناظر

خلاصه‌ی اجرایی این فصل

هر سناریوی گذار، مدل نظارتی متفاوتی می‌طلبد. این فصل **شش سناریوی محتمل** برای تغییر سیاسی در ایران را تحلیل می‌کند و برای هر یک مدل نظارتی مناسب، زمان واکنش لازم، ریسک‌های اصلی و نمونه‌های تاریخی مشابه را مشخص می‌سازد. هدف آن است که بازیگران داخلی و بین‌المللی برای **هر آینده‌ی ممکن آماده باشند** و در لحظه‌ی بحران مجبور به تصمیم‌گیری ارتجالی نشوند. سناریوی مطلوب (گذار مذاکره‌ای) و سناریوی محتمل‌تر (فروپاشی یا انقلاب مردمی) تمایز داده شده و مدل ترکیبی-تطبیقی فصل ۳ برای هر سناریو تنظیم شده است.

۱.۴ چرا سناریوسازی؟ روش‌شناسی و محدودیت‌ها

تعریف: سناریوسازی (Scenario Planning)

روشی ساختاریافته برای تصور چندین آینده‌ی ممکن و طراحی استراتژی‌های انطباقی برای هر یک. سناریوها پیش‌بینی نیستند — ابزار آمادگی هستند.

سناریوسازی برای موضوع این کتاب به سه دلیل ضروری است:

۱. **عدم قطعیت بالا:** هیچ‌کس نمی‌داند تغییر در ایران دقیقاً کی و چگونه رخ خواهد داد. ممکن است فردا باشد یا یک دهه‌ی دیگر.

۲. **تفاوت بنیادین مدل‌ها:** همان‌طور که فصل ۳ نشان داد (← رجوع شود به فصل ۴؟)، هر نوع گذار مدل نظارتی متفاوتی می‌طلبد. آمادگی برای فقط یک سناریو خطرناک است.
۳. **زمان واکنش محدود:** در لحظه‌ی فروپاشی یا انقلاب، فرصت طراحی از صفر وجود ندارد. باید برنامه‌های آماده‌باش (Contingency Plans) از پیش تدوین شده باشند.

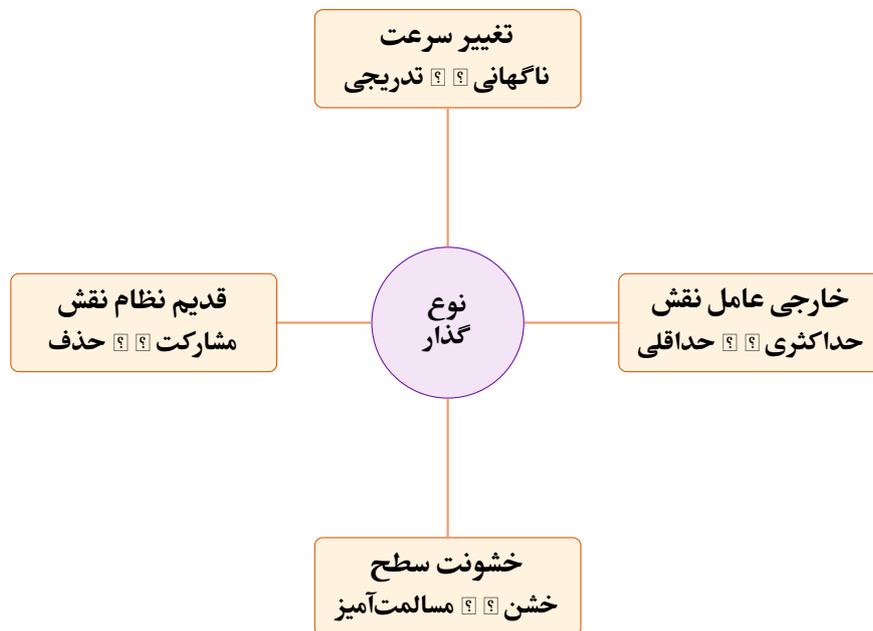
هشدار !

محدودیت‌های سناریوسازی:

- سناریوها **پیش‌بینی نیستند** — واقعیت احتمالاً ترکیبی از چند سناریو خواهد بود
- ممکن است سناریویی رخ دهد که اصلاً تصور نکرده‌ایم (Black Swan)
- سناریوها ایستا نیستند — ممکن است از یک سناریو به سناریوی دیگر جابه‌جایی رخ دهد
- احتمالات ذکرشده تخمینی و ذهنی هستند، نه محاسبات ریاضی

۱.۱.۴ متغیرهای کلیدی سناریوسازی

شش سناریوی این فصل بر مبنای تعامل چهار متغیر کلیدی ساخته شده‌اند:

شکل ۱.۴: چهار متغیر کلیدی تعیین‌کننده‌ی نوع سناریوی گذار

۲.۴ سناریوی A: فروپاشی ناگهانی نظام

گه سناریو: فروپاشی ناگهانی (Sudden Collapse)

احتمال:	متوسط (۲۰ - ۳۰٪)
سرعت:	بسیار بالا (روزها تا هفته‌ها)
خشونت:	متوسط تا بالا
نقش نظام قدیم:	حذف/فرار
عامل خارجی:	واکنشی (نه آغازگر)
محرك احتمالی:	بحران جانشینی رهبری، شورش نظامی، فروپاشی اقتصادی ناگهانی، اعتصاب عمومی فلج‌کننده
نمونه‌ی مشابه:	فروپاشی شوروی ۱۹۹۱، سقوط بن‌علی تونس ۲۰۱۱، سقوط چائوشسکو رومانی ۱۹۸۹
زمان واکنش نظارتی:	۴۸-۷۲ ساعت

۱.۲.۴ ویژگی‌ها و پویایی

در این سناریو، نظام بدون مذاکره و بدون برنامه‌ی انتقالی فرو می‌پاشد. ممکن است رهبر فوت کند و جانشینی بحرانی شود، یا بخشی از نیروهای مسلح از اطاعت سر باز زنند، یا شورش شهری کنترل‌ناپذیر شود. ویژگی‌های اصلی:

- **خلأ قدرت فوری:** هیچ نهاد مشروعی برای مدیریت انتقال وجود ندارد
- **ریسک بالای خشونت:** نیروهای امنیتی ممکن است تجزیه شوند — بخشی مقاومت و بخشی فرار
- **رقابت بر سر قدرت:** گروه‌های مختلف (سپاه، اپوزیسیون، گروه‌های قومی) هم‌زمان ادعای قدرت می‌کنند
- **بحران انسانی:** مهاجرت، کمبود مواد غذایی و دارو، قطع خدمات
- **ریسک دخالت خارجی:** همسایگان و قدرت‌های بزرگ و سوسه‌ی مداخله پیدا می‌کنند

جدول ۱۰۴: مدل نظارتی برای سناریوی فروپاشی ناگهانی

عناصر	توضیح
مدل غالب	مدل ۴ (اجرایی) تقویت‌شده + عناصر امنیتی مدل ۵ در هفته‌های نخست
اولویت فوری	جلوگیری از خلأ امنیتی، حفاظت از زیرساخت‌ها (نفت، هسته‌ای، آب)، مدیریت بحران انسانی
نیروی انسانی فوری	تیم پیشرو (Advance Team) ۵۰-۱۰۰ نفر در ۴۸ ساعت، سپس ۵،۰۰۰+ در ۲ هفته
مکانیزم تصمیم‌گیری	جلسه‌ی اضطراری شورای امنیت ۴ قطعنامه‌ی فوری ۴ انتصاب SRSG
چالش اصلی	سرعت: آیا جامعه‌ی بین‌المللی می‌تواند به اندازه‌ی کافی سریع واکنش نشان دهد؟
پیش‌نیاز حیاتی	برنامه‌ی آماده‌باش از الان باید تدوین شده باشد

۲.۲.۴ مدل نظارتی متناسب

درس آموخته

از تجربه‌ی رومانی (۱۹۸۹): سقوط چائوشسکو ظرف ۱۰ روز رخ داد. جامعه‌ی بین‌المللی هیچ برنامه‌ای نداشت. نتیجه: عناصر نظام قدیم (به رهبری ایلیسکو) قدرت را تصاحب کردند و «انقلاب دزدیده شد». دموکراسی واقعی سال‌ها به تأخیر افتاد.

درس: سرعت واکنش حیاتی است. بدون برنامه‌ی آماده‌باش از پیش، فروپاشی ناگهانی به مصادره‌ی گذار توسط فرصت‌طلبان منجر می‌شود.

نکته‌ی کلیدی

برنامه‌ی آماده‌باش (Contingency Plan) باید شامل موارد زیر باشد:

۱. فهرست تماس اضطراری (چه کسی با چه کسی تماس می‌گیرد)
۲. متن پیش‌نویس قطعنامه‌ی شورای امنیت
۳. فهرست ناظران آماده‌باش (Stand-by Roster)
۴. پروتکل امنیتی برای حفاظت از تأسیسات هسته‌ای
۵. کانال‌های ارتباطی با نیروهای داخلی قابل اعتماد
۶. برنامه‌ی رسانه‌ای بحران (مقابله با اطلاعات نادرست)

۳.۴ سناریوی B: گذار مذاکره‌ای

گه سناریو: گذار مذاکره‌ای (Negotiated Transition)

احتمال:	پایین تا متوسط (۱۰ - ۲۰٪)
سرعت:	تدریجی (ماه‌ها تا سال‌ها)
خشونت:	حداقلی
نقش نظام قدیم:	مشارکت فعال
عامل خارجی:	تسهیل‌گر/میانجی
محرك احتمالی:	شکاف عمیق درون نظام بین تندروها و نرم‌روها، فشار اقتصادی غیرقابل تحمل، تهدید خارجی مشترک
نمونه‌ی مشابه:	آفریقای جنوبی ۱۹۹۰-۱۹۹۴، لهستان ۱۹۸۹ (میزگرد)، اسپانیا ۱۹۷۵-۱۹۸۲
زمان واکنش نظارتی:	هفته‌ها تا ماه‌ها (فرصت برنامه‌ریزی وجود دارد)

۱.۳.۴ ویژگی‌ها و پویایی

گذار مذاکره‌ای **مطلوب‌ترین** سناریو است — کمترین هزینه‌ی انسانی، بالاترین شانس موفقیت بلندمدت، بیشترین فرصت برای طراحی نظارت. اما **محتمل‌ترین** نیست.

در این سناریو، بخشی از نخبگان نظام (softliners) به این نتیجه می‌رسند که ادامه‌ی وضع موجود ناممکن یا بسیار پرهزینه است و حاضر می‌شوند با اپوزیسیون مذاکره کنند. شرایط لازم:

- (آ) **شکاف درون نظام:** تندروها (hardliners) ضعیف شده باشند یا درون خود تقسیم شوند — مثلاً بحران جانشینی رهبری
- (ب) **اپوزیسیون سازمان‌یافته:** طرف مقابل مذاکره باید وجود داشته باشد — نه پراکنده و بی‌سازمان
- (ج) **اعتماد حداقلی:** طرفین باید حداقلی از اعتماد (یا تضمین خارجی جایگزین اعتماد) داشته باشند
- (د) **فشار کافی:** فشار مردمی + اقتصادی + بین‌المللی به حدی باشد که مذاکره را جذاب‌تر از سرکوب کند

۵) میانجی قابل اعتماد: شخص یا نهادی که هر دو طرف بپذیرند (سازمان ملل؟ یک کشور بی‌طرف؟ یک شخصیت مورد احترام؟)

۲.۳.۴ مدل نظارتی متناسب

جدول ۲.۴: مدل نظارتی برای سناریوی گذار مذاکره‌ای

عناصر	توضیح
مدل غالب	مدل ۶ (ترکیبی-تطبیقی) استاندارد — بهترین تناسب
نقش بین‌المللی	تسهیل‌گری مذاکرات + تضمین اجرای توافقات + نظارت ساختاری
اولویت	طراحی قواعد بازی، تأمین امنیت مذاکره‌کنندگان، نظارت بر رعایت تعهدات طرفین
زمان‌بندی	مرحله‌ی مذاکره: ۳-۱۲ ماه، سپس ورود به فاز ۱ مدل ۶
نقش ویژه	SRSR یا میانجی ویژه به‌عنوان تسهیل‌گر مذاکرات
مزیت اصلی	فرصت برنامه‌ریزی: می‌توان نظارت را از قبل طراحی و مستقر کرد

مطالعه‌ی موردی: میز گرد لهستان (۱۹۸۹)

در فوریه-آوریل ۱۹۸۹، دولت کمونیستی لهستان و اتحادیه‌ی همبستگی (Solidarity) به رهبری لخ والنسا (Lech Walesa) بر سر میز مذاکره نشستند. نتیجه: انتخابات نیمه‌آزاد ژوئن ۱۹۸۹ که همبستگی ۹۹ از ۱۰۰ کرسی سنا را بُرد.

عوامل موفقیت:

۱. فشار اقتصادی غیرقابل تحمل بر رژیم
۲. حمایت پاپ ژان پل دوم (مشروعیت مذهبی-ملی)
۳. اپوزیسیون سازمان‌یافته و دارای رهبر شناخته‌شده
۴. تغییر موضع شوروی (گورباچف دخالت نکرد)
۵. تضمین‌های امنیتی برای نخبگان رژیم قدیم

درس برای ایران: گذار مذاکره‌ای در لهستان ممکن شد زیرا هم نظام ضعیف شده بود و هم اپوزیسیون قوی و متحد بود. در ایران، شرط دوم هنوز محقق نشده — اتحاد و سازمان‌دهی اپوزیسیون پیش‌شرط حیاتی این سناریو است.

۴.۴ سناریوی C: انقلاب مردمی

سناریو: انقلاب مردمی (Popular Revolution)

احتمال:	متوسط (۲۰ - ۳۰٪)
سرعت:	متوسط (هفته‌ها تا ماه‌ها)
خشونت:	متوسط (بستگی به واکنش رژیم)
نقش نظام قدیم:	سرنگونی/حذف
عامل خارجی:	حمایتی (نه آغازگر)
محرك احتمالی:	اعتراضات گسترده (مشابه ۱۴۰۱ اما بزرگ‌تر و پایدارتر)، شکاف در نیروهای امنیتی
نمونه‌ی مشابه:	تونس ۲۰۱۱ (مثبت)، مصر ۲۰۱۱ (ابتدا مثبت سپس شکست)، لیبی ۲۰۱۱ (منفی)
زمان واکنش نظارتی:	۱-۴ هفته

۱.۴.۴ ویژگی‌ها و پویایی

این سناریو نزدیک‌ترین به تجربه‌ی اخیر ایران است — خیزش «زن، زندگی، آزادی» (۱۴۰۱) الگوی اولیه‌ی آن را نشان داد. تفاوت: این بار اعتراضات باید به حدی گسترده و پایدار باشند که نظام توان سرکوب نداشته باشد.

۲.۴.۴ مدل نظارتی متناسب

در این سناریو، نظارت بین‌المللی باید در دو مرحله عمل کند:

مرحله‌ی ۱: حین انقلاب (هفته‌ها): نظارت حقوق بشری فعال — مستندسازی سرکوب، فشار دیپلماتیک بر رژیم، حفاظت از شهروندان (گزارشگر ویژه + OHCHR)

مرحله‌ی ۲: پس از سرنگونی: ورود فوری به فاز ۱ مدل ۶ (مشابه سناریوی A اما با مشروعیت مردمی بالاتر)

جدول ۳۰۴: شرایط موفقیت و شکست انقلاب مردمی

عوامل شکست	شرایط موفقیت
محدود ماندن به یک شهر یا یک طبقه	۱ مشارکت فراطبقاتی و فراقومی — نه فقط طبقه متوسط
خشونت‌ورزی معترضان ^۴ مشروعیت‌بخشی به سرکوب	۲ حفظ خصلت مسالمت‌آمیز (قدرت اخلاقی)
وحدت نیروهای سرکوبگر	۳ شکاف در نیروهای امنیتی — بخشی از سپاه/ارتش به مردم بپیوندد
فقدان رهبری یا رهبری تک‌صدایی	۴ رهبری شبکه‌ای (غیرمتمرکز اما هماهنگ)
سکوت یا تردید جامعه بین‌المللی	۵ حمایت بین‌المللی سریع و قاطع
ادامه‌ی چرخه‌ی اقتصادی ^۴ تاب‌آوری نظام	۶ اعتصاب عمومی (فلج اقتصادی نظام)

درس آموخته

مقایسه‌ی تونس و مصر (۲۰۱۱):

هر دو انقلاب مردمی بودند. اما نتایج بسیار متفاوت:

مصر	تونس
«محافظ» شد سپس کودتا کرد	ارتش بی‌طرف ماند
تضاد شدید (اخوان vs سکولار)	اجماع حداقلی
یک‌جانبه و فرقه‌ای	مشارکتی و مترقی
حداقلی و منفعل	مشورتی فعال
کودتای ۲۰۱۳	دموکراسی (تا ۲۰۲۱)

درس: انقلاب مردمی فقط نیمی از کار است. نیمه‌ی دوم — نهادسازی — تعیین‌کننده است. و اینجاست که نظارت بین‌المللی تفاوت می‌سازد.

۵.۴ سناریوی D: تحول از درون نظام

گه سناریو: تحول از درون نظام (Intra-Regime Reform)

احتمال:	پایین (۵-۱۰٪)
سرعت:	بسیار تدریجی (سالها)
خشونت:	حداقلی
نقش نظام قدیم:	هدایت‌کننده
عامل خارجی:	فشار تدریجی
محرك احتمالی:	به قدرت رسیدن یک فرد اصلاح‌طلب واقعی پس از مرگ رهبر، محاسبه‌ی عقلایی بخشی از نظام
نمونه‌ی مشابه:	میانمار ۲۰۱۰-۲۰۱۵ (شکست‌خورده)، اتحاد شوروی (گلاسنوست/پرسترویکا — ناخواسته به فروپاشی انجامید)
زمان واکنش نظارتی:	ماه‌ها تا سال‌ها

۱.۵.۴ چرا این سناریو بعید است

⚠ هشدار

در ایران، بر خلاف میانمار یا شوروی، ساختار نظام به‌گونه‌ای طراحی شده که اصلاحات بنیادین را **ساختاراً مسدود** می‌کند:

- شورای نگهبان وتوی مطلق بر هرگونه تغییر قانونی دارد
- رهبر فراتر از قانون اساسی قرار دارد
- سپاه منافع اقتصادی عظیمی در حفظ وضع موجود دارد
- تجربه‌ی شکست اصلاحات خاتمی (۱۳۷۶-۱۳۸۴) نشان داد که «اصلاح از درون» در این ساختار ناممکن است

۲.۵.۴ اگر رخ دهد: مدل نظارتی

جدول ۴.۴: مدل نظارتی برای سناریوی تحول درونی

عنصر	توضیح
مدل غالب	مدل ۲ (مشورتی) با فشار برای حرکت به مدل ۳
نقش بین‌المللی	فشار دیپلماتیک + مشاوره فنی + مشوق اقتصادی
خطر اصلی	گذار نمایشی: اصلاحات سطحی بدون تغییر واقعی قدرت
معیار سنجش	آیا اصلاحات واقعی‌اند؟ آزادی زندانیان، رسانه آزاد، انتخابات بدون فیلتر
نمونه هشداردهنده	میانمار: ارتش «دموکراسی» داد و ۵ سال بعد پس گرفت (کودتای ۲۰۲۱)

۶.۴ سناریوی E: دخالت نظامی خارجی

گه سناریو: دخالت نظامی خارجی (Foreign Military Intervention)

احتمال:	بسیار پایین ($> 5\%$)
سرعت:	متغیر
خشونت:	بسیار بالا
نقش نظام قدیم:	مقاومت مسلحانه
عامل خارجی:	آغازگر و مجری
نمونه‌ی مشابه:	عراق ۲۰۰۳، افغانستان ۲۰۰۱، لیبی ۲۰۱۱ — همه شکست خورده
مدل نظارتی:	مدل ۵ اجباری

هشدار

موضع قاطع این کتاب:

دخالت نظامی خارجی در ایران باید به هر قیمت اجتناب شود. دلایل:

۱. ابعاد نظامی: ایران ۶.۱ میلیون کیلومتر مربع وسعت و ۸۵ میلیون جمعیت دارد — مقایسه شود با عراق (۲۵ M) و افغانستان (۳۰ M) که هر دو شکست خوردند
۲. مقاومت ملی: حتی مخالفان رژیم در برابر مداخله‌ی نظامی خارجی مقاومت خواهند کرد — ناسیونالیسم ایرانی قوی‌ترین نیروی متحدکننده است
۳. فاجعه‌ی انسانی: جنگ در ایران می‌تواند میلیون‌ها آواره و صدها هزار کشته ایجاد کند
۴. بی‌ثباتی جهانی: قیمت نفت چندبرابر، بحران مهاجرت، گسترش جنگ به منطقه
۵. تأسیسات هسته‌ای: خطر آلودگی رادیواکتیو
۶. مشروعیت صفر: هر نظامی که پس از دخالت نظامی ایجاد شود، مشروعیت مردمی نخواهد داشت

۹

۷.۴ سناریوی F: بحران ممتد و بی‌ثباتی مزمن

کج سناریو: بحران ممتد (Prolonged Crisis / Chronic Instability)

احتمال:	متوسط تا بالا (۲۵-۳۵٪)
سرعت:	بسیار کند / رکود
خشونت:	پراکنده و مزمن
نقش نظام قدیم:	تضعیف شده اما حذف نشده
عامل خارجی:	خسته و منفعل
محرك:	نه نظام توان سرکوب کامل دارد و نه مردم توان سرنگونی — بن‌بست
نمونه‌ی مشابه:	ونزوئلا (۲۰۱۹- حال)، لبنان (۲۰۱۹- حال)، سودان (۲۰۱۹-۲۰۲۳)
زمان واکنش نظارتی:	نامحدود (مزمن)

۱.۷.۴ چرا این سناریو محتمل‌ترین است

نکته کلیدی

بسیاری از تحلیلگران معتقدند که محتمل‌ترین آینده‌ی کوتاه‌مدت ایران نه سقوط ناگهانی و نه اصلاحات، بلکه ادامه‌ی وضعیت بحرانی فعلی است — اعتراضات دوره‌ای، سرکوب، فرسایش تدریجی نظام و جامعه، مهاجرت نخبگان و زوال اقتصادی.

جدول ۵.۴: ویژگی‌ها و پیامدهای بحران ممتد

بُعد	توضیح
اقتصادی	فقر فزاینده، تورم مزمن، فرار سرمایه، اقتصاد زیرزمینی
اجتماعی	مهاجرت نخبگان (brain drain)، افسردگی اجتماعی، افزایش اعتیاد و جرم
سیاسی	بن‌بست: نظام ناتوان از اصلاح و مردم ناتوان از تغییر
حقوق بشری	سرکوب مزمن، اعدام‌های پراکنده، زندانیان سیاسی
منطقه‌ای	ادامه‌ی ماجراجویی منطقه‌ای برای انحراف افکار عمومی
بین‌المللی	خستگی (fatigue) — جهان ایران را فراموش می‌کند

۲.۷.۴ نقش نظارت بین‌المللی در بحران ممتد

توصیه‌ی اجرایی

حتی اگر گذار فوری رخ ندهد، جامعه‌ی بین‌المللی وظایفی دارد:

۱. نظارت حقوق بشری مستمر: گزارشگر ویژه + مستندسازی (برای عدالت انتقالی آینده)
۲. حمایت از جامعه مدنی: تأمین مالی رسانه‌های مستقل و سازمان‌های حقوق بشری
۳. آماده‌سازی: تدوین برنامه آماده‌باش، آموزش ناظران ایرانی، شبکه‌سازی
۴. فشار دیپلماتیک: حفظ تحریم‌های هدفمند، محاکمه بین‌المللی ناقضان حقوق بشر
۵. مقابله با خستگی: ایران را در دستور کار بین‌المللی نگه داشتن

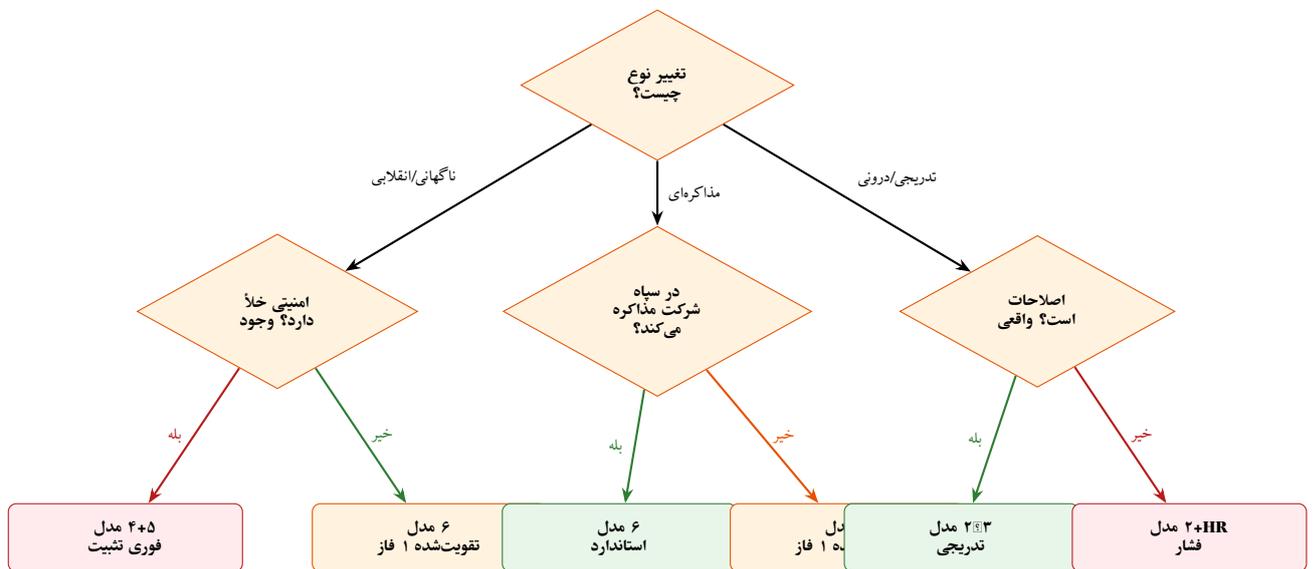
۹

۸.۴ ماتریس جامع سناریو-مدل

جدول ۶.۴: ماتریس جامع سناریوها و مشخصات نظارتی متناظر

معیار	A: فروپاشی	B: مناکره	C: انقلاب	D: اصلاح درونی	E: مداخله خارجی	F: بحران مستند
احتمال	۳۰-۲۰٪	۲۰-۱۰٪	۳۰-۲۰٪	۱۰-۵٪	>۵٪	۲۵-۳۵٪
مطلوبیت	متوسط	بالا	متوسط	متوسط	خیلی کم	کم
فوریت نظارت	●●●●●	●●●●●	●●●●●	●●●●●	●●●●●	●●●●●
پیچیدگی	●●●●●	●●●●●	●●●●●	●●●●●	●●●●●	●●●●●
شانس موفقیت	●●●●●	●●●●●	●●●●●	●●●●●	●●●●●	●●●●●
مدل غالب	۶ ۹ ۵+۴	۶ استاندارد	۶ ۹ ۴	۳ ۹ ۲	۵ (اجباری)	+HR۲
زمان واکنش	۴۸ ساعت	هفته‌ها	۱-۴ هفته	ماه‌ها	فوری	مزمّن
هزینه نظارت	SSSSS	SSS	SSSS	SS	SSSSSS	SS
نیروی انسانی	K۱۰-۵	K۱۲-۶	K۱۰-۵	۵۰۰-۱۰۰	K۵۰-۱۰	۲۰۰-۵۰
خطر اصلی	سوریه‌ای شدن	مصادره	رادیکالیزم	نمایشی بودن	فاجعه	فرسایش
پیش‌نیاز	آماده‌باش	اپوزیسیون متحد	شبکه مدنی	شکاف درون نظام	—	صبر استراتژیک

۹.۴ درخت تصمیم: انتخاب مدل نظارتی بر اساس سناریو

شکل ۲۰۴: درخت تصمیم ساده‌شده: انتخاب مدل نظارتی بر اساس سناریوی گذار

نکته‌ی عملیاتی

این درخت تصمیم ابزاری **ساده‌شده** برای تصمیم‌گیری سریع در لحظه‌ی بحران است. در واقعیت، تصمیم‌گیری نیاز به تحلیل عمیق‌تر و مشورت گسترده دارد. اما داشتن چنین ابزاری از تصمیم‌گیری ارتجالی بهتر است.

۱۰.۴ جمع‌بندی فصل

☰ خلاصه‌ی فصل

آنچه در این فصل آموختیم:

۱. شش سناریوی محتمل برای گذار شناسایی شد: فروپاشی ناگهانی، مذاکره، انقلاب مردمی، اصلاح درونی، مداخله خارجی و بحران ممتد.
۲. مطلوب‌ترین سناریو گذار مذاکره‌ای است (کمترین هزینه انسانی) اما محتمل‌ترین ادامه‌ی بحران ممتد یا فروپاشی/انقلاب است.
۳. هر سناریو مدل نظارتی متفاوتی می‌طلبد — از نظارت اجرایی فوری (فروپاشی) تا نظارت مشورتی صبورانه (بحران ممتد).
۴. مداخله‌ی نظامی خارجی باید قاطعانه رد شود — تمام نمونه‌های تاریخی شکست‌خورده‌اند.
۵. برنامه‌ی آماده‌باش حیاتی‌ترین توصیه‌ی این فصل است: منتظر نمانید — از الان برای هر سناریو آماده شوید.
۶. واقعیت احتمالاً ترکیبی از چند سناریو خواهد بود — مدل ترکیبی-تطبیقی (فصل ۳) دقیقاً برای همین انعطاف‌پذیری طراحی شده است.
۷. درخت تصمیم ابزاری ساده اما مفید برای واکنش سریع در لحظه‌ی بحران ارائه شد — باید از پیش تمرین و بازبینی شود.
۸. حتی در سناریوی بحران ممتد (محتمل‌ترین)، جامعه‌ی بین‌المللی وظایف فعالی دارد: نظارت حقوق بشری، حمایت از جامعه‌ی مدنی، آماده‌سازی و مقابله با خستگی بین‌المللی.

← فصل بعد: نهادها، بازیگران، سازمان‌ها و نقش هر یک ←

بازیگران، نهادها، یک هر نقش و سازمان‌ها

هنر نیست. بی‌طرف هیچ‌کس بین‌الملل، سیاست «در
به‌گونه‌ای را بازیگران متعارض منافع که است آن
باشد.» ایران مردم نفع به نتیجه که کنیم مدیریت

ملل سازمان سابق دبیرکل هاشورلد، داگ —

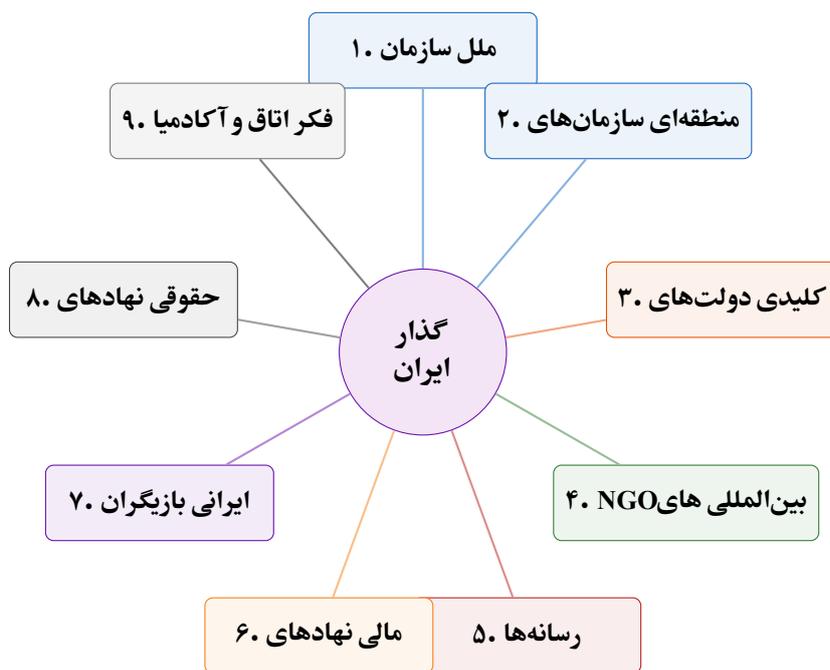
نهادها، بازیگران، سازمان‌ها و نقش هر یک

خلاصه‌ی اجرایی این فصل

گذار دموکراتیک ایران در خلأ رخ نمی‌دهد. ده‌ها نهاد بین‌المللی، دولت، سازمان غیردولتی، رسانه و بازیگر داخلی هر یک نقش، منافع و ظرفیت‌های متفاوتی دارند. این فصل **نقشه‌ی جامع بازیگران** را ترسیم و نقش، اهمیت، محدودیت‌ها و نوع تعامل مطلوب با هر یک را تحلیل می‌کند. هدف آن است که هم بازیگران ایرانی بدانند از چه کسی چه انتظاری داشته باشند، و هم بازیگران بین‌المللی بدانند نقش‌شان چیست و مرز آن کجاست.

۱.۵ نقشه‌ی کلان بازیگران

بازیگران مرتبط با فرایند نظارت بر گذار ایران را در نه دسته سازمان‌دهی می‌کنیم:

شکل ۱.۵: نقشه‌ی کلان‌نُه دسته‌ی بازیگران مرتبط با نظارت بر گذار ایران

۲.۵ دسته‌ی ۱: سازمان ملل متحد

نظارت بین‌المللی بر گذار دموکراتیک ایران

سازمان ملل **محوری‌ترین نهاد** در هر فرایند نظارت بین‌المللی است. اما سازمان ملل یک نهاد واحد نیست —

جدول ۱.۵: نهادهای کلیدی سازمان ملل و نقش هر یک در گذار ایران

نهاد	نقش احتمالی	اهمیت	چالش اصلی
شورای امنیت	صدور قطعنامه، تأسیس مأموریت نظارتی، تعیین مأموریت SRSR	حیاتی	وتوی روسیه و چین
مجمع عمومی دبیرکل / SRSR	مشروعیت بخشی سیاسی، تصویب قطعنامه‌ی غیرالزامی میانجی‌گری، هماهنگی کل فرایند، چهره‌ی عمومی مأموریت	مهم	فاقد قدرت اجرایی
UNDP	ظرفیت‌سازی نهادی، طراحی سیستم انتخاباتی، حکمرانی محلی	حیاتی	انتخاب شخص مناسب
OHCHR	نظارت بر حقوق بشر، مستندسازی نقض‌ها، گزارش‌دهی مستقل	بالا	فشار سیاسی دولت‌ها
DPPA	تحلیل سیاسی، پیشگیری از خشونت، هشدار زودهنگام	بالا	محدودیت نیرو
UN Women	تضمین حقوق زنان در قانون اساسی و نهادهای جدید	مهم	مقاومت فرهنگی
UNHCR	مدیریت بازگشت پناهندگان و آوارگان داخلی	مهم (فاز ۲-۳)	مقیاس بزرگ
UNICEF	حفاظت از کودکان در دوره‌ی بی‌ثباتی	مهم	دسترسی
IAEA	نظارت بر تأسیسات هسته‌ای در دوره‌ی گذار	حیاتی	حساسیت امنیتی

۱.۲.۵ چالش وتو در شورای امنیت

هشدار

بزرگ‌ترین مانع نهادی: روسیه و چین هر دو روابط استراتژیک با جمهوری اسلامی دارند و احتمالاً هرگونه قطعنامه‌ی شورای امنیت علیه ایران یا برای تأسیس مأموریت نظارتی را وتو خواهند کرد.

راه‌حل‌های جایگزین:

۱. قطعنامه‌ی مجمع عمومی: غیرالزامی اما مشروعیت‌بخش (Uniting for Peace)
۲. دعوت دولت موقت ایران: اگر دولت جدید خودش دعوت کند، نیازی به قطعنامه نیست
۳. ائتلاف اختیاری: Coalition of the Willing مشابه گروه تماس بالکان
۴. مکانیزم EU: اتحادیه اروپا مستقلاً مأموریت نظارتی اعزام کند
۵. فشار بر روسیه و چین: بسته‌ی تشویقی (حفظ قراردادهای اقتصادی در ایران جدید)

۲.۲.۵ انتخاب نماینده‌ی ویژه‌ی دبیرکل

نکته‌ی کلیدی

انتخاب SRSB مناسب یکی از تعیین‌کننده‌ترین تصمیمات فرایند است. پروفایل ایده‌آل:

ویژگی	توضیح
ملیت	ترجیحاً نه آمریکایی، نه اروپایی غربی، نه روسی/چینی — شخصیتی از جنوب جهانی (آمریکای لاتین، آفریقا، آسیای جنوب شرقی)
تجربه	سابقه‌ی میانجی‌گری، مدیریت بحران، رهبری مأموریت UN
زبان	آشنایی با فارسی مزیت بزرگ (اما الزامی نیست)
شخصیت	صبور، شنونده، قاطع اما انعطاف‌پذیر
شناخت منطقه	درک ژئوپلیتیک خاورمیانه
جنسیت	انتخاب یک زن بسیار نمادین خواهد بود (جنبش زن، زندگی، آزادی)

درس آموخته

از تجربه‌ی سرجیو ویئرا دملو (Sergio Vieira de Mello) در تیمور شرقی: دملو (برزیلی) به‌عنوان SRSB در تیمور شرقی (۱۹۹۹-۲۰۰۲) یکی از موفق‌ترین مدیریت‌های گذار را رهبری کرد. رمز موفقیتش: شنیدن صدای مردم محلی + قاطعیت در تصمیمات امنیتی + شفافیت + برنامه‌ی مشخص خروج. متأسفانه او در حمله به دفتر UN در بغداد (۲۰۰۳) کشته شد — یادآوری تلخ ریسک‌هایی که ناظران بین‌المللی با آن مواجه‌اند.

جدول ۲.۵: سازمان‌های منطقه‌ای و نقش احتمالی در گذار ایران

سازمان	نقش احتمالی	اعتبار	محدودیت
اتحادیه اروپا	نظارت انتخاباتی (EU EOM)، حمایت مالی، مشاوره حقوقی، رفع تحریم‌ها مشروط	۴ ۴ ۴ ۴ ۴	کندی تصمیم‌گیری، سیاست داخلی اعضا
شورای اروپا	Venice Commission برای قانون اساسی، استانداردهای حقوق بشر	۴ ۴ ۴ ۴ ۴	ایران عضو نیست (اما مشاوره ممکن)
OSCE	نظارت انتخاباتی (ODIHR)، رسانه آزاد	۴ ۴ ۴ ۴ ۴	ایران عضو نیست
اتحادیه عرب	مشروعیت منطقه‌ای، کاهش تنش‌های ایران-عرب	۴ ۴ ۴ ۴ ۴	ضعف ساختاری، تعارض منافع
OIC	مشروعیت اسلامی، پل فرهنگی	۴ ۴ ۴ ۴ ۴	سیاسی‌زدگی، ناکارآمدی
SCO	مدیریت نقش روسیه و چین	۴ ۴ ۴ ۴ ۴	ایران تازه عضو شده، سازمان اقتدارگرا محور

۳.۵ دسته ۲: سازمان‌های منطقه‌ای

توصیه‌ی اجرایی ✓

استراتژی پیشنهادی برای سازمان‌های منطقه‌ای:

- **EU:** شریک اصلی — از ظرفیت‌های EU EOM، Venice Commission و ابزارهای مالی بهره ببرید
- **OSCE:** حتی بدون عضویت ایران، می‌تواند استانداردها و ناظران ارائه دهد
- **اتحادیه عرب و OIC:** نقش نمادین — برای کاهش روایت «غرب علیه ایران»
- **SCO:** مدیریت کنید نه نادیده بگیرید — کانال ارتباط با روسیه و چین

۴.۵ دسته‌ی ۳: دولت‌های کلیدی

دولت‌ها مهم‌ترین بازیگران واقعی (نه رسمی) هستند. هر دولت منافع خاص خود را دارد و نقشش باید با درک این منافع مدیریت شود.

جدول ۳.۵: دولت‌های کلیدی: نقش، منافع، ریسک و اهرم

دولت	منافع اصلی	نقش احتمالی	ریسک/محدودیت‌های اهرم ایران
آمریکا	هسته‌ای، امنیت اسرائیل، نفوذ منطقه‌ای، حقوق بشر	بزرگ‌ترین اهرم فشار و حمایت مالی، رفع تحریم	بی‌اعتمادی، تحریم‌ها، تاریخی ایرانیان، دارایی‌های بلوکه ابزاری شدن دموکراسی
آلمان/فرانسه	ثبات منطقه، مهاجرت، تجارت، هسته‌ای	میانجی قابل اعتمادتر، حمایت مالی-فنی EU	کندی تصمیم‌گیری، وابستگی انرژی، دیپلماسی، بازار
بریتانیا	نفوذ پساستعماری، حقوق بین‌الملل	تجربه حقوقی، BBC فارسی	سابقه‌ی استعماری در رسانه، ذهنیت ایرانیان
ژاپن/کره جنوبی	ثبات انرژی، تجارت	کمک مالی بی‌طرف، تجربه بازسازی	نفوذ سیاسی محدود، کم‌ریسک‌ترین کمک‌کننده
ترکیه	مرز مشترک، رقابت منطقه‌ای، کردها	همسایگی، فهم فرهنگی نسبی، مدیریت مرز	تعارض منافع، اردوغان
روسیه	حفظ نفوذ، فروش سلاح، ضد آمریکایی‌گری	اسپویلر بالقوه — وتو در شورای امنیت	مانع اصلی در UN، باید مدیریت شود
چین	نفت، قرارداد ۲۵ ساله، جاده ابریشم	اسپویلر بالقوه — وتو + نفوذ اقتصادی	منافع اقتصادی قوی‌تر از قراردادهای ایدئولوژی
هند	بندر چابهار، انرژی، توازن منطقه‌ای	بازیگر متوازن، میانجی احتمالی	محافظه‌کاری ذاتی، چابهار، روابط تاریخی
عربستان/امارات	پایان تهدید ایران، ثبات خلیج فارس	مالی و منطقه‌ای، مشروعیت عربی	تلاش برای نفوذ بیشتر از حد منطقه‌ای اقتصادی،
اسرائیل	هسته‌ای، امنیت، پایان تهدید	اطلاعاتی، فنی (هسته‌ای)	حضور علنی سنی برای مشروعیت پشت‌پرده، نه علنی

نکته کلیدی

اصل طلایی مدیریت دولت‌ها:

- هیچ دولتی بی‌طرف نیست — همه منافع دارند
- اسپویلرها را مدیریت کنید نه نادیده بگیرید — روسیه و چین را با بسته‌ی تشویقی همراه کنید
- تنوع شرکا — وابستگی به یک دولت خطرناک است
- حضور علنی برخی بازیگران سمی است — نقش اسرائیل باید پشت‌پرده باشد
- ایرانیان حساس‌اند — هرگونه نقش آمریکایی باید با ظرافت مدیریت شود

۴

۵.۵ دسته ۴: سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی

NGOها نقش‌های تخصصی و اغلب غیرقابل جایگزین در فرایند نظارت دارند. اما برخی از آن‌ها در ایران حساسیت‌برانگیز هستند.

هشدار

مدیریت حساسیت NGOها: سازمان‌هایی مانند NED، OSF و NDI/IRI در ایران (و حتی در بخش‌هایی از اپوزیسیون) **حساسیت‌برانگیز** هستند — به دلیل ارتباط با دولت آمریکا یا روایت‌های توطئه‌ای.

راه‌حل:

- نقش عملیاتی آن‌ها پشت‌صحنه باشد
- تأمین مالی از طریق صندوق‌های چندجانبه (نه مستقیم) کانالیزه شود
- از نهادهای کم‌حساسیت‌تر (مانند Carter Center، ICTJ، IDEA) به‌عنوان چهره‌ی عمومی استفاده شود

۴

جدول ۴.۵: NGOهای بین‌المللی کلیدی و نقش هر یک

سازمان	تخصص و نقش	اعتبار	حساسیت ایران
Carter Center	نظارت انتخاباتی مستقل و معتبر — ۳۹ کشور	۴ ۴ ۴ ۴ ۴	کم
ICG	تحلیل بحران، هشدار زودهنگام، توصیه سیاستی	۴ ۴ ۴ ۴ ۴	کم
HRW	مستندسازی نقض حقوق بشر، فشار عمومی	۴ ۴ ۴ ۴ ۴	متوسط
Amnesty Intl.	مشابه HRW — تمرکز بر زندانیان	۴ ۴ ۴ ۴ ۴	متوسط
Transparency Intl.	ضد فساد — نظارت بر شفافیت دوره گذار	۴ ۴ ۴ ۴ ۴	کم
Intl. IDEA	طراحی نظام انتخاباتی، دموکراسی‌سنجی	۴ ۴ ۴ ۴ ۴	کم
IFES	زیرساخت فنی انتخابات، ثبت رأی‌دهندگان	۴ ۴ ۴ ۴ ۴	کم
ICTJ	عدالت انتقالی، طراحی کمیسیون حقیقت	۴ ۴ ۴ ۴ ۴	کم
NED	حمایت مالی از نهادهای دموکراتیک	۴ ۴ ۴ ۴ ۴	بالا — تأمین مالی دولت آمریکا
OSF (Soros)	جامعه باز، حمایت مالی، شبکه‌سازی	۴ ۴ ۴ ۴ ۴	بالا — تئوری توطئه
NDI / IRI	آموزش احزاب و نهادهای سیاسی	۴ ۴ ۴ ۴ ۴	بالا — وابسته به احزاب آمریکایی

۶.۵ دسته‌ی ۵: رسانه‌ها

رسانه‌ها در دوره‌ی گذار سه نقش حیاتی دارند: اطلاع‌رسانی، نظارت شهروندی و شکل‌دهی روایت عمومی.

جدول ۵.۵: رسانه‌های کلیدی و نقش‌شان در گذار

رسانه	نقش و نفوذ	ملاحظات
BBC فارسی	بالاترین نفوذ در میان رسانه‌های بین‌المللی فارسی‌زبان، اعتماد نسبی مخاطبان	باید استقلال تحریریه حفظ شود — ابزار دولت بریتانیا نباشد
صدای آمریکا / فردا	پوشش خبری + تحلیل، دسترسی گسترده	سابقه‌ی دولتی — اعتماد کمتر از BBC
DW فارسی	اطلاع‌رسانی متوازن، اعتماد نسبی	منابع محدودتر
ایران‌اینترنشنال	پربیننده‌ترین رسانه فارسی‌زبان ماهواره‌ای	تأمین مالی عربستان ^۴ چالش استقلال
رسانه‌های مستقل ایرانی آنلاین	Iranians.com, IranWire و ده‌ها رسانه‌ی کوچک	پراکنده اما اصیل — نیاز به حمایت مالی
شبکه‌های اجتماعی	تلگرام، اینستاگرام، توییتر/X — ابزار بسیج و نظارت	اطلاعات نادرست، نیاز به سواد رسانه‌ای

نکته‌ی عملیاتی

اقدام فوری پیشنهادی: تأسیس یک «هاب اطلاعاتی گذار» (Transition Information Hub) — پلتفرم آنلاین چندزبانه (فارسی + کردی + ترکی + عربی + بلوچی + انگلیسی) برای انتشار اطلاعات موثق درباره‌ی فرایند گذار، مقابله با اطلاعات نادرست و ارائه‌ی آموزش مدنی. مدیریت مشترک توسط نهاد بین‌المللی + رسانه‌های مستقل ایرانی.

۴

۷.۵ دسته‌ی ۶: نهادهای مالی بین‌المللی

۴

جدول ۶.۵: نهادهای مالی بین‌المللی و نقش‌شان

نهاد	نقش	زمان ورود
IMF	تثبیت اقتصاد کلان، مشاوره ارزی و مالی، وام اضطراری	فاز ۱ — فوری
World Bank	بازسازی زیرساخت، توسعه نهادی، کاهش فقر	فاز ۲ — میان‌مدت
EBRD	حمایت از بخش خصوصی، اصلاحات اقتصادی	فاز ۲-۳
ADB	زیرساخت منطقه‌ای، انرژی، حمل‌ونقل	فاز ۲-۳
AIIB	زیرساخت — کانال ارتباط با چین	فاز ۲-۳

۸.۵ دسته ۷: بازیگران ایرانی

نکته کلیدی

مهم‌ترین دسته بازیگران، خود ایرانیان هستند. اصل «مالکیت ملی» یعنی ایرانیان باید در مرکز فرایند باشند — نه حاشیه‌ی آن.

جدول ۷.۵: بازیگران ایرانی کلیدی

بازیگر	نقش در گذار	چالش اصلی
جامعه مدنی داخل	پایه اصلی نظارت شهروندی، مشارکت در نهادهای گذار	سرکوب‌شدگی، ضعف سازمانی
جنبش زنان	پیشران اصلی تغییر (زن، زندگی، آزادی)، تضمین حقوق در قانون اساسی	مقاومت سنتی، نیاز به نهادسازی
جنبش‌های قومی	نمایندگی تنوع، مذاکره خودمختاری/فدرالیسم	ریسک تجزیه‌طلبی، مسلح بودن برخی
جنبش کارگری	نمایندگی طبقاتی، اعتصاب به‌عنوان اهرم	سرکوب‌شدگی شدید
اپوزیسیون سازمان‌یافته	طرف مذاکره، طراحی نهادهای جدید	پراکندگی شدید، تضادهای جناحی
دیاپورا	منابع مالی-فنی-دیپلماتیک، لابی بین‌المللی	فاصله از داخل، تضاد نسلی
روحانیت مستقل	مشروعیت‌زدایی از ولایت فقیه، پل به جامعه سنتی	ضعف نهادی، تعارض درونی
نخبگان فکری	روایت‌سازی، طراحی گفتمان دموکراتیک	تبعید/زندان/سکوت

مطالعه‌ی موردی: نقش جامعه مدنی تونس در گذار

چهار سازمان مدنی تونس در ۲۰۱۳ به‌عنوان «چهارتای گفت‌وگوی ملی» (Tunisian National Dialogue Quartet) میانجی‌گری بحران سیاسی را بر عهده گرفتند و مانع از تکرار سناریوی مصر شدند. در ۲۰۱۵ جایزه نوبل صلح دریافت کردند.

درس: جامعه مدنی قوی می‌تواند در لحظات بحرانی نقش نجات‌بخش ایفا کند. تقویت جامعه مدنی ایران — حتی در شرایط سرکوب — سرمایه‌گذاری حیاتی برای آینده است.

۹

۹.۵ نقشه‌ی تعامل: چه کسی با چه کسی چگونه کار می‌کند

جدول ۸.۵: نوع تعامل مطلوب با هر دسته‌ی بازیگران

دسته	نوع تعامل	ابزار اصلی
نهادهای UN	رسمی-دیپلماتیک	قطعنامه، نشست، تفاهم‌نامه فنی
دولت‌های کلیدی	دیپلماسی دو/چندجانبه	مذاکره، بسته تشویقی، فشار/اهرم
NGOها	قرارداد پروژه‌ای	MOU، تأمین مالی از صندوق مشترک
رسانه‌ها	شفافیت + دسترسی	نشست خبری، اسناد عمومی، هاب اطلاعاتی
نهادهای مالی	برنامه‌ی مشترک	وام مشروط، کمک فنی
بازیگران ایرانی	مشارکت ساختاریافته	شورای مشورتی ملی، انتخابات، رفراندوم
آکادمیا	سفارش تحقیق + مشاوره	گرنٹ، کنفرانس، بررسی هم‌تا

۹

۱۰.۵ جمع‌بندی فصل

☰ خلاصه‌ی فصل

آنچه در این فصل آموختیم:

۱. **نُه دسته‌ی بازیگر شناسایی و تحلیل شد:** از سازمان ملل تا جامعه مدنی ایرانی.
۲. **سازمان ملل محوری‌ترین نهاد** است اما چالش وتوی روسیه و چین باید با راه‌حل‌های جایگزین مدیریت شود.
۳. **انتخاب SRSNG مناسب یکی از تعیین‌کننده‌ترین تصمیمات** است — ترجیحاً شخصیتی از جنوب جهانی.
۴. **هیچ دولتی بی‌طرف نیست** — مدیریت منافع متعارض دولت‌ها کلید موفقیت است. اسپویلرها (روسیه، چین) باید مدیریت شوند نه نادیده گرفته.
۵. **برخی NGOها حساسیت‌برانگیزاند** — از نهادهای کم‌حساسیت‌تر به‌عنوان چهره‌ی عمومی استفاده شود.
۶. **رسانه‌ها اکسیژن دموکراسی‌اند** — تأسیس هاب اطلاعاتی گذار توصیه شد.
۷. **بازیگران ایرانی در مرکز فرایند** باید باشند — نه حاشیه. جامعه مدنی، جنبش زنان، اقوام و دیاسپورا همه نقش‌های حیاتی دارند.
۸. **تنوع شرکا** — وابستگی به یک دولت یا نهاد واحد خطرناک است.

← **فصل بعد: تضمین‌های موفقیت و پیش‌شرط‌های ساختاری** ←

و موفقیت تضمین‌های ساختاری پیش‌شرط‌های

پیش‌شرط‌ها اما نیست. ممکن پیش‌شرط بدون «دموکراسی
هستند.» آمادگی برای ابزاری — نیستند تأخیر برای بهانه‌ای

نوبل برنده هندی، فیلسوف و اقتصاددان سن، آمارتیا —

تضمین‌های موفقیت و پیش‌شرط‌های ساختاری

خلاصه‌ی اجرایی این فصل

نظارت بین‌المللی در خلأ عمل نمی‌کند. موفقیت آن مستلزم فراهم بودن مجموعه‌ای از پیش‌شرط‌ها و تضمین‌ها در شش حوزه است: سیاسی، امنیتی، حقوقی، اقتصادی، اجتماعی و نهادی. این فصل هر حوزه را تشریح می‌کند، پیش‌شرط‌ها را اولویت‌بندی می‌کند (حیاتی / مهم / مطلوب) و مسئول تأمین هر یک را مشخص می‌سازد. هدف آن است که بازیگران بدانند قبل از آغاز، حین اجرا و برای تداوم نظارت چه چیزهایی باید فراهم باشد.

۱.۶ چارچوب شش‌گانه‌ی تضمین‌ها

شکل ۱۰۶: شش ستون تضمین موفقیت گذار دموکراتیک

۲.۶ تضمین‌های سیاسی

۱.۲.۶ اجماع حداقلی نیروهای سیاسی

تعریف: اجماع حداقلی (Minimum Consensus)

توافق طرف‌های اصلی (نه لزوماً همه) بر «قواعد بازی» — یعنی فرایند گذار، نقش نظارت بین‌المللی و اصول غیرقابل مذاکره (مانند حقوق بشر و دموکراسی) — حتی اگر بر محتوای سیاسی (نوع نظام آینده) اختلاف داشته باشند.

هشدار

هشدار: اجماع = اتفاق نظر کامل نیست

اجماع حداقلی به معنای توافق بر **قواعد بازی** است، نه بر **نتیجه‌ی بازی**. طرف‌ها می‌توانند (و باید) بر سر نوع نظام، سیاست‌های اقتصادی و ارزش‌های فرهنگی رقابت کنند — به شرط آنکه بر قواعد رقابت دموکراتیک توافق داشته باشند.

بزرگ‌ترین چالش ایران: اپوزیسیون ایران هنوز حتی بر این قواعد حداقلی اجماع ندارد. بخشی خواهان جمهوری‌اند، بخشی مشروطه، بخشی فدرالیسم و بخشی مخالف هر سه. **بدون حل این معضل، هیچ مدل نظارتی کار نخواهد کرد.**

۲.۲.۶ حمایت بین‌المللی

جدول ۱۰۶: عناصر اجماع حداقلی سیاسی

#	عناصر اجماع	نمونه‌ی تاریخی
۱	پذیرش اصل انتخابات آزاد به‌عنوان تنها مکانیزم مشروع تعیین قدرت	لهستان: میزگرد ۱۹۸۹
۲	توافق بر فرایند تدوین قانون اساسی جدید (چه کسی، چگونه، چه وقت)	آفریقای جنوبی: CODESA
۳	تعهد به عدم خشونت و حل اختلاف از طریق مکانیزم‌های مدنی	اسپانیا: پیمان مونکلووا
۴	پذیرش نظارت بین‌المللی به‌عنوان تسهیل‌کننده (نه مداخله‌گر)	تیمور شرقی
۵	توافق بر خطوط قرمز مشترک: عدم انتقام‌جویی کور، عدم تجزیه‌طلبی خشونت‌آمیز	آفریقای جنوبی
۶	قبول حق مشارکت همه‌ی گروه‌ها (حتی اعضای سابق نظام قدیم که مرتکب جنایت نشده‌اند)	اسپانیا: عفو مشروط

جدول ۲۰۶: سطوح حمایت بین‌المللی مورد نیاز

سطح	محتوا	اولویت
حداقلی	عدم مخالفت فعال — روسیه و چین مانع نشوند (حداقل رأی ممتنع در شورای امنیت)	حیاتی
مطلوب	حمایت فعال اکثریت اعضای شورای امنیت + مجمع عمومی	مهم
ایده‌آل	اجماع جهانی + بسته‌ی جامع حمایتی (مالی، فنی، دیپلماتیک)	مطلوب

۳.۶ تضمین‌های امنیتی

نکته کلیدی

تضمین‌های امنیتی **مهم‌ترین و حساس‌ترین** حوزه هستند. بدون امنیت، هیچ فرایند سیاسی ممکن نیست. و مهم‌ترین متغیر امنیتی ایران: **سپاه پاسداران**.

۱.۳.۶ مدیریت سپاه پاسداران: سه رویکرد ممکن

جدول ۳.۶: سه رویکرد مدیریت سپاه: مقایسه‌ی مزایا و ریسک‌ها

رویکرد	مزایا	ریسک‌ها	نمونه
انحلال کامل Full Dissolution	حذف تهدید، نمادین قوی، پاسخ به خواست مردم	K+۵۰۰ نیروی مسلح بیکار و خشمگین، خلأ امنیتی، شورش مسلحانه	عراق ۲۰۰۳ فاجعه
حفظ با اصلاح Reform & Retain	ثبات، حفظ ظرفیت دفاعی، کاهش مقاومت	خطر کودتا (مصر)، حفظ نفوذ اقتصادی-سیاسی، عدم اعتماد مردم	مصر ۲۰۱۱ کودتا
بازسازی تدریجی Gradual Restructuring	تعادل بین امنیت و اصلاح، ادغام تدریجی در ارتش حرفه‌ای، جداسازی اقتصاد	زمان‌بر (۱۰-۱۵ سال)، نیاز به نظارت مستمر، مقاومت فرماندهان	اندونزی ۱۹۹۸ نسبتاً موفق

توصیه اجرایی

رویکرد پیشنهادی: بازسازی تدریجی (مدل اندونزی)

۱. فاز ۱ (ماه ۱-۶): برکناری فرماندهان ارشد دخیل در جنایات + تعلیق فعالیت‌های سیاسی و اقتصادی سپاه + نظارت بین‌المللی بر تأسیسات حساس
۲. فاز ۲ (ماه ۶-۲۴): جداسازی بازوی اقتصادی سپاه (واگذاری شرکت‌ها) + ادغام نیروهای پایین‌رتبه در ارتش ملی + آغاز فرایند حسابرسی (vetting)
۳. فاز ۳ (سال ۲-۵): ادغام کامل در ساختار دفاعی حرفه‌ای + حذف سازمان اطلاعات مستقل + نظارت غیرنظامی بر ارتش
۴. فاز ۴ (سال ۵-۱۵): حرفه‌ای‌سازی کامل ارتش + آموزش نسل جدید نظامیان در ارزش‌های دموکراتیک

درس آموخته

از تجربه‌ی اندونزی (اصلاح TNI، ۱۹۹۸-۲۰۱۴):

پس از سقوط سوهارتو (۱۹۹۸)، ارتش اندونزی (TNI) — مشابه سپاه ایران — هم نظامی، هم اقتصادی و هم سیاسی بود. اصلاحات:

۱. حذف نمایندگی نظامی از مجلس (فوری)
۲. جداسازی پلیس از ارتش (سال اول)
۳. واگذاری کسب‌وکارهای نظامی (تدریجی — ۱۰ سال)
۴. حذف ساختار سرزمینی نظامی (تدریجی)
۵. آموزش حقوق بشر به نظامیان (مستمر)

نتیجه: اندونزی امروز بزرگ‌ترین دموکراسی مسلمان جهان است و ارتش آن تحت نظارت غیرنظامی قرار دارد.

درس: بازسازی تدریجی ممکن است اما نیاز به صبر، منابع و نظارت مستمر بین‌المللی دارد.

۲.۳.۶ امنیت مرزی و منطقه‌ای

جدول ۴.۶: اولویت‌های امنیت مرزی در دوره‌ی گذار

اولویت	تهدید اصلی	مرز/منطقه
بسیار بالا	نفوذ شبه‌نظامیان حشد الشعبی، قاچاق سلاح	غرب (عراق)
بسیار بالا	نفوذ طالبان/داعش، مواد مخدر، مهاجرت	شرق (افغانستان)
بالا	گروه‌های مسلح بلوچ، قاچاق	جنوب شرق (پاکستان)
بالا	مسئله‌ی کُرد، تنش مرزی	شمال غرب (ترکیه)
متوسط	تنش‌های قومی، نفوذ پان‌ترکیسم	شمال (آذربایجان)
بسیار بالا	تنگه‌ی هرمز، جزایر مورد اختلاف	جنوب (خلیج فارس)
حیاتی	سرقت مواد، خرابکاری، دسترسی غیرمجاز	تأسیسات هسته‌ای

هشدار**هشدار ویژه: تأسیسات هسته‌ای**

ایران حداقل ۱۰ تأسیسات هسته‌ای شناخته‌شده دارد (نطنز، فردو، اصفهان، اراک، بوشهر...). در هرگونه سناریوی فروپاشی یا بی‌ثباتی:

- **حفاظت از مواد شکافت‌پذیر** اولویت مطلق است
- IAEA باید فوراً دسترسی کامل داشته باشد
- نیروی حفاظتی مشترک (بین‌المللی + ایرانی) تشکیل شود
- هرگونه تلاش برای انتقال مواد هسته‌ای باید جرم‌انگاری شود

۹

۴.۶ تضمین‌های حقوقی**جدول ۵.۶: تضمین‌های حقوقی مورد نیاز**

تضمین حقوقی	محتوا	اولویت	زمان
توافق‌نامه وضعیت مأموریت (SOMA)	وضعیت حقوقی، مصونیت‌ها و امتیازات ناظران بین‌المللی	حیاتی	هفته‌ی ۱
چارچوب حقوقی موقت	قانون اساسی موقت یا اعلامیه‌ی اصول دوره‌ی گذار	حیاتی	ماه ۱
قانون انتخابات موقت	قواعد ثبت‌نام، نامزدی، رأی‌گیری و شمارش برای انتخابات اولیه	حیاتی	ماه ۲-۳
قانون احزاب موقت	حق تأسیس و فعالیت احزاب، شفافیت مالی	مهم	ماه ۳-۶
قانون رسانه‌ی موقت	آزادی مطبوعات و رسانه، تنظیم‌گری مستقل	مهم	ماه ۱-۳
مکانیزم عدالت انتقالی	قانون تأسیس کمیسیون حقیقت، حدود عفو، حقوق قربانیان	مهم	ماه ۶-۱۲
الحاق به معاهدات	ICCPR, ICESCR, CAT, CEDAW, CRC, Rome Statute	مطلوب	سال ۱-۲

مطالعه‌ی موردی: قانون اساسی موقت آفریقای جنوبی (۱۹۹۳)

آفریقای جنوبی قبل از انتخابات ۱۹۹۴ یک «قانون اساسی موقت» تدوین کرد که ۳۴ اصل غیرقابل مذاکره (Constitutional Principles) تعیین می‌کرد. هر قانون اساسی نهایی باید با این اصول سازگار می‌بود. دادگاه قانون اساسی (Constitutional Court) ناظر رعایت این اصول بود.

درس برای ایران: تدوین «اعلامیه‌ی اصول گذار» قبل از قانون اساسی نهایی — شامل اصول غیرقابل مذاکره مانند حقوق بشر، تفکیک دین و دولت، برابری جنسیتی و حقوق اقلیت‌ها.

۹

۵.۶ تضمین‌های اقتصادی

نکته‌ی کلیدی

اقتصاد ناموفق = دموکراسی ناموفق. اگر مردم در ماه‌های نخست گذار شاهد بهبود ملموس اقتصادی نباشند، سرخوردگی سیاسی و نوستالژی نظام قدیم رشد می‌کند. تجربه‌ی روسیه دهه‌ی ۱۹۹۰ هشدار روشنی است.

جدول ۶.۶: بسته‌ی تضمین‌های اقتصادی

تضمین	محتوا	اولویت	مسئول
رفع تحریم‌ها	مرحله‌ای و مشروط به پیشرفت گذار — نه یکباره و نه معطل	حیاتی	آمریکا + EU
بسته‌ی حمایت فوری	کمک غذایی و دارویی، تثبیت نرخ ارز، وام اضطراری IMF	حیاتی	IMF + دولت‌ها
آزادسازی دارایی‌ها	دسترسی به دارایی‌های بلوکه‌شده‌ی ایران (تخمین: ۱۰۰۸ - ۱۵۰ B)	حیاتی	آمریکا + EU
صندوق امانی نفت	مدیریت شفاف درآمد نفت در دوره‌ی گذار — جلوگیری از غارت	مهم	UN + دولت موقت
برنامه ضد فساد	ردیابی و بازپس‌گیری دارایی‌های غارت‌شده توسط سران نظام قدیم	مهم	TI + نهاد ملی
بازسازی زیرساخت	آب، برق، حمل‌ونقل، ارتباطات	مهم (فاز ۲)	World Bank + بخش خصوصی
حمایت از اشتغال	برنامه‌ی اضطراری اشتغال‌زایی — به‌ویژه جوانان	مهم	ILO + دولت موقت

درس آموخته

از تجربه‌ی روسیه (شوک‌درمانی دهه‌ی ۱۹۹۰):
روسیه پس از فروپاشی شوروی «شوک‌درمانی» اقتصادی را پیش گرفت: آزادسازی ناگهانی قیمت‌ها + خصوصی‌سازی سریع. نتیجه:

■ تورم ۲، ۵۰۰٪ در ۱۹۹۲

■ ظهور الیگارش‌ی (دزدیدن دارایی‌های ملی)

■ فقر ۴۰٪ جمعیت

■ سرخوردگی از دموکراسی^۴ ظهور پوتین

درس: اصلاحات اقتصادی باید تدریجی، عادلانه و با شبکه‌ی حمایت اجتماعی باشد. «شوک‌درمانی» برای ایران فاجعه‌بار خواهد بود.

۴

۶.۶ تضمین‌های اجتماعی-فرهنگی

۱.۶.۶ مشارکت زنان: نه امتیاز بلکه حق

حداقل ۳۰٪

مشارکت زنان در تمام نهادهای دوره‌ی گذار — از مجلس مؤسسان تا کمیسیون انتخابات

هدف بلندمدت:

۵۰٪

برابری کامل در نمایندگی

جدول ۷.۶: مکانیزم‌های تضمین مشارکت زنان

مکانیزم	توضیح	نمونه‌ی موفق
سهیمه‌ی قانونی	حداقل ۳۰٪ کرسی‌ها برای زنان در مجلس مؤسسان و نهادهای گذار	رواندا (۶۱٪)، تونس
UN SCR 1325	اجرای قطعنامه‌ی زنان، صلح و امنیت — مشارکت زنان در مذاکرات صلح/گذار	کلمبیا
فهرست زیپ	فهرست‌های انتخاباتی متناوب زن-مرد	بولیوی، اکوادور
ممیزی جنسیتی	ارزیابی تأثیر جنسیتی هر قانون و سیاست	سوئد، کانادا

جدول ۸.۶: مدل‌های مدیریت تنوع قومی

مدل	مزایا	ریسک‌ها	نمونه
دولت متمرکز با حقوق فرهنگی	وحدت ملی، سادگی	سرکوب تنوع، نارضایتی	فرانسه
خودمختاری فرهنگی	حفظ هویت، انعطاف	ناکافی برای اقوام بزرگ با تمرکز جغرافیایی	استونی
فدرالیسم جغرافیایی	خودگردانی، نمایندگی	خطر تجزیه، رقابت منابع	آلمان، هند
فدرالیسم قومی	نمایندگی مستقیم اقوام	قومیت‌سازی سیاست، تجزیه (اتیوپی)	اتیوپی (مشکل‌دار)
ترکیبی (پیشنهادی)	خودمختاری استانی + حقوق فرهنگی + تضمین اقلیت‌ها در مرکز	پیچیدگی طراحی	اسپانیا

۲.۶.۶ حقوق اقوام و مدل‌های خودمختاری

✓ توصیه‌ی اجرایی

مدل پیشنهادی برای ایران: ترکیبی-اسپانیایی

۱. تقسیمات استانی (نه قومی) با اختیارات گسترده‌ی خودگردانی (آموزش، فرهنگ، زبان محلی، عمران)
۲. زبان‌های رسمی منطقه‌ای در کنار فارسی به‌عنوان زبان مشترک
۳. تضمین نمایندگی اقوام در نهادهای مرکزی (مجلس دوم/سنا)
۴. خطوط قرمز: تمامیت ارضی غیرقابل مذاکره، خودمختاری ≠ استقلال

۳.۶.۶ عدالت انتقالی و آشتی ملی

جدول ۹.۶: ابزارهای عدالت انتقالی و اولویت‌بندی

ابزار	توضیح	اولویت	زمان
کمیسیون حقیقت	ثبت شهادت قربانیان، مستندسازی جامع نقض‌ها	حیاتی	ماه ۶-۱۲
محاکمه‌ی مسئولان	محاکمه‌ی عاملان جنایات بزرگ (اعدام‌ها، شکنجه، کشتار (۶۷)	حیاتی	سال ۱-۳
گرامت به قربانیان	جبران مادی و معنوی برای قربانیان و خانواده‌هایشان	مهم	سال ۱-۵
حسابرسی نهادی	بررسی پیشینه‌ی کارکنان دولتی (vetting)	مهم	ماه ۶-۲۴
بزرگداشت و یادبود	ساختن حافظه‌ی جمعی، موزه‌ها، روز ملی	مطلوب	سال ۱۰-۲
آشتی ملی	گفت‌وگوی ملی، عذرخواهی رسمی، نمادهای مشترک	مهم	مستمر

⚠ هشدار

تعادل حیاتی: عدالت vs ثبات

بزرگ‌ترین معضل عدالت انتقالی تعادل بین خواست عدالت و نیاز به ثبات است:

- **عدالت بیش از حد** ^۹ **بی‌ثباتی** (عراق: دی‌بعثی‌سازی ^۹ داعش)
- **فراموشی** ^۹ **نارضایتی مزمن** (اسپانیا: «پیمان فراموشی» نیم‌قرن بعد هنوز محل بحث)
- **تعادل = محاکمه‌ی مسئولان اصلی + آشتی برای بقیه** (آفریقای جنوبی)

۹

۲.۶ تضمین‌های نهادی

جدول ۱۰.۶: نهادهای کلیدی دوره‌ی گذار

زمان تأسیس	وظیفه و مشخصات	نهاد
ماه ۱-۳	مدیریت تمام انتخابات و رفراندوم‌ها، استقلال کامل از دولت، ترکیب مشورتی بین‌المللی	کمیسیون مستقل انتخابات
ماه ۶-۱۲	نظارت بر انطباق قوانین با اصول دموکراتیک، حکمیت اختلافات	دادگاه قانون اساسی
ماه ۳-۶	تضمین آزادی و مسئولیت رسانه، صدور مجوز، استقلال از دولت	نهاد تنظیم‌گر رسانه
ماه ۳-۶	نظارت بر رعایت حقوق بشر، دریافت شکایات، گزارش‌دهی عمومی	کمیسیون ملی حقوق بشر
ماه ۳-۶	پیشگیری و مبارزه با فساد در دوره‌ی گذار	نهاد ضد فساد
هفته‌ی ۱-۲	نماینده‌ی همه‌ی گروه‌ها تا تشکیل مجلس مؤسسان	شورای مشورتی ملی

۹

۸.۶ ماتریس جامع تضمین‌ها

جدول ۱۱.۶: ماتریس جامع تضمین‌ها و اولویت‌بندی

حوزه	حیاتی (بدون آن شروع نکنید)	مهم (لازم برای موفقیت)	مطلوب (تقویت‌کننده)	مسئول اصلی
سیاسی	اجماع حداقلی بر قواعد بازی	حمایت فعال بین‌المللی، مکانیزم حل اختلاف	مشارکت دیاسپورا	نیروهای سیاسی ایرانی
امنیتی	کنترل سپاه، حفاظت از تأسیسات هسته‌ای	امنیت مرزی، DDR، مدیریت نیروهای نیابتی	اصلاح کامل بخش امنیتی	شورای امنیت + بازیگران داخلی
حقوقی	SOMA، چارچوب حقوقی موقت	قانون انتخابات/احزاب/رسانه، مکانیزم عدالت انتقالی	الحاق به معاهدات بین‌المللی	دولت موقت + UN
اقتصادی	رفع تحریم‌ها، بسته حمایت فوری	صندوق امانی نفت، ضد فساد	بازسازی زیرساخت، جذب سرمایه	قدرت‌های بزرگ + IFIs
اجتماعی	مشارکت زنان (+۳۰٪)، نمایندگی اقوام	گفت‌وگوی ملی، عدالت انتقالی	آشتی کامل، سواد دموکراتیک	جامعه مدنی + UN
نهادی	کمیسیون انتخابات، شورای مشورتی	استقلال قضا، آزادی رسانه	کمیسیون حقوق بشر، نهاد ضد فساد	دولت موقت + مشاوران بین‌المللی

۹.۶ جمع‌بندی فصل

☰ خلاصه‌ی فصل

آنچه در این فصل آموختیم:

۱. شش حوزه‌ی تضمین شناسایی شد: سیاسی، امنیتی، حقوقی، اقتصادی، اجتماعی و نهادی.
۲. اجماع حداقلی سیاسی اولین و مهم‌ترین پیش‌شرط است — و بزرگ‌ترین ضعف فعلی اپوزیسیون ایران.
۳. مدیریت سپاه با مدل «بازسازی تدریجی» (الگوی اندونزی) پیشنهاد شد — نه انحلال کامل (خطای عراق) و نه حفظ بدون اصلاح (خطای مصر).
۴. تأسیسات هسته‌ای اولویت مطلق امنیتی هستند و IAEA باید فوراً دسترسی کامل داشته باشد.
۵. رفع تحریم‌ها و بسته‌ی حمایت اقتصادی شرط لازم موفقیت است — «شوکرمانی» روسی تکرار نشود.
۶. حداقل ۳۰٪ مشارکت زنان در همه‌ی نهادهای گذار باید تضمین شود.
۷. مدل ترکیبی مدیریت تنوع قومی (الگوی اسپانیایی) پیشنهاد شد: خودمختاری استانی + حقوق فرهنگی + تضمین نمایندگی.
۸. عدالت انتقالی باید آشتی محور باشد: محاکمه‌ی مسئولان اصلی + آشتی برای بقیه.
۹. نهادهای کلیدی باید در هفته‌ها و ماه‌های نخست تأسیس شوند — از شورای مشورتی تا کمیسیون انتخابات.

← فصل بعد: آسیب‌شناسی، ریسک‌ها و چالش‌های پیش‌رو ←

ریسک‌ها آسیب‌شناسی، پیش‌رو چالش‌های و

به سالم جان دشمن با برخورد اولین از نبرد برای طرحی «هیچ است.» حتمی شکست معنای به نداشتن طرح اما نمی‌برد؛ در

مولتکه فون هلموت —

آسیب‌شناسی، ریسک‌ها و چالش‌های پیش‌رو

خلاصه‌ی اجرایی این فصل

نظارت بین‌المللی بر گذار دموکراتیک، علی‌رغم ضرورت و فواید بالقوه، با ریسک‌ها و آسیب‌های جدی مواجه است که عدم شناسایی و مدیریت آن‌ها می‌تواند کل فرایند را به شکست بکشاند. این فصل به تحلیل انتقادی شش دسته ریسک می‌پردازد: آسیب‌شناسی مفهومی (ادراک نئواستعماری، خستگی بین‌المللی)، ریسک‌های امنیتی (بازگشت اقتدارگرایی، تجزیه، خشونت)، ریسک‌های سیاسی (مصادره گذار، پوپولیسم)، ریسک‌های اقتصادی (فروپاشی، الیگارشی)، ریسک‌های اجتماعی (انتقام‌جویی، تضاد دیاسپورا-داخل)، و ریسک‌های خود نظارت (ناکارآمدی، فساد، سوگیری). برای هر ریسک، نمونه‌های تاریخی، احتمال وقوع در ایران، و راهکارهای پیشگیری ارائه می‌شود. نقشه حرارتی ریسک و ماتریس پاسخ در پایان فصل، ابزار تصمیم‌گیری عملیاتی را فراهم می‌آورد.

۱.۲ درآمد: چرا آسیب‌شناسی ضروری است؟

تاریخ گذارهای دموکراتیک مملو از شکست‌ها، عقب‌گردها و فاجعه‌های انسانی است. از هر سه تلاش گذار، تقریباً یکی به دموکراسی تحکیم‌یافته می‌رسد، یکی به اقتدارگرایی بازمی‌گردد، و یکی در منطقه خاکستری بین این دو معلق می‌ماند.^۱ نظارت بین‌المللی که قرار است این ریسک‌ها را کاهش دهد، خود می‌تواند منشأ ریسک‌های جدید باشد.

^۱ لاتین Diamond، "Facing Larry: Democratic the to Up" *Democracy of Journal* Recession، ۲۶، no. ۱ (۲۰۱۵): ۱۴۱-۱۵۵.

نکته کلیدی

شناسایی پیشینی ریسک‌ها و طراحی مکانیزم‌های پاسخ، تفاوت میان گذار موفق و فاجعه است. تجربه عراق، لیبی، و میانمار نشان می‌دهد که حتی نیت خوب و منابع فراوان، بدون مدیریت ریسک، به شکست می‌انجامد.

این فصل با رویکردی انتقادی و واقع‌بینانه، نه برای منصرف کردن از نظارت بین‌المللی، بلکه برای طراحی هوشمندتر آن نگاشته شده است. هر ریسکی که شناسایی و برنامه‌ریزی شود، ریسکی است که می‌توان مدیریتش کرد.

۹

۲.۷ آسیب‌شناسی مفهومی نظارت بین‌المللی

پیش از بررسی ریسک‌های عینی، باید به نقدهای بنیادین نظارت بین‌المللی پرداخت که در ادبیات آکادمیک و گفتمان‌های ضداستعماری مطرح‌اند.

۱.۲.۷ نقد نئواستعماری و «مهندسی دموکراسی»

منتقدان پسااستعماری معتقدند نظارت بین‌المللی اغلب پوششی برای تحمیل مدل‌های غربی حکمرانی است.^۱ مفاهیمی چون ظرفیت‌سازی (Capacity Building) یا حکمرانی خوب (Good Governance) می‌توانند ابزار سلطه فرهنگی تعبیر شوند.

هشدار

در جامعه ایرانی با حافظه تاریخی مداخلات خارجی (کودتای ۱۳۳۲، قرارداد ۱۹۱۹، حمایت از صدام)، حساسیت به هرگونه «قیمومیت» بین‌المللی بسیار بالاست. حتی کمک‌های صادقانه می‌توانند با مقاومت روبرو شوند.

راهکارهای پیشگیری:

- تأکید مکرر بر مالکیت ملی (ایرانیان تصمیم‌گیرنده، بین‌المللی‌ها تسهیل‌گر)
- اجتناب از زبان «نجات‌بخشانه» در ارتباطات عمومی
- حضور پررنگ چهره‌های بین‌المللی از جنوب جهانی (نه فقط غرب)
- شفافیت کامل درباره منافع کشورهای حامی
- مکانیزم شکایت و اعتراض برای شهروندان ایرانی

۱. Roland International and Peacebuilding Mission the and Civilisatrice.' of Review Inter- Paris, ۲۸ Studies national, no. ۴ (۲۰۰۲): ۶۳۷-۶۵۶.

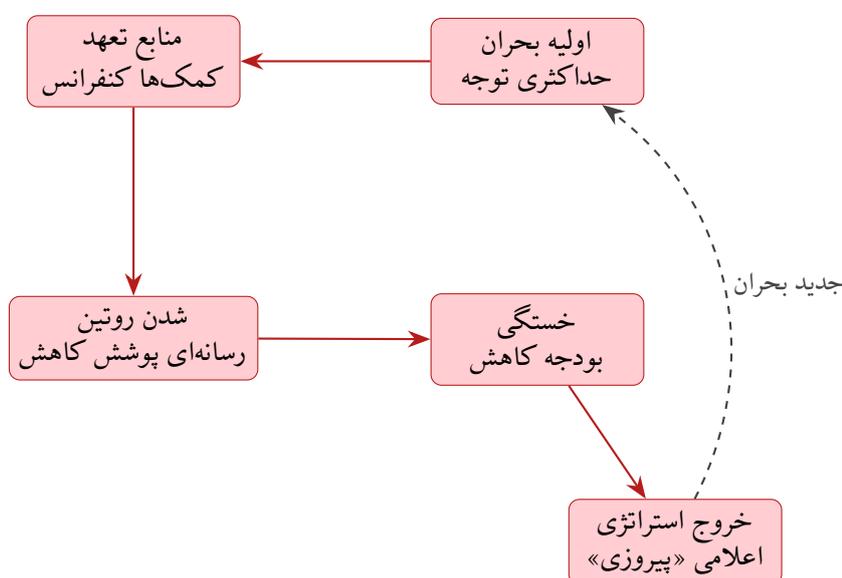
۲۰۲۰۷ خستگی بین‌المللی و کاهش تعهد

خستگی بین‌المللی (International Fatigue) پدیده‌ای مستند است که طی آن توجه و منابع جامعه جهانی پس از ماه‌های اولیه کاهش می‌یابد.^۱

مطالعه‌ی موردی: افغانستان: از «ملت‌سازی» تا فراموشی

تعهد اولیه جامعه بین‌المللی به افغانستان پس از ۲۰۰۱ با شعار «دیگر هرگز تنها نخواهید بود» آغاز شد. اما تدریجاً توجه به عراق، سپس سوریه، و سپس اوکراین معطوف شد. بودجه کمک‌ها از ۷.۱۵ میلیارد دلار در ۲۰۱۱ به ۲.۴ میلیارد در ۲۰۲۰ کاهش یافت. نتیجه: سقوط ۲۰۲۱ و بازگشت طالبان.

چرخه توجه بین‌المللی:

شکل ۱۰۷: چرخه توجه بین‌المللی و خطر خستگی

راهکارهای پیشگیری:

- تعهدات چندساله الزام‌آور (نه سالانه)
- پیوند به منافع ملی کشورهای حامی (امنیت انرژی، مهاجرت، تروریسم)
- تنوع‌بخشی به منابع مالی (نه وابستگی به یک حامی)
- ایجاد ذی‌نفعان داخلی در کشورهای حامی (شرکت‌ها، دیاسپورا)

۱ لاتین: *Interna - of Politics Everyday the and Resolution Conflict Peaceland: Séverine. Autesserre. Interventional Press. University Cambridge. ۲۰۱۴.*

۳.۲.۷ رقابت ناظران و تضاد منافع

هنگامی که چندین نهاد بین‌المللی همزمان وارد می‌شوند، رقابت بر سر حوزه نفوذ، منابع، و اعتبار می‌تواند به ناهماهنگی و حتی تضاد بینجامد.

🎓 درس آموخته

بوسنی: سه پا در یک کفش در بوسنی پس از جنگ، OHR، OSCE، EU، NATO، و UNDP هر یک مأموریت‌های همپوشان داشتند. تعارض میان OHR و EU بر سر اولویت‌های اصلاحات، فرایند الحاق به اتحادیه اروپا را سال‌ها به تأخیر انداخت.

۴.۲.۷ مشروعیت‌بخشی کاذب

نظارت بین‌المللی می‌تواند ناخواسته به فرایندهای غیردموکراتیک مشروعیت ببخشد.

🌐 مطالعه موردی: میانمار ۲۰۱۰: انتخابات تأییدشده، دموکراسی کاذب

انتخابات ۲۰۱۰ میانمار با حضور برخی ناظران بین‌المللی برگزار شد. اعلام «پیشرفت» توسط برخی نهادها، فشار بین‌المللی برای اصلاحات واقعی را کاهش داد. نتیجه: دموکراسی ناقصی که در ۲۰۲۱ با کودتا فروپاشید.

راهکارهای پیشگیری:

- معیارهای صریح و علنی برای «موفقیت» از ابتدا
- گزارش‌دهی صادقانه حتی اگر منفی باشد
- اجتناب از فشار سیاسی برای اعلام «پیروزی» زود هنگام
- مکانیزم نظارت بر ناظران (ارزیابی مستقل)

۳.۷ ریسک‌های امنیتی

ریسک‌های امنیتی حیاتی‌ترین تهدیدات برای گذار موفق‌اند و می‌توانند تمام دستاوردها را یک‌شبه نابود کنند.

۱.۳.۷ بازگشت اقتدارگرایی

بازگشت اقتدارگرایی (Authoritarian Reversal) یا موج معکوس (Reverse Wave) پدیده‌ای رایج است که طی آن نیروهای قدیم یا جدید، دستاوردهای دموکراتیک را به عقب می‌رانند.

هشدار

مصر ۲۰۱۳ نمونه کلاسیک است: انتخابات آزاد ^۴ رئیس‌جمهور منتخب ^۴ کودتای نظامی ^۴ سرکوب شدیدتر از قبل. این سناریو در ایران با حضور سپاه پاسداران، محتمل‌ترین و خطرناک‌ترین ریسک است.

جدول ۱۰۷: نمونه‌های بازگشت اقتدارگرایی پس از گذار

کشور	سال بازگشت	مکانیزم	پیامد
مصر	۲۰۱۳	کودتای نظامی با حمایت مردمی	دیکتاتوری نظامی
تایلند	۲۰۱۴	کودتای نظامی	حکومت نظامی ممتد
ترکیه	+۲۰۱۶	تمرکز قدرت پس از کودتای نافرجام	اقتدارگرایی رقابتی
میانمار	۲۰۲۱	کودتای نظامی	جنگ داخلی
ونزوئلا	+۲۰۰۰	تضعیف تدریجی نهادها	اقتدارگرایی پوپولیستی

عوامل افزایش‌دهنده ریسک در ایران:

۱. قدرت اقتصادی- نظامی سپاه پاسداران
۲. شبکه اطلاعاتی گسترده
۳. امکان بسیج بخشی از جامعه با روایت «هرج و مرج»
۴. حمایت احتمالی بازیگران خارجی (روسیه، چین)
۵. ضعف احتمالی نهادهای دموکراتیک نوپا

راهکارهای پیشگیری:

۱. اصلاح ساختاری نیروهای مسلح در فاز اول (← رجوع شود به فصل ۶)
۲. ممنوعیت قانون اساسی از دخالت نظامیان در سیاست
۳. نظارت بین‌المللی بر بخش امنیتی (نه فقط انتخابات)
۴. تقویت سریع نهادهای مدنی به‌عنوان موازنه
۵. ضمانت‌های بین‌المللی علیه کودتا (تهدید به تحریم فوری)

۲.۳.۷ تجزیه و جنگ داخلی**نکته کلیدی**

ایران با تنوع قومی-زبانی (فارس ۶۱٪، آذری ۱۶٪، کرد ۱۰٪، لر ۶٪، عرب ۲٪، بلوچ ۲٪، ترکمن ۲٪، و دیگران)، در صورت مدیریت نادرست گذار، مستعد بحران‌های قومی است.

مطالعه‌ی موردی: یوگسلاوی: از فدراسیون تا جنگ

یوگسلاوی پس از مرگ تیتو و فروپاشی کمونیسم، نتوانست گذار مسالمت‌آمیز داشته باشد. رقابت رهبران قومی، ضعف نهادهای مشترک، و دخالت خارجی ناهماهنگ به جنگ‌های خونین ۱۹۹۱-۲۰۰۱ با بیش از ۱۴۰،۰۰۰ کشته و ۴ میلیون آواره انجامید.

تفاوت‌های ایران با یوگسلاوی:

- ۳ هویت ملی ایرانی قوی‌تر از هویت یوگسلاوی
- ۳ سابقه طولانی همزیستی (بر خلاف ترکیب مصنوعی یوگسلاوی)
- ۳ نبود مرزهای داخلی فدرالی که تجزیه را تسهیل کند
- ۷ سابقه سرکوب اقوام در چهار دهه اخیر
- ۷ مرزهای طولانی با کشورهای بی‌ثبات
- ۷ امکان حمایت خارجی از جنبش‌های تجزیه‌طلب

راهکارهای پیشگیری:

۱. تعهد صریح همه بازیگران به تمامیت ارضی
۲. طراحی ساختار نامتمرکز اما نه فدرال
۳. تضمین حقوق فرهنگی-زبانی اقوام
۴. مشارکت نمایندگان اقوام در دولت انتقالی
۵. نظارت بین‌المللی بر مناطق حساس مرزی

۳.۳.۷ خشونت فرقه‌ای و انتقام‌جویی

درس آموخته

عراق: حمام خون فرقه‌ای سیاست «بعث‌زدایی» افراطی پس از ۲۰۰۳، همراه با انحلال ارتش، میلیون‌ها سنی را به حاشیه راند. نتیجه: جنگ داخلی ۲۰۰۶-۲۰۰۸ با دهها هزار کشته، و سپس ظهور داعش. نظارت بین‌المللی نه تنها جلوی این فاجعه را نگرفت، بلکه آمریکا به‌عنوان «ناظر» خود عامل اصلی آن بود.

عوامل ریسک خشونت در ایران:

- انباشت کینه‌های ۴۵ ساله
- گسترده‌ی نیروهای امنیتی و بسیجی در محلات
- سلاح‌های پراکنده در صورت فروپاشی نظم
- امکان تحریک خارجی (داعش، القاعده)

۴.۳.۷ تروریسم و ناامنی

گذار می‌تواند خلأ امنیتی ایجاد کند که گروه‌های تروریستی از آن بهره‌برداری کنند.

جدول ۲.۲: تهدیدات تروریستی بالقوه در فرایند گذار ایران

تهدید	احتمال	مکانیزم	پیامد بالقوه
داعش/القاعده	متوسط	نفوذ از مرزهای شرقی و غربی	حملات در مناطق سنی‌نشین
گروه‌های شیعه افراطی	متوسط-بالا	مقاومت علیه «تغییر ضداسلامی»	ترور شخصیت‌های اصلاح‌طلب
جریان‌های قومی مسلح	متوسط	بهره‌برداری از خلأ امنیتی	ناامنی در مناطق مرزی
عناصر سپاه زیرزمینی	بالا	ضدانقلاب مسلح	خرابکاری و ترور

۹

۴.۷ ریسک‌های سیاسی

۱.۴.۷ مصادره گذار توسط یک جناح

مصادره گذار (Transition Capture) زمانی رخ می‌دهد که یک گروه سیاسی، به نام «انقلاب» یا «دموکراسی»، قدرت را قبضه می‌کند.

هشدار

در تاریخ ایران، انقلاب ۱۳۵۷ نمونه کلاسیک مصادره است: جنبش گسترده با خواسته‌های متنوع، توسط یک جریان خاص مصادره شد. خطر تکرار این الگو جدی است.

سناریوهای مصادره:

۱. مصادره نظامی: ارتش یا سپاه «انتظامی» به نام «ثبات» قدرت را می‌گیرد
۲. مصادره ایدئولوژیک: یک جریان سیاسی (چپ یا راست افراطی) رقبا را حذف می‌کند
۳. مصادره قومی: یک قوم غالب، دیگران را به حاشیه می‌راند
۴. مصادره الیگارشیکی: نخبگان اقتصادی، دموکراسی صوری ایجاد می‌کنند

راهکارهای پیشگیری:

■ ائتلاف گذار با نمایندگان واقعی همه جریان‌ها

- قانون انتخابات تناسبی (نه اکثریتی)
- تضمین‌های حقوق اقلیت در قانون اساسی
- نظارت بین‌المللی بر فراگیری فرایند (نه فقط انتخابات)

۲.۴.۷ بن‌بست سیاسی و فلج نهادی

مطالعه‌ی موردی: بلژیک و عراق: دولت‌های بدون دولت

بلژیک در ۲۰۱۰-۲۰۱۱ برای ۵۴۱ روز بدون دولت بود. عراق پس از انتخابات ۲۰۱۰ نُه ماه طول کشید تا دولت تشکیل شود. در ایران با چنددستگی اپوزیسیون، این سناریو محتمل است و می‌تواند مردم را از دموکراسی سرخورده کند.

۳.۴.۷ پوپولیسم و عوام‌فریبی

گذارهای دموکراتیک زمین حاصلخیزی برای پوپولیست‌هاست که با وعده‌های ساده‌انگارانه، رأی‌دهندگان سرخورده را جذب می‌کنند.

درس آموخته

ونزوئلا: از دموکراسی تا چاوزیسم ونزوئلا در دهه ۱۹۹۰ یکی از باثبات‌ترین دموکراسی‌های آمریکای لاتین بود. فساد نخبگان و نابرابری، زمینه را برای ظهور چاوز فراهم کرد که با وعده «انقلاب» بر سر کار آمد و تدریجاً نهادهای دموکراتیک را تخریب کرد. ناظران بین‌المللی تا دیر متوجه روند نشدند.

؟

۵.۷ ریسک‌های اقتصادی

۱.۵.۷ فروپاشی اقتصادی

گذار سیاسی اغلب با بحران اقتصادی همراه است: کاهش سرمایه‌گذاری، فرار سرمایه، تورم، و بیکاری.

نکته‌ی کلیدی

اقتصاد ایران پیش از گذار در وضعیت بحرانی است: تورم ۴۰-۵۰٪، بیکاری رسمی ۱۰٪ (واقعی ۲۵-۳۰٪)، ارزش ریال در ۱۰ سال ۹۰٪ کاهش، ذخایر ارزی محدود. گذار می‌تواند این بحران را تشدید یا تخفیف دهد.

سناریوی بدبینانه:

- فرار سرمایه گسترده در هفته‌های اول
- توقف صادرات نفت به دلیل بی‌ثباتی
- هجوم به بانک‌ها و فروپاشی سیستم مالی
- کاهش ۳۰-۵۰٪ تولید ناخالص داخلی (مشابه عراق پس از ۲۰۰۳)

سناریوی خوش‌بینانه:

- رفع سریع تحریم‌ها و آزادسازی دارایی‌های بلوکه‌شده (۱۰۰+ میلیارد دلار)
- بسته کمک بین‌المللی فوری (مشابه طرح مارشال)
- بازگشت اعتماد و سرمایه‌گذاری
- رشد ۵-۱۰٪ سالانه در سال‌های اول

۲.۵.۷ غارت دارایی‌ها و الیگارش**مطالعه‌ی موردی: روسیه دهه ۱۹۹۰: از کمونیسم تا الیگارش**

خصوصی‌سازی سریع در روسیه، با نظارت ناکافی بین‌المللی، به انتقال دارایی‌های عمومی به گروهی کوچک از «الیگارش‌ها» انجامید. ثروت ۷ نفر از ثروتمندترین روس‌ها برابر نیمی از کل جمعیت شد. نارضایتی عمومی، زمینه‌ساز ظهور پوتین بود.

ریسک ویژه ایران:

- امپراتوری اقتصادی سپاه (۲۰-۴۰٪ اقتصاد)
- بنیادها و نهادهای شبه‌دولتی
- شبکه‌های رانت دهه‌ها قدیمی
- فقدان شفافیت مالکیت واقعی

✓ توصیه‌ی اجرایی

- قبل از هرگونه خصوصی‌سازی، باید:
۱. حسابرسی کامل از دارایی‌های دولتی و شبه‌دولتی
 ۲. شناسایی مالکیت واقعی شرکت‌ها (نه صوری)
 ۳. ایجاد صندوق امانی بین‌المللی برای دارایی‌های استراتژیک
 ۴. قوانین ضدانحصار و ضدفساد قبل از خصوصی‌سازی

۶.۷ ریسک‌های اجتماعی

۱.۶.۷ انتقام‌جویی و عدالت انتقامی

تمایل طبیعی قربانیان سرکوب به انتقام می‌تواند چرخه خشونت ایجاد کند.

هشدار

تجربه عراق نشان داد که «بعث‌زدایی» افراطی می‌تواند میلیون‌ها نفر را به دشمن گذار تبدیل کند. در ایران با میلیون‌ها عضو و وابسته به نهادهای حکومتی (سپاه، بسیج، نهادهای مذهبی)، سیاست انتقامی فاجعه‌بار خواهد بود.

تعادل دشوار:

- عدالت برای قربانیان ضروری است
- انتقام جمعی چرخه خشونت ایجاد می‌کند
- بخشش بدون پاسخگویی، بی‌عدالتی است
- عفو عمومی، مصونیت برای جنایتکاران است

راهکار پیشنهادی:

۱. تمرکز بر رهبران و آمران (نه مجریان رده‌پایین)
۲. کمیسیون حقیقت با فرصت اعتراف و کاهش مجازات
۳. جبران خسارت مادی و نمادین برای قربانیان
۴. منع از مناصب حساس (نه مجازات کیفری) برای همکاران رده‌میانی

۲.۶.۷ تضاد دیاسپورا و داخل

نکته‌ی کلیدی

دیاسپورای ایرانی (۴-۵ میلیون نفر) دارای سرمایه، تخصص، و شبکه‌های بین‌المللی است، اما ممکن است با واقعیت‌های داخل فاصله داشته باشد. تنش میان «آن‌ها که ماندند» و «آن‌ها که رفتند» می‌تواند به شکاف سیاسی بدل شود.

راهکارهای پیشگیری:

- سهمیه معقول (نه غالب) برای دیاسپورا در نهادهای انتقالی
- مشوق بازگشت تدریجی، نه هجوم
- گفتگوی ساختاریافته دیاسپورا-داخل از همین حالا

جدول ۳.۷: منابع تنش دیاسپورا-داخل

موضوع	دیدگاه دیاسپورا (احتمالی)	دیدگاه داخل (احتمالی)
سرعت تغییرات	تغییرات رادیکال و سریع	محتاط‌تر، ترس از بی‌ثباتی
عدالت انتقالی	مجازات شدید عاملان	مصالحه و آرامش
رابطه با غرب	استقبال از حمایت غربی	نگرانی از وابستگی
اولویت‌های اقتصادی	آزادسازی سریع، جذب سرمایه	حمایت از صنایع داخلی
هویت ملی	تأکید بر هویت پیشااسلامی	تنوع بیشتر در تعریف هویت

■ نظارت بر جریان سرمایه دیاسپورا برای جلوگیری از «استعمار اقتصادی»

۳.۶.۷ بحران هویت و خلأ ارزشی

فروپاشی ایدئولوژی حاکم می‌تواند به خلأ ارزشی بینجامد.

مطالعه‌ی موردی: روسیه پس از شوروی: از کمونیسم تا نیهیلیسم

فروپاشی شوروی نه تنها یک نظام سیاسی، بلکه یک جهان‌بینی را فرو ریخت. نرخ خودکشی، اعتیاد، و جرم در دهه ۱۹۹۰ به شدت افزایش یافت. امید به زندگی مردان از ۶۴ به ۵۷ سال کاهش یافت. این خلأ، زمینه‌ساز بازگشت به ناسیونالیسم اقتدارگرای پوتین شد.

۲.۷ ریسک‌های ناشی از خود نظارت بین‌المللی

نظارت بین‌المللی نه تنها ممکن است ریسک‌ها را کاهش ندهد، بلکه می‌تواند منشأ ریسک‌های جدید باشد.

۱.۲.۷ ناکافی بودن و نمادین شدن

نظارت بین‌المللی بر گذار دموکراتیک ایران

جدول ۴.۷: طیف نظارت: از ناکافی تا بیش‌ازحد

سطح	مشکل	نمونه
ناکافی	مشروعیت‌بخشی به فرایند معیوب	میانمار ۲۰۱۰
متوسط ضعیف	عدم توانایی جلوگیری از نقض	افغانستان ۲۰۱۴
متوسط مناسب	تأثیر مثبت با محدودیت	تونس ۲۰۱۱-۲۰۱۴
قوی	تأثیر قابل توجه	تیمور شرقی ۱۹۹۹
بیش‌ازحد	تضعیف مالکیت ملی	عراق ۲۰۰۳

۲.۷.۷ ناآشنایی فرهنگی و زبانی

هشدار

بسیاری از ناظران بین‌المللی با زبان، فرهنگ، و پیچیدگی‌های ایران آشنا نیستند. این می‌تواند به:

- سوء تفاهم‌های ارتباطی
- تفسیر نادرست رویدادها
- نادیده گرفتن نشانه‌های هشدار
- توصیه‌های نامناسب

بینجامد.

راهکارهای پیشگیری:

۱. آموزش اجباری زبان و فرهنگ برای همه ناظران
۲. تیم‌های مختلط ایرانی-بین‌المللی
۳. مشاوران فرهنگی در همه سطوح
۴. فروتنی نهادی: اعتراف به محدودیت‌های دانش

۳.۷.۷ فساد و سوءاستفاده

مطالعه‌ی موردی: بوسنی و کوزوو: فساد صلح‌بانان

گزارش‌های متعدد از فساد، قاچاق، و حتی بهره‌برداری جنسی توسط کارکنان بین‌المللی در بوسنی و کوزوو منتشر شده است. در یک مورد، کارکنان DynCorp (پیمانکار آمریکایی) در قاچاق زنان برای فحشا دست داشتند.

راهکارهای پیشگیری:

- غربالگری دقیق کارکنان بین‌المللی

- کدهای رفتاری الزام‌آور با ضمانت اجرا
- مکانیزم شکایت امن برای شهروندان محلی
- نظارت بر ناظران توسط نهاد مستقل
- عدم مصونیت برای جرایم سنگین

۴.۲.۲ سوگیری و جانبداری

نهادهای بین‌المللی ممکن است به دلایل ژئوپلیتیکی، مالی، یا ایدئولوژیک، به نفع یک جناح داخلی سوگیری داشته باشند.

منابع سوگیری:

۱. فشار کشورهای تأمین‌کننده بودجه
۲. ارتباطات پیشین با برخی گروه‌های اپوزیسیون
۳. ترجیحات ایدئولوژیک کارکنان
۴. تأثیر لابی‌های دیاسپورا

✓ توصیه‌ی اجرایی

برای کاهش سوگیری:

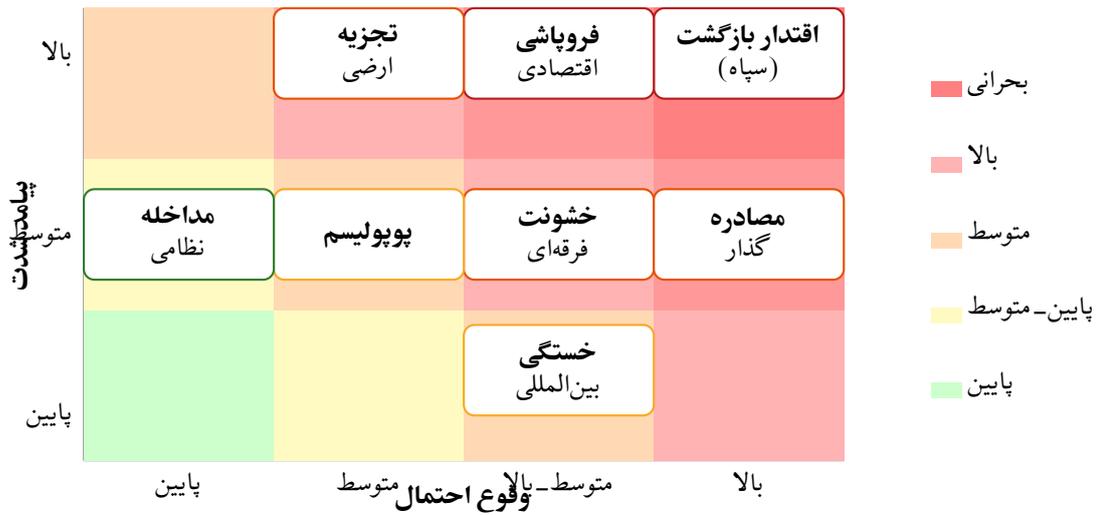
۱. تنوع در منابع مالی (هیچ کشوری بیش از ۲۵٪)
۲. تنوع در ترکیب کارکنان (ملیتی، جنسیتی، تخصصی)
۳. ارزیابی مستقل دوره‌ای
۴. مکانیزم اعتراض برای طرف‌های معترض

۹

۸.۲ نقشه حرارتی ریسک

نمودار زیر ماتریس ریسک را بر اساس دو محور احتمال وقوع و شدت پیامد نشان می‌دهد:

۹

شکل ۲۰۷: نقشه حرارتی ریسک‌های گذار ایران

۹.۲ ماتریس پاسخ به ریسک

جدول زیر برای هر ریسک اصلی، راهکارهای پیشگیری، کشف زودهنگام، و پاسخ را خلاصه می‌کند:

جدول ۵.۲: ماتریس جامع پاسخ به ریسک

ریسک	احتمال	شدت	پیشگیری	کشف زود هنگام	پاسخ	مسئول اصلی
بازگشت اقتدارگرایی	↑ بالا	↑ بالا	اصلاح سپاه، ممنوعیت قانونی، نظارت امنیتی	پایش جابجایی نظامی، اطلاعات انسانی	فشار فوری بین‌المللی، تحریم، انزوا	شورای امنیت
تجزیه ارضی	- متوسط	↑ بالا	فدرالیسم نامتقارن، حقوق اقوام، مشارکت	پایش تنش‌های قومی، رسانه‌های محلی	میانجیگری فوری، مذاکره، حفظ صلح	SRS
خشونت فرقه‌ای	- متوسط	↑ بالا	عدالت انتقالی متوازن، گفتگوی ملی	گزارش خشونت، نشانه‌های تحریک	نیروی حفظ صلح، میانجیگری، عدالت	OHCHR
فروپاشی اقتصادی	- متوسط	↑ بالا	رفع تحریم سریع، بسته کمک، صندوق امانی	شاخص‌های اقتصادی، نرخ ارز	تزریق نقدینگی، کمک غذایی فوری	IMF/WB
مصادره گذار	↑ بالا	- متوسط	ائتلاف فراگیر، قانون تناسبی، نظارت بر فراگیری	پایش تمرکز قدرت، شکایات احزاب	فشار دیپلماتیک، مشروط‌سازی کمک	EU/UN
پوپولیسم	- متوسط	- متوسط	آموزش شهروندی، رسانه مستقل، نهادهای قوی	نظرسنجی، تحلیل گفتمان	افشاگری، حمایت از رسانه، آموزش	جامعه مدنی
خستگی بین‌المللی	- متوسط	- متوسط	تعهدات چندساله، پیوند به منافع ملی	کاهش بودجه، کاهش پوشش رسانه‌ای	کمپین یادآوری، لابی دیاسپورا	دولت انتقالی
الیگارشی	- متوسط	- متوسط	شفافیت مالکیت، ضدانحصار، خصوصی‌سازی تدریجی	تمرکز ثروت، معاملات مشکوک	تحقیق، مصادره، اصلاح قوانین	TI/WB
ناآشنایی فرهنگی	↑ بالا	↓ پایین	آموزش اجباری، تیم مختلط، مشاوران محلی	شکایات، سوءتفاهم‌ها	بازآموزی، جایگزینی	SRS
فساد ناظران	↓ پایین	- متوسط	غربالگری، کد رفتاری، نظارت بر ناظر	گزارش‌های افشاگر، شکایات	اخراج، پیگرد، جبران	بازرسی UN

۱۰.۷ نظام هشدار زودهنگام

برای مدیریت مؤثر ریسک، نظام هشدار زودهنگام (Early Warning System) ضروری است. این نظام باید شاخص‌های پیش‌رو را پیش‌کند و قبل از بحران، هشدار دهد.

۱.۱۰.۷ شاخص‌های پیش‌رو برای هر دسته ریسک

جدول ۶.۷: شاخص‌های هشدار زودهنگام

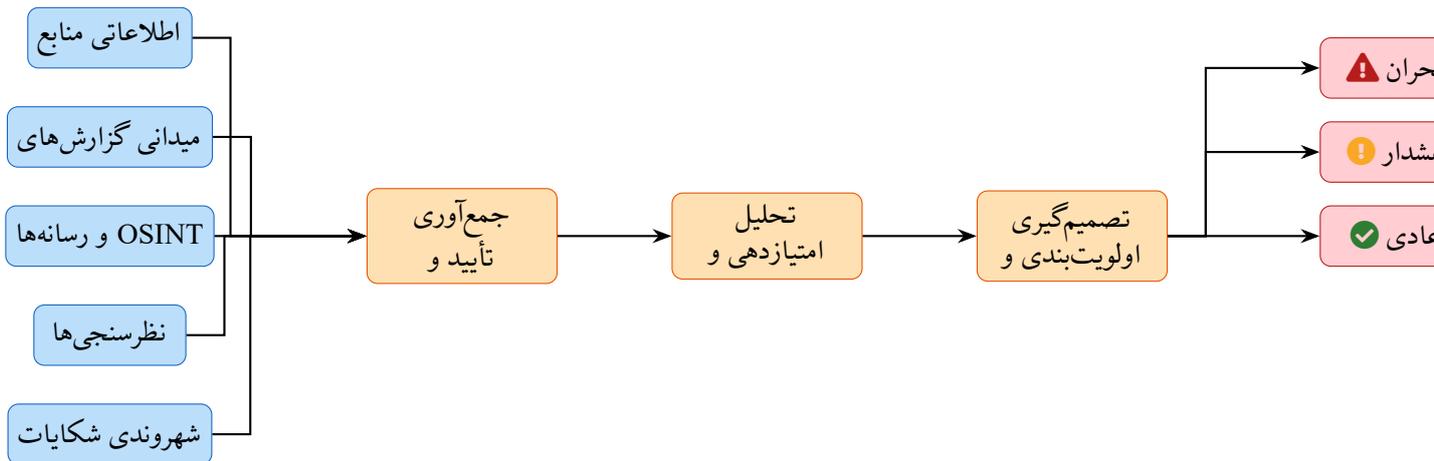
دسته ریسک	شاخص‌های کلیدی	منبع داده	فرکانس پایش
امنیتی	جابجایی نیروها، خرید سلاح، بیانیه‌های تهدیدآمیز، ترور	اطلاعاتی، رسانه، OSINT	روزانه
سیاسی	نظرسنجی اعتماد، شکایات انتخاباتی، خشونت سیاسی	نظرسنجی، گزارش احزاب	هفتگی
اقتصادی	نرخ ارز، تورم، بیکاری، صف نان/بنزین	بانک مرکزی، میدانی	روزانه
اجتماعی	تنش‌های قومی، خشونت محلی، مهاجرت داخلی	گزارش‌های محلی، UNHCR	هفتگی
نظارتی	شکایات از ناظران، تأخیر در تصمیم‌گیری	سامانه شکایت	ماهانه

۲.۱۰.۷ ساختار نظام هشدار

نکته کلیدی

نظام هشدار زودهنگام باید:

- چندمنبعی باشد (اتکا به یک منبع خطرناک است)
- محلی‌محور باشد (تهران‌محوری کافی نیست)
- سریع باشد (تأخیر = فاجعه)
- مستقل باشد (تحت فشار سیاسی نباشد)
- عملیاتی باشد (هشدار بدون پاسخ بی‌فایده است)

شکل ۳.۷: ساختار نظام هشدار زودهنگام

۱۱.۷ سطوح پاسخ به بحران

برای هر سطح هشدار، پروتکل پاسخ از پیش تعریف شده باید وجود داشته باشد:

جدول ۷.۲: پروتکل پاسخ به سطوح مختلف بحران

سطح	رنگ	شرایط فعال‌سازی	اقدامات	تصمیم‌گیر
۱	سبز	شاخص‌ها در محدوده عادی	پایش روتین، گزارش ماهانه	تیم پایش
۲	زرد	یک شاخص در آستانه هشدار	افزایش فرکانس پایش، تحلیل علت	رئیس بخش
۳	نارنجی	چند شاخص در آستانه یا یک شاخص بحرانی	فعال‌سازی تیم بحران، گزارش فوری	معاون SRS
۴	قرمز	بحران فعال یا قریب‌الوقوع	جلسه اضطراری، اقدام میدانی، اطلاع به SC	SRS
۵	قرمز تیره	فاجعه گسترده	درخواست مداخله، تخلیه، بازنگری کل مأموریت	دبیرکل/SC

هشدار

مهم‌ترین درس از شکست‌های گذشته (رواندا ۱۹۹۴، سربرنیتسا ۱۹۹۵): هشدار بدون پاسخ بی‌فایده است. در هر دو مورد، هشدارهای کافی وجود داشت اما اراده سیاسی برای اقدام نبود. ساختار نظارت باید شامل تعهد قبلی به اقدام در صورت هشدار باشد.

۹

۱۲.۷ راهکارهای کلان کاهش ریسک

فراتر از پاسخ به ریسک‌های خاص، راهکارهای کلانی وجود دارد که مجموعه ریسک‌ها را کاهش می‌دهد:

۱.۱۲.۷ تقویت تاب‌آوری سیستمی

تاب‌آوری (Resilience) توانایی سیستم برای جذب شوک و بازیابی است. گذار تاب‌آور گذاری است که یک بحران آن را به عقب نمی‌راند.

عناصر تاب‌آوری:

۱. تنوع: عدم اتکا به یک نهاد، یک رهبر، یک منبع مالی
۲. افزونگی: پشتیبان برای هر عنصر حیاتی
۳. مدولاریت: توانایی عملکرد بخش‌ها به صورت مستقل در بحران
۴. انطباق‌پذیری: ظرفیت تغییر سریع استراتژی
۵. یادگیری: مکانیزم درس‌آموزی از اشتباهات

۲.۱۲.۷ ایجاد ذی‌نفعان متعدد در موفقیت

هرچه افراد و گروه‌های بیشتری منفعت در موفقیت گذار داشته باشند، شکست دادن آن سخت‌تر است.

توصیه‌ی اجرایی

استراتژی «ذی‌نفع‌سازی گسترده»:

- توزیع فرصت‌های شغلی در مناطق مختلف
- سهام‌دار کردن کارگران در صنایع خصوصی‌شده
- مشارکت محلی در پروژه‌های بازسازی
- پیوند منافع اقتصادی طبقه متوسط به ثبات دموکراتیک
- ایجاد انگیزه برای بازگشت دیاسپورا

۳.۱۲.۷ حفظ انعطاف استراتژیک

درس آموخته

تونس: انعطاف نجات بخش وقتی پیش نویس اول قانون اساسی تونس با اعتراض روبرو شد، به جای اصرار، فرایند بازنگری شد. این انعطاف که برخی آن را «ضعف» می خواندند، در نهایت به اجماع گسترده تر انجامید. در مقابل، اصرار مرسی در مصر بر قانون اساسی اسلام گرایانه، زمینه ساز کودتا شد.

اصول انعطاف استراتژیک:

- اهداف غیرقابل مذاکره (دموکراسی، حقوق بشر) ثابت
- روش ها و زمان بندی قابل تعدیل
- بازنگری دوره ای استراتژی (هر ۶ ماه)
- پذیرش اشتباه و اصلاح مسیر

۹

۱۳.۷ تحلیل سناریوی بدترین حالت

برنامه ریزی برای بدترین حالت، نه نشانه بدبینی، بلکه الزام حرفه ای است.

۱.۱۳.۷ سناریوی فاجعه: «سوریه ای شدن»

هشدار

سناریوی فاجعه: گذار با فروپاشی ناگهانی آغاز می شود ۹ خلأ امنیتی ۹ سپاه در برخی مناطق مقاومت می کند ۹ گروه های قومی مسلح می شوند ۹ مداخله کشورهای منطقه (عربستان، ترکیه، اسرائیل) ۹ جنگ داخلی تمام عیار ۹ میلیون ها آواره ۹ ظهور گروه های تروریستی ۹ فروپاشی کامل دولت ۹ بحران بشردوستانه عظیم.

احتمال: پایین (۵-۱۰٪) اما نه صفر پیامد: فاجعه بار برای ایران، منطقه و جهان

عوامل جلوگیری:

۱. اجماع بین المللی قوی قبل از گذار
۲. آمادگی قبلی نیروهای جایگزین امنیتی
۳. توافق با بخشی از سپاه (شکستن یکپارچگی)
۴. مداخله سریع بشردوستانه و امنیتی

۵. جلوگیری از تسلیح گروه‌های غیردولتی

۲۰۱۳.۷ طرح اضطراری

جدول ۸.۷: اقدامات اضطراری در سناریوی فاجعه

پیش‌نیاز	مسئول	اقدام	بازه زمانی
کانال ارتباطی از قبل	دبیرکل UN	تماس با همه طرف‌ها برای آتش‌بس	ساعات اول
پیش‌نویس قطعنامه آماده	اعضای P5	نشست اضطراری شورای امنیت	۲۴-۷۲ ساعت
تیم آماده‌باش	DPPA	استقرار ناظران غیرمسلح در مناطق امن	هفته اول
پیش‌موقعیت‌یابی کمک‌ها	WFP, OCHA	کریدور بشردوستانه، کمک غذایی	هفته ۱-۴
آمادگی کشورهای مشارکت‌کننده	DPKO	استقرار نیروی حفظ صلح (در صورت تصویب)	ماه ۱-۳

خلاصه‌ی فصل

یافته‌های کلیدی این فصل:

۱. **ریسک‌ها اجتناب‌ناپذیرند:** هر گذاری با ریسک همراه است؛ هدف مدیریت است نه حذف.
۲. **بازگشت اقتدارگرایی جدی‌ترین تهدید است:** با حضور سپاه پاسداران، این ریسک در ایران بالاتر از میانگین است و نیاز به توجه ویژه دارد.
۳. **ریسک تجزیه قابل مدیریت است:** برخلاف نگرانی‌های رایج، ایران یوگسلاوی نیست و با سیاست‌های درست، می‌توان وحدت ملی را حفظ کرد.
۴. **اقتصاد می‌تواند ناجی یا قاتل گذار باشد:** رفع سریع تحریم‌ها و بسته کمک بین‌المللی حیاتی است.
۵. **نظارت بین‌المللی خود ریسک‌هایی دارد:** از ناکافی بودن تا فساد و سوگیری که باید با طراحی هوشمند کنترل شوند.
۶. **نظام هشدار زودهنگام ضروری است:** با شاخص‌های تعریف‌شده، منابع متنوع، و پروتکل پاسخ.
۷. **انعطاف استراتژیک کلید بقاست:** اصرار بر طرح‌های از پیش تعیین‌شده می‌تواند فاجعه‌بار باشد.
۸. **طرح اضطراری باید از قبل آماده باشد:** «امیدوار به بهترین، آماده برای بدترین».

در فصل بعد (۸)، نیازمندی‌های انسانی، نهادی، فنی و حقوقی برای اجرای نظارت بین‌المللی مؤثر بررسی خواهد شد.

انسانی، نیازمندی‌ها: حقوقی فنی، نهادی،

نمی‌تواند هم معمار بهترین حتی مناسب، ابزار «بدون
است.» مؤثر منابع نیازمند مؤثر نظارت بسازد. خانه‌ای

ضرب‌المثل —

نیازمندی‌ها: انسانی، نهادی، فنی، حقوقی

خلاصه‌ی اجرایی این فصل

اجرای مؤثر نظارت بین‌المللی بر گذار ایران نیازمند چهار دسته منابع است: نیروی انسانی (۶، ۲۰۰۰ - ۱۲، ۲۰۰۰ بین‌المللی و ۲۰، ۲۰۰۰ - ۵۰، ۲۰۰۰ ایرانی در اوج استقرار)، ساختارهای نهادی (از دفتر نماینده ویژه تا کمیسیون‌های تخصصی)، زیرساخت‌های فنی (ارتباطات، سامانه‌های اطلاعاتی، امنیت سایبری)، و چارچوب حقوقی (قطعنامه‌ها، توافق‌نامه‌ها، قوانین موقت). این فصل برای هر دسته، جزئیات، استانداردها، و برآورد کمی ارائه می‌دهد. تأکید اصلی بر تعادل میان ظرفیت بین‌المللی و مالکیت ملی، و انتقال تدریجی مسئولیت به نهادهای ایرانی است.

۱.۸ درآمد: از طراحی تا اجرا

فصول پیشین چارچوب مفهومی، سناریوها، بازیگران، تضمین‌ها و ریسک‌ها را بررسی کردند. اکنون به پرسش عملیاتی می‌رسیم: برای اجرای این طرح، دقیقاً چه چیزهایی لازم است؟

نکته‌ی کلیدی

تفاوت میان طرح‌های موفق و ناموفق، اغلب نه در طراحی بلکه در اجراست. طراحی بدون منابع کافی، آرزوپردازی است. منابع بدون طراحی، هدررفت. این فصل پل میان این دو را می‌سازد.

نیازمندی‌ها در چهار حوزه دسته‌بندی می‌شوند:

۱. انسانی: چه کسانی، چند نفر، با چه تخصص‌هایی
۲. نهادی: چه ساختارها و سازمان‌هایی باید ایجاد شوند
۳. فنی: چه زیرساخت‌ها و ابزارهایی لازم است
۴. حقوقی: چه چارچوب قانونی و توافق‌نامه‌هایی ضروری است

۴

۲.۸ نیازمندی‌های انسانی

۱.۲.۸ برآورد کلی نیروی انسانی

بر اساس تجربه مأموریت‌های مشابه و با در نظر گرفتن ویژگی‌های ایران (جمعیت ۸۵ میلیون، مساحت ۶.۱ میلیون کیلومتر مربع، ۳۱ استان)، برآورد نیروی انسانی به شرح زیر است:

جدول ۱.۸: برآورد کلی نیروی انسانی بر حسب فاز

دسته	فاز ۱ (۱-۶ ماه)	فاز ۲ (۶-۲۴ ماه)	فاز ۳ (۲۴-۶۰ ماه)	توضیح
کارکنان بین‌المللی	۳،۰۰۰-۵،۰۰۰	۶،۰۰۰-۱۲،۰۰۰	۱،۵۰۰-۳،۰۰۰	اوج در فاز ۲ (انتخابات)
کارکنان ایرانی (مستقیم)	۵،۰۰۰-۱۰،۰۰۰	۲۰،۰۰۰-۵۰،۰۰۰	۱۰،۰۰۰-۲۰،۰۰۰	ناظران، مترجمان، پشتیبان
ناظران انتخاباتی موقت	—	۵۰،۰۰۰-۱۰۰،۰۰۰	—	فقط روز انتخابات
مشاوران کوتاه‌مدت	۱،۵۰۰-۵،۰۰۰	۱،۰۰۰-۲،۰۰۰	۵۰۰-۱،۰۰۰	مأموریت‌های خاص
مجموع (بدون موقت)	۸،۵۰۰-۱۶،۰۰۰	۲۷،۰۰۰-۶۴،۰۰۰	۱۲،۰۰۰-۲۴،۰۰۰	

درس آموخته

تیمور شرقی: نسبت جمعیت به ناظر در UNTAET تیمور شرقی (جمعیت ۸۰۰،۰۰۰)، حدود ۱۱،۰۰۰ کارمند بین‌المللی و محلی حضور داشتند — نسبت ۱ به ۷۳. برای ایران با همین نسبت، بیش از ۱ میلیون نفر لازم بود که نه ممکن است و نه مطلوب. نسبت واقع‌بینانه برای ایران: ۱ به ۵۰۰،۰۰۰-۳،۰۰۰ (با تأکید بر ظرفیت‌سازی محلی).

۲.۲.۸ تفکیک تخصصی نیروی انسانی بین‌المللی

جدول ۲.۸: تفکیک تخصصی کارکنان بین‌المللی (فاز ۲ — اوج)

#	حوزه تخصصی	تعداد	درصد	وظایف اصلی
۱	نظارت انتخاباتی	۵۰۰،۲ ۰۰۰،۵	٪۴۰	نظارت بر ثبت‌نام، رأی‌گیری، شمارش
۲	حقوق بشر	۸۰۰ ۵۰۰،۱	٪۱۲	پایش، مستندسازی، گزارش‌دهی
۳	اصلاح بخش امنیتی	۵۰۰ ۰۰۰،۱	٪۸	مشاوره به ارتش/پلیس، نظارت بر DDR
۴	حاکمیت قانون/قضایی	۸۰۰-۴۰۰	٪۶	اصلاح قضایی، عدالت انتقالی
۵	اقتصادی/مالی	۶۰۰-۳۰۰	٪۵	نظارت مالی، ضدفساد، بانکداری
۶	رسانه/ارتباطات	۴۰۰-۲۰۰	٪۳	نظارت رسانه، آموزش روزنامه‌نگاران
۷	جامعه مدنی/جنسیت	۴۰۰-۲۰۰	٪۳	توانمندسازی NGOها، زنان، جوانان
۸	اداری/مالی/الجستیک	۸۰۰ ۵۰۰،۱	٪۱۲	پشتیبانی عملیاتی
۹	امنیت/حفاظت	۸۰۰-۴۰۰	٪۶	امنیت کارکنان و تأسیسات
۱۰	ارتباطات/IT	۴۰۰-۲۰۰	٪۳	زیرساخت فنی، امنیت سایبری
۱۱	هماهنگی/سیاست‌گذاری	۴۰۰-۲۰۰	٪۳	دفتر SRS، تحلیل، برنامه‌ریزی
	مجموع	۵۰۰،۶ ۸۰۰،۱۲	٪۱۰۰	

۳.۲.۸ معیارهای استخدام کارکنان بین‌المللی

توصیه‌ی اجرایی

معیارهای کلیدی برای انتخاب کارکنان بین‌المللی:

- تجربه مرتبط: حداقل ۵ سال در حوزه تخصصی، ترجیحاً در کشورهای مسلمان یا خاورمیانه
- مهارت زبانی: فارسی (ترجیحی)، انگلیسی (الزامی)، عربی یا ترکی (مفید)
- حساسیت فرهنگی: آموزش اجباری پیش از استقرار + ارزیابی
- سلامت و آمادگی: توانایی کار در شرایط سخت
- تعهد اخلاقی: پیشینه پاک، امضای کد رفتاری
- تنوع: حداقل ۴۰٪ زن، حداکثر ۱۵٪ از هر کشور واحد

۴.۲.۸ نیروی انسانی ایرانی

نیروی انسانی ایرانی ستون فقرات عملیات است و بدون آن، هیچ نظارتی امکان‌پذیر نیست.

جدول ۳.۰۸: دسته‌بندی نیروی انسانی ایرانی

دسته	تعداد (فاز ۲)	وظایف	منبع جذب
مترجمان	۲،۰۰۰- ۴،۰۰۰	ترجمه همزمان و کتبی	دانشگاه‌ها، دیاسپورا
ناظران محلی (دائم)	۵،۰۰۰- ۱۰،۰۰۰	پایش روزانه، گزارش‌دهی	جامعه مدنی، دانشجویان
ناظران انتخابات (موقت)	۵۰،۰۰۰- ۱۰۰،۰۰۰	نظارت روز رأی‌گیری	داوطلب عمومی
کارشناسان فنی	۱،۰۰۰- ۲،۰۰۰	حقوقی، مالی، IT	متخصصان داخل و دیاسپورا
پشتیبانی اداری	۳،۰۰۰- ۶،۰۰۰	دفتری، لجستیک، رانندگی	بازار کار محلی
امنیت محلی	۲،۰۰۰- ۴،۰۰۰	حفاظت تأسیسات	نیروهای امنیتی اصلاح‌شده
رابطان اجتماعی	۱،۰۰۰- ۲،۰۰۰	ارتباط با جوامع محلی	فعالان مدنی، معتمدان
مجموع	۶۴،۰۰۰- ۱۲۸،۰۰۰		

هشدار !

چالش غربالگری: چگونه می‌توان اطمینان یافت که کارکنان ایرانی وابسته به نظام قبلی نیستند؟ غربالگری افراطی (مثل بعث‌زدایی عراق) فاجعه‌بار است، اما بدون غربالگری، نفوذ محتمل است. **راه‌حل پیشنهادی:**

- غربالگری فقط برای پست‌های حساس
- تمرکز بر رفتار آینده نه سوابق صرف
- دوره آزمایشی با نظارت
- مکانیزم گزارش‌دهی و اخراج سریع

۵.۲.۸ نقش دیاسپورا در تأمین نیروی انسانی

دیاسپورای ایرانی (۴-۵ میلیون نفر) منبع ارزشمندی از نیروی متخصص دوزبانه است.

جدول ۴۰۸: ظرفیت‌ها و محدودیت‌های نیروی دیاسپورا

مزایا	محدودیت‌ها/ریسک‌ها
۳ تسلط به فارسی و زبان‌های بین‌المللی	فاصله از واقعیت روزمره داخل
۳ آشنایی با فرهنگ ایرانی و بین‌المللی	ممکن است وابستگی جناحی داشته باشند
۳ تحصیلات و تجربه در نهادهای معتبر	انتظارات حقوقی بالاتر
۳ انگیزه بالا برای خدمت	ممکن است تنش با نیروی داخلی ایجاد کنند
۳ شبکه‌های بین‌المللی	تعهد بلندمدت به ماندن نامطمئن

توصیه اجرایی ✓

سیاست پیشنهادی برای دیاسپورا:

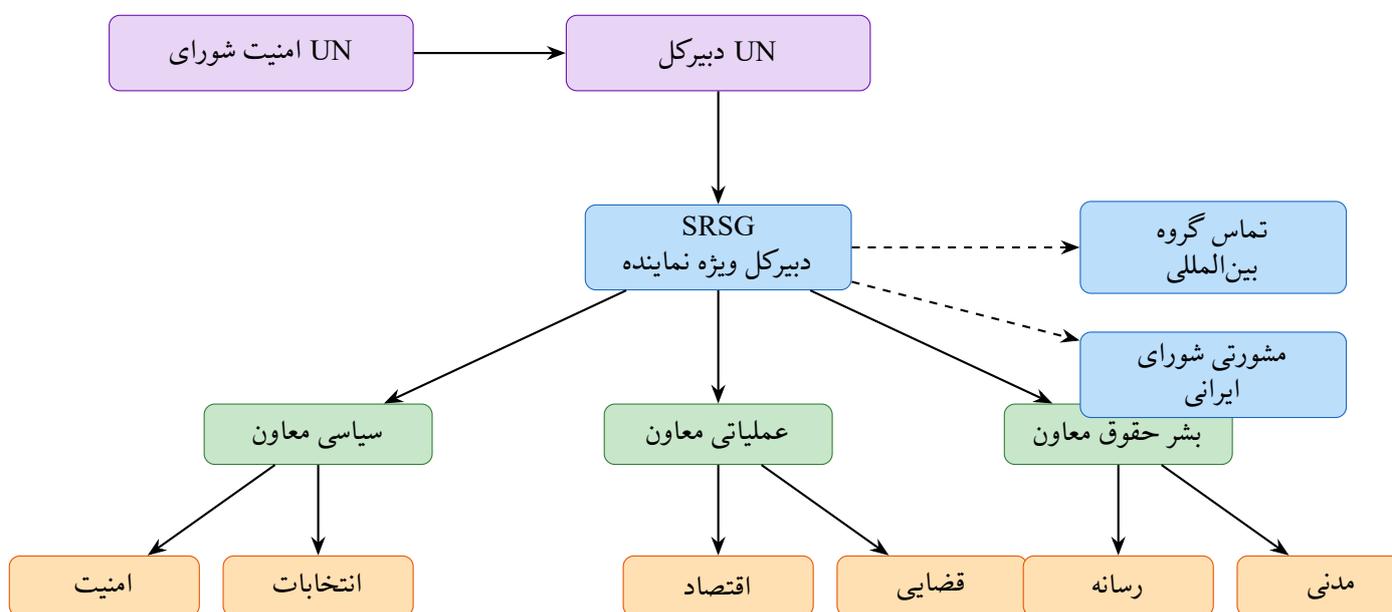
- سقف ۲۰ - ۳۰٪ از کارکنان ایرانی از دیاسپورا
- ترجیح برای پست‌های فنی و مشاوره‌ای (نه اجرایی ارشد)
- تعهد حداقل ۲ ساله برای پست‌های کلیدی
- مکانیزم انتقال دانش به نیروی داخلی

۳۰۸ نیازمندی‌های نهادی

ساختارهای نهادی چارچوبی فراهم می‌آورند که در آن افراد می‌توانند مؤثر عمل کنند.

۱۰۳۰۸ ساختار کلان نهادی

۲۰۳۰۸ نهادهای اصلی مورد نیاز
نظارت بین‌المللی بر گذار دموکراتیک ایران

شکل ۱۰.۸: ساختار کلان نهادی نظارت بین‌المللی

جدول ۵.۰۸: مشخصات دفتر SRSR

ویژگی	شرح
عنوان رسمی	United Nations Mission for Oversight of Iran's Transition (UNMOIT)
رئیس	نماینده ویژه دبیرکل (SRSR) در سطح معاون دبیرکل
معاونان	۳-۵ معاون (سیاسی، عملیاتی، حقوق بشر، هماهنگی، اداری)
کارکنان دفتر مرکزی	۳۰۰-۵۰۰ نفر
دفاتر منطقه‌ای	۳۱ دفتر استانی + ۵-۷ دفتر منطقه‌ای
محل استقرار مرکزی	تهران (ترجیحاً در ساختمان‌های موجود، نه پایگاه ایزوله)
مدت مأموریت اولیه	۲ سال با امکان تمدید
گزارش‌دهی	دبیرکل شورای امنیت ^۹ (ماهانه)

۱۰۲۰۳۰۸ دفتر نماینده ویژه دبیرکل (SRS)G

مطالعه‌ی موردی: انتخاب SRS:G: درس‌های گذشته

انتخاب SRS:G تأثیر عمیقی بر موفقیت مأموریت دارد:

- **موفق:** سرژیو ویرا دملو (Sergio Vieira de Mello) در تیمور شرقی — دیپلمات باتجربه، کاریزماتیک، محترم
- **ناموفق:** پل برمر (Paul Bremer) در عراق — بدون تجربه منطقه، تصمیمات یکجانبه

معیارهای پیشنهادی: تجربه خاورمیانه/جهان اسلام، زبان (ترجیحاً فارسی یا عربی)، اعتبار در میان همه طرف‌ها، تعهد به مالکیت ملی، سابقه موفق در مأموریت‌های مشابه.

۲۰۲۰۳۰۸ کمیسیون مستقل انتخابات

جدول ۶.۸: ساختار کمیسیون انتخابات

عنصر	شرح
ترکیب	۷-۱۱ عضو: اکثریت ایرانی + ۲-۳ بین‌المللی (بدون حق رأی)
انتخاب اعضا	پیشنهاد شورای مشورتی، تأیید مجلس موقت/انتقالی
استقلال	بودجه مستقل، مصونیت از فشار سیاسی
وظایف	ثبت رأی‌دهندگان، تأیید نامزدها، اجرای انتخابات، رسیدگی به شکایات
کارکنان	۵،۰۰۰-۱۰،۰۰۰ دائم + ۱،۰۰۰،۰۰۰ موقت (روز انتخابات)
نظارت بین‌المللی	مشاوران IFES/UNDP در همه سطوح

۳۰۲۰۳۰۸ کمیسیون حقیقت‌یابی و آشتی

نکته‌ی کلیدی

کمیسیون حقیقت نه جایگزین دادگاه است و نه مانع آن. وظیفه‌اش کشف حقیقت، شنیدن صدای قربانیان، و ایجاد روایت مشترک ملی است. تجربه آفریقای جنوبی نشان داد که عفو مشروط (در ازای اعتراف کامل) می‌تواند به آشتی کمک کند.

جدول ۷.۸: ساختار کمیسیون حقیقت‌یابی

عنصر	شرح
ترکیب	۱۵-۲۱ عضو (کاملاً ایرانی) + هیئت مشاوران بین‌المللی
معیار انتخاب	اعتبار اخلاقی، استقلال از همه جناح‌ها، تخصص (حقوقدان، روانشناس، مورخ، فعال حقوق بشر)
محدوده زمانی	بررسی نقض حقوق بشر از ۱۳۵۷ تا پایان رژیم
مدت فعالیت	۳-۵ سال
اختیارات	احضار شهود، دسترسی به اسناد، توصیه عفو مشروط
خروجی	گزارش نهایی عمومی + توصیه‌ها برای جبران و اصلاحات

۴.۲.۳.۸ دادگاه ویژه برای جنایات سنگین

هشدار !

دادگاه‌های ویژه می‌توانند به عدالت یا انتقام بینجامند. تفاوت در طراحی است:

- موفق: دادگاه‌های رواندا و سیرالئون — استانداردهای بین‌المللی، وکیل مدافع، شفافیت
- ناموفق: دادگاه‌های انقلابی ایران ۱۳۵۷ — بدون وکیل، محاکمات چنددقیقه‌ای، اعدام فوری

جدول ۸.۸: ساختار دادگاه ویژه

عنصر	شرح
صلاحیت	جنایات علیه بشریت، شکنجه سیستماتیک، کشتار جمعی (۱۳۶۷ و...)
ترکیب قضات	ترکیبی: ۳ ایرانی + ۲ بین‌المللی در هر شعبه
دادستان	ایرانی با معاون بین‌المللی
استانداردها	مطابق اساسنامه رم (حقوق متهم، وکیل، استیناف)
تعداد پرونده	تمرکز بر ۱۰۰-۵۰۰ مسؤل اصلی (نه هزاران نفر)
مجازات‌ها	حبس (بدون اعدام — مطابق استانداردهای بین‌المللی)

۵.۲.۳.۸ صندوق امانی بین‌المللی

۶.۲.۳.۸ سایر نهادهای ضروری

- شورای مشورتی ایرانی: نمایندگان همه طیف‌ها، مشورت با SRSR
- کمیسیون رسانه: تنظیم‌گری، صدور مجوز، نظارت بر تعادل
- کمیسیون ضدفساد: پیشگیری، تحقیق، آموزش

جدول ۹۰.۸: ساختار صندوق امانی

عنصر	شرح
هدف	مدیریت شفاف کمک‌های بین‌المللی و دارایی‌های آزاد شده ایران
مدیریت	هیئت امنای مشترک (ایرانی-بین‌المللی)
حسابرس	شرکت حسابرسی بین‌المللی مستقل
شفافیت	انتشار ماهانه گزارش مالی عمومی
حوزه‌های هزینه	بازسازی، انتخابات، عدالت انتقالی، خدمات عمومی
کنترل	هیچ برداشتی بدون تأیید مشترک ایرانی-بین‌المللی

- نهاد حقوق اقوام: تضمین حقوق زبانی- فرهنگی
- دفتر جبران خسارت قربانیان: مالی و نمادین

۹

۴.۸ نیازمندی‌های فنی

۱.۴.۸ زیرساخت ارتباطات

جدول ۱۰.۸: نیازمندی‌های ارتباطی

حوزه	نیاز	اولویت
اینترنت	رفع فیلترینگ، پهنای باند کافی	فوری (روز ۱)
تلفن همراه	پوشش سراسری، امنیت مکالمات	فوری
شبکه داخلی UN	VPN امن، ویدئوکنفرانس	هفته اول
رادیو	ارتباط اضطراری، مناطق دور دست	ماه اول
ماهواره	پشتیبان اینترنت، مناطق بدون پوشش	ماه اول

درس آموخته

افغانستان: اهمیت ارتباطات در انتخابات ۲۰۰۴ افغانستان، قطع ارتباط با صدها ایستگاه رأی‌گیری در مناطق دوردست، امکان تقلب را فراهم کرد و اعتماد به نتایج را تضعیف کرد. سیستم ارتباط چندلایه (اینترنت + تلفن + رادیو + ماهواره) ضروری است.

۲.۴.۸ سامانه‌های اطلاعاتی

جدول ۱۱.۸: سامانه‌های اطلاعاتی مورد نیاز

سامانه	کارکرد	فاز استقرار
ثبت رأی‌دهندگان	پایگاه داده ۶۰+ میلیون واجد شرایط	فاز ۱
مدیریت انتخابات	برنامه‌ریزی، توزیع مواد، گزارش‌دهی	فاز ۱-۲
مستندسازی حقوق بشر	ثبت شهادت‌ها، شواهد، پرونده‌ها	فاز ۱
هشدار زود هنگام	پایش شاخص‌ها، تحلیل ریسک	فاز ۱
مدیریت مالی	حسابداری، شفافیت، گزارش‌دهی	فاز ۱
مدیریت منابع انسانی	استخدام، آموزش، ارزیابی	فاز ۱
گزارش‌دهی عمومی	اطلاع‌رسانی به مردم و رسانه‌ها	فاز ۱

۳.۴.۸ امنیت سایبری

هشدار

ایران دارای ظرفیت سایبری تهاجمی قابل توجه است (گروه‌هایی مثل APT33، APT34). در صورت گذار، عناصر مقاوم ممکن است از حملات سایبری برای اختلال استفاده کنند:

- حمله به سامانه انتخابات
- نشت اطلاعات محرمانه شهود
- اختلال در ارتباطات
- انتشار اطلاعات جعلی

راهکارهای امنیت سایبری:

۱. سامانه‌های حیاتی آفلاین یا ایزوله
۲. رمزنگاری سرتاسری همه ارتباطات
۳. پشتیبان‌گیری چندلایه
۴. تیم واکنش سریع سایبری (CERT)

۵. همکاری با شرکت‌های امنیتی معتبر
 ۶. آموزش امنیت سایبری به همه کارکنان

۴.۴.۸ فناوری انتخابات

نکته‌ی کلیدی

انتخاب میان رأی‌گیری کاغذی و الکترونیکی تصمیمی استراتژیک است. در شرایط گذار با اعتماد پایین، رأی کاغذی با شمارش علنی معمولاً امن‌تر و قابل اعتمادتر است.

جدول ۱۲.۸: مقایسه گزینه‌های فناوری انتخابات

گزینه	مزایا	معایب	توصیه
کاملاً کاغذی	شفافیت، سادگی، قابل شمارش مجدد	کُند، خطای انسانی	توصیه ۳
الکترونیک + کاغذ	سرعت، کاهش خطا، پشتیبان کاغذی	هزینه، پیچیدگی	قابل بررسی
کاملاً الکترونیک	سرعت بالا	ریسک هک، عدم قابلیت بازشماری	رد ۷
رأی اینترنتی	دسترسی آسان	ریسک امنیتی بالا	رد ۷

۹

۵.۸ نیازمندی‌های حقوقی

۱.۵.۸ چارچوب بین‌المللی

۱.۱.۵.۸ قطعنامه شورای امنیت

۲.۱.۵.۸ توافق‌نامه وضعیت مأموریت (SOMA)

توافق‌نامه وضعیت مأموریت (Status of Mission Agreement — SOMA) میان UN و دولت انتقالی ایران، چارچوب حقوقی حضور بین‌المللی را تعیین می‌کند.

جدول ۱۳.۸: عناصر کلیدی قطعنامه پیشنهادی شورای امنیت

عنصر	محتوا
فصل	ترجیحاً فصل ۶ (توافقی)، در صورت نیاز فصل ۷ (الزامی)
مأموریت	ایجاد UNMOIT، تعیین اختیارات، مدت، گزارش‌دهی
اصول	تأکید بر مالکیت ملی، تمامیت ارضی، عدم مداخله
تحریم‌ها	تعلیق یا لغو تحریم‌های قبلی مشروط به پیشرفت
تعهدات کشورها	همکاری، عدم مداخله یکجانبه، کمک مالی
مکانیزم بازنگری	بررسی هر ۶ ماه، امکان تمدید یا تعدیل

جدول ۱۴.۸: عناصر کلیدی SOMA

موضوع	محتوا
مصونیت	مصونیت کارکردی (نه مطلق) برای کارکنان، لغو برای جرایم سنگین
تردد	آزادی حرکت در سراسر کشور بدون مجوز قبلی
ارتباطات	آزادی ارتباطات رمزنگاری شده
مالیات و گمرک	معافیت برای تجهیزات و واردات مأموریت
تأسیسات	دسترسی به ساختمان‌ها، امنیت تأسیسات
حل اختلاف	کمیته مشترک + داوری بین‌المللی

۲.۵.۸ چارچوب داخلی موقت

در دوره گذار، قبل از تصویب قانون اساسی جدید، قوانین موقت ضروری‌اند:

جدول ۱۵.۸: قوانین موقت ضروری

قانون	محتوای کلیدی	مرجع تصویب
قانون انتخابات موقت	نظام انتخاباتی، حق رأی، ثبت نام، شکایات	شورای انتقالی
قانون احزاب موقت	آزادی تشکیل، ثبت، تأمین مالی	شورای انتقالی
قانون رسانه موقت	آزادی مطبوعات، صدور مجوز، ضدانحصار	شورای انتقالی
قانون تجمعات	آزادی تجمع، محدودیت‌های امنیتی معقول	شورای انتقالی
منشور حقوق بنیادین	حقوق اساسی غیرقابل تعلیق	اعلامیه SRS
قانون عدالت انتقالی	کمیسیون حقیقت، دادگاه ویژه، جبران	شورای انتقالی

مطالعه‌ی موردی: عراق: خلأ قانونی

یکی از اشتباهات بزرگ CPA در عراق، انحلال قوانین موجود بدون جایگزین بود. این خلأ به هرج و مرج، غارت، و تضعیف حاکمیت قانون انجامید. در ایران باید از «قانون‌زدایی» افراطی اجتناب شود. قوانین موجود که با حقوق بشر سازگارند، موقتاً حفظ شوند.

۳.۵.۸ الحاق به معاهدات بین‌المللی

توصیه‌ی اجرایی

الحاق فوری (ماه‌های اول):

- پروتکل اختیاری میثاق حقوق مدنی-سیاسی
- کنوانسیون علیه شکنجه (پروتکل اختیاری)
- اساسنامه رم دادگاه کیفری بین‌المللی
- کنوانسیون رفع تبعیض علیه زنان (CEDAW) بدون شرط الحاق میان‌مدت (سال اول):

- کنوانسیون ضد فساد سازمان ملل
- کنوانسیون‌های ILO (کار اجباری، آزادی انجمن)
- کنوانسیون حقوق کودک (پروتکل‌های اختیاری)

۶.۸ ماتریس یکپارچه نیازمندی‌ها

جدول زیر نیازمندی‌های کلیدی را با فاز، اولویت، و مسئول خلاصه می‌کند:

جدول ۱۶۰۸: ماتریس یکپارچه نیازمندی‌های کلیدی

#	نیازمندی	حوزه	فاز	شرح مختصر	مسئول اصلی	پیش‌نیاز
۱	SRSR و دفتر مرکزی	نهادی	۱	انتخاب و استقرار نماینده ویژه	دبیرکل UN	قطعنامه SC
۲	قطعنامه شورای امنیت	حقوقی	۰	چارچوب حقوقی مأموریت	P5	اجماع
۳	SOMA	حقوقی	۱	توافق با دولت انتقالی	UN + دولت	دولت انتقالی
۴	کمیسیون انتخابات	نهادی	۱	تأسیس و تجهیز	UNDP + دولت	قانون موقت
۵	سامانه ثبت رأی‌دهندگان	فنی	۱	پایگاه داده M+۶۰	کمیسیون IFES +	زیرساخت IT
۶	K۱۲-۶ کارمند بین‌المللی	انسانی	۲-۱	استخدام و استقرار	UN HR	بودجه
۷	K۵۰-۲۰ کارمند ایرانی	انسانی	۲-۱	استخدام و آموزش	UNMOIT + محلی	غربالگری
۸	کمیسیون حقیقت	نهادی	۲	تأسیس و شروع کار	مجلس موقت	قانون عدالت انتقالی
۹	دادگاه ویژه	نهادی	۲	تأسیس و شروع محاکمات	UN + دولت	تحقیقات اولیه
۱۰	صندوق امانی	نهادی	۱	مدیریت کمک‌ها و دارایی‌ها	UN + دولت	توافق حامیان
۱۱	زیرساخت ارتباطات	فنی	۱	اینترنت، تلفن، رادیو	وزارت UN + ICT	رفع فیلترینگ
۱۲	امنیت سایبری	فنی	۱	تیم و پروتکل‌ها	UNMOIT IT	متخصصان
۱۳	قوانین موقت	حقوقی	۱	انتخابات، احزاب، رسانه	شورای انتقالی	مشروعیت
۱۴	۳۱ دفتر استانی	نهادی	۲-۱	حضور سراسری	UNMOIT	کارمند + تأسیسات

☰ خلاصه‌ی فصل

یافته‌های کلیدی این فصل:

۱. **نیروی انسانی عظیم اما تدریجی:** اوج نیاز در فاز ۲ (۲۷، ۰۰۰-۶۴، ۰۰۰ نفر) است، اما استقرار باید تدریجی و با آموزش کافی باشد. اتکای بیش‌ازحد به نیروی بین‌المللی نه ممکن است و نه مطلوب.
۲. **ظرفیت ایرانی ستون فقرات است:** ۸۰-۹۰٪ نیروی انسانی باید ایرانی باشد. دیاسپورا منبع ارزشمند اما باید با دقت مدیریت شود (سقف ۲۰-۳۰٪).
۳. **هشت نهاد کلیدی باید ایجاد شوند:** دفتر SRS، کمیسیون انتخابات، کمیسیون حقیقت، دادگاه ویژه، صندوق امانی، کمیسیون رسانه، کمیسیون ضدفساد، و نهاد حقوق اقوام.
۴. **زیرساخت فنی حیاتی‌تر از آنچه به نظر می‌رسد:** رفع فیلترینگ اینترنت در روز اول، سامانه ثبت رأی‌دهندگان، و امنیت سایبری از اولویت‌های بالا هستند.
۵. **انتخاب فناوری انتخابات:** رأی کاغذی با شمارش علنی در مرحله اول، امن‌ترین و قابل‌اعتمادترین گزینه است.
۶. **چارچوب حقوقی سه‌لایه:** قطعنامه شورای امنیت (بین‌المللی) + SOMA (دوجانبه) + قوانین موقت (داخلی) باید همزمان آماده شوند.
۷. **از خلأ قانونی اجتناب شود:** قوانین موجود که با حقوق بشر سازگارند، تا تصویب قانون جدید حفظ شوند (درس عراق).
۸. **الحاق به معاهدات بین‌المللی:** اساسنامه رم، CEDAW، پروتکل شکنجه و سایر معاهدات حقوق بشری باید در اولویت باشند.

در فصل بعد (۹)، زمان‌بندی تفصیلی، ساختار تیم‌ها و مکانیزم هماهنگی بررسی خواهد شد.

ساختار سازی و تیم سازی زمان بندی،

رؤیاءپردازی اجرا، بدون «برنامه ریزی
کابوس». «برنامه ریزی، بدون اجرا است.

دراکر پیتر —

زمان بندی، تیم سازی و ساختار سازی

خلاصه‌ی اجرایی این فصل

نظارت بین‌المللی بر گذار ایران یک عملیات چندفازی است که از مرحله پیش‌گذار (۶-۱۲ ماه قبل از سقوط رژیم) آغاز و تا ۱۰ سال پس از آن ادامه می‌یابد. این فصل زمان‌بندی تفصیلی پنج فاز، ساختار تیم‌ها در هر فاز، مکانیزم هماهنگی، و ابزارهای مدیریت پروژه را ارائه می‌دهد. تأکید اصلی بر آمادگی پیش‌گذار (که اغلب نادیده گرفته می‌شود)، سرعت عمل در ۷۲ ساعت اول، و انتقال تدریجی مسئولیت به نهادهای ایرانی است. ماتریس RACI و نمودار گانت عملیاتی، ابزارهای اجرایی این فصل‌اند.

۱.۹ درآمد: زمان به‌عنوان متغیر حیاتی

در فرایند گذار دموکراتیک، زمان‌بندی صرفاً یک ابزار مدیریتی نیست؛ متغیر استراتژیک است. اقدام زود هنگام یا دیرهنگام، هر دو می‌توانند فاجعه‌بار باشند.

نکته کلیدی

پارادوکس زمان در گذار:

- خیلی سریع = بی‌ثباتی، اشتباهات جبران‌ناپذیر
- خیلی آهسته = از دست رفتن فرصت، خستگی مردم، بازگشت اقتدارگرایی
- نقطه بهینه = «به‌اندازه کافی سریع برای حفظ momentum، به‌اندازه کافی محتاط برای جلوگیری از خطا»

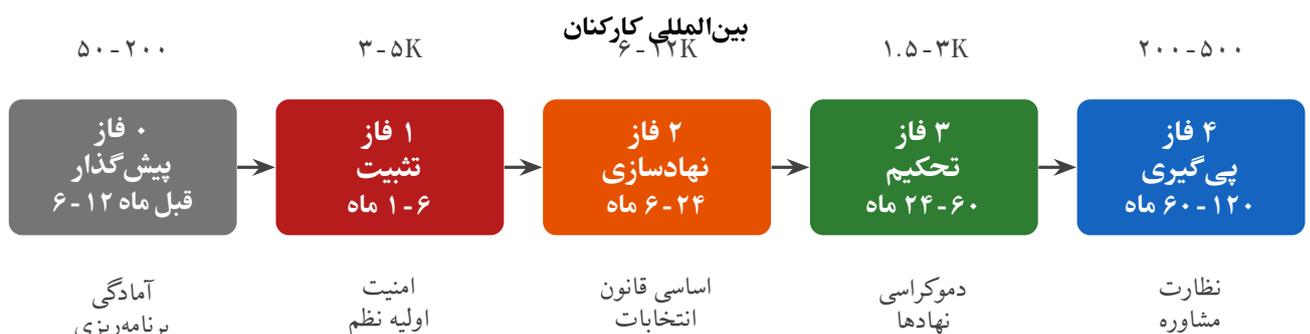
مطالعه‌ی موردی: مصر در مقابل تونس: اهمیت زمان‌بندی

مصر پس از سقوط مبارک، به فشار خیابان و نظامیان، انتخابات سریع برگزار کرد (کمتر از ۱ سال) — قبل از آنکه نهادها و احزاب آماده شوند. نتیجه: پیروزی اخوان المسلمین، واکنش نظامیان، کودتا. تونس ۵.۲ سال صبر کرد، قانون اساسی توافقی نوشت، و سپس انتخابات برگزار کرد. نتیجه: گذار نسبتاً موفق (هرچند شکننده).

۹

۲.۹ نمای کلی فازبندی

۱.۲.۹ پنج فاز عملیات

شکل ۱.۰۹: نمای کلی پنج فاز عملیات نظارت بین‌المللی

۹

جدول ۱.۰۹: خلاصه ویژگی‌های هر فاز

فاز	بازه زمانی	هدف اصلی	مدل غالب	شاخص پایان
۰	۶-۱۲ ماه قبل	آمادگی، برنامه‌ریزی، شبکه‌سازی	—	شروع گذار
۱	ماه ۱-۶	تثبیت، امنیت، نظم اولیه	مدل ۴	امنیت نسبی
۲	ماه ۶-۲۴	قانون اساسی، انتخابات، نهادها	مدل ۳+۴	انتخابات آزاد
۳	ماه ۲۴-۶۰	تحکیم دموکراسی، انتقال کامل	مدل ۲+۳	دولت منتخب پایدار
۴	ماه ۶۰-۱۲۰	پی‌گیری، مشاوره، ارزیابی	مدل ۲	خروج کامل

۳.۰۹ فاز ۰: پیش‌گذار (۶-۱۲ ماه قبل)

این فاز، مهم‌ترین و اغلب نادیده‌گرفته‌ترین مرحله است. آمادگی قبل از بحران، تفاوت میان موفقیت و فاجعه است.

هشدار ⚠

در اکثر گذارهای تاریخی، جامعه بین‌المللی غافلگیر شده است. فروپاشی شوروی (۱۹۹۱)، سقوط بن‌علی (۲۰۱۱)، سقوط بشار اسد — هیچ‌کدام با آمادگی کافی بین‌المللی همراه نبود. این سند دقیقاً برای پر کردن این خلأ نوشته شده است.

۱.۳.۰۹ اقدامات فاز ۰

درس آموخته 🎓

تیمور شرقی: ارزش آمادگی در تیمور شرقی، سازمان ملل ماه‌ها قبل از فراندوم ۱۹۹۹ برنامه‌ریزی کرده بود. وقتی خشونت پس از فراندوم آغاز شد، INTERFET (نیروی چندملیتی به رهبری استرالیا) ظرف ۱۰ روز مستقر شد. بدون این آمادگی، فاجعه بسیار بزرگ‌تر بود.

جدول ۲۰۹: اقدامات تفصیلی فاز ۰ (پیش‌گذار)

#	اقدام	شرح	مسئول	زمان
۱	تشکیل گروه برنامه‌ریزی	تیم ۵۰-۱۰۰ نفره در نیویورک/ژنو	DPPA/UN	ماه ۱-۳
۲	تحلیل سناریو	بروزرسانی سناریوهای فصل ۴ بر اساس اطلاعات جدید	گروه برنامه‌ریزی	ماه ۱-۶
۳	شناسایی SRSG بالقوه	فهرست ۵-۱۰ نامزد، مذاکرات محرمانه	دبیرکل	ماه ۳-۶
۴	پیش‌نویس قطعنامه	نسخه‌های مختلف برای سناریوهای مختلف	P3+	ماه ۳-۹
۵	شبکه‌سازی با اپوزیسیون	ارتباط غیررسمی با همه گروه‌ها	+ DPPA دولت‌ها	مستمر
۶	نقشه‌برداری ظرفیت	شناسایی ایرانیان متخصص (داخل و دیاسپورا)	UNDP	ماه ۱-۶
۷	پیش‌موقعیت‌یابی	ذخیره تجهیزات در کشورهای همسایه	DPKO/DOS	ماه ۶-۱۲
۸	آموزش پیشینی	آماده‌سازی ناظران از فهرست آماده‌باش	UN/EU	ماه ۶-۱۲
۹	طرح ارتباطات عمومی	پیام‌ها، مخاطبان، رسانه‌ها	تیم ارتباطات	ماه ۹-۱۲
۱۰	طرح بودجه اولیه	برآورد فاز ۱ و ۲، شناسایی حامیان	OCHA/WB	ماه ۶-۱۲

۴.۹ فاز ۱: تثبیت (ماه ۱-۶)

۱.۴.۹ ۷۲ ساعت اول: لحظه سرنوشت ساز

هشدار

۷۲ ساعت اول پس از سقوط رژیم، پنجره فرصتی است که آینده گذار را رقم می‌زند. تصمیمات این ساعات، بازگشت‌ناپذیرند.

جدول ۳.۹: اقدامات حیاتی ۷۲ ساعت اول

ساعت	اقدام	شرح	مسئول
۰-۶	ارزیابی وضعیت	تماس با همه طرف‌ها، ارزیابی امنیتی	DPPA
۶-۱۲	بیانیه دبیرکل	حمایت از گذار مسالمت‌آمیز، دعوت به خویشنداری	دبیرکل
۱۲-۲۴	نشست شورای امنیت	بحث اولیه، بیانیه ریاست	شورای امنیت
۲۴-۴۸	اعزام تیم ارزیابی	تیم ۲۰-۳۰ نفره به تهران	DPPA/OCHA
۴۸-۷۲	تماس با دولت موقت	شناسایی طرف‌های مذاکره، ارزیابی نیازها	تیم ارزیابی
+۷۲	پیش‌نویس قطعنامه	ارائه متن به شورای امنیت	P3+

۲.۴.۹ اقدامات ماه اول

- انتخاب و اعزام SRSNG (از فهرست آماده فاز ۰)
- تصویب قطعنامه شورای امنیت (ایجاد UNMOIT)
- مذاکره SOMA با دولت انتقالی/موقت
- استقرار تیم پیش‌تاز (۵۰۰-۱،۰۰۰ نفر)
- ایجاد دفتر مرکزی در تهران
- شروع پایش حقوق بشر (فوری)
- برقراری ارتباط با نیروهای امنیتی (ارتش، پلیس)
- ارزیابی وضعیت اقتصادی و نیازهای فوری

۳.۴.۹ اقدامات ماه ۲-۶

جدول ۴.۹: اقدامات کلیدی فاز ۱ (ماه ۲-۶)

حوزه	اقدام‌های کلیدی	مسئول	زمان
امنیت	نظارت بر نیروهای مسلح، شروع DDR، کنترل مرزها	معاون امنیتی	ماه ۱-۶
سیاسی	تشکیل شورای مشورتی، گفتگوی ملی، زمان‌بندی انتخابات	معاون سیاسی	ماه ۲-۶
حقوقی	تصویب قوانین موقت، منشور حقوق بنیادین	SRS+شورا	ماه ۲-۴
حقوق بشر	مستندسازی نقض‌ها، حفظ اسناد، محافظت از شهود	OHCHR	ماه ۱-۶
اقتصاد	رفع تحریم‌ها، تثبیت ارز، کمک بشردوستانه	IMF/WB	ماه ۱-۶
نهادسازی	ایجاد کمیسیون انتخابات، شروع ثبت رأی‌دهندگان	UNDP/IFES	ماه ۳-۶
رسانه	رفع فیلترینگ، صدور مجوز رسانه، نظارت بر تعادل	کمیسیون رسانه	ماه ۱-۶
استقرار	ایجاد ۳۱ دفتر استانی، استخدام ۳-۵ K بین‌المللی اداری	UNMOIT	ماه ۲-۶

۵.۹ فاز ۲: نهادسازی (ماه ۶-۲۴)

فاز ۲ قلب عملیات است. در این فاز، نهادهای دموکراتیک ساخته می‌شوند و اولین انتخابات آزاد برگزار می‌شود.

۱.۵.۹ قانون اساسی

جدول ۵.۹: فرایند تدوین قانون اساسی

مرحله	شرح	مشارکت‌کنندگان	بازه زمانی
مشاوره عمومی	جمع‌آوری نظرات مردم (آنلاین و حضوری)	مردم، NGOها	ماه ۶-۱۰
انتخاب مجلس مؤسسان	انتخابات برای ۲۰۰-۳۰۰ نماینده	کمیسیون انتخابات	ماه ۱۰-۱۲
تدوین پیش‌نویس	نگارش با کمک مشاوران بین‌المللی	مجلس مؤسسان	ماه ۱۲-۱۸
بازخورد عمومی	انتشار پیش‌نویس، جمع‌آوری نظرات	مردم، احزاب	ماه ۱۸-۲۰
بازنگری و اصلاح	اصلاح بر اساس بازخورد	مجلس مؤسسان	ماه ۲۰-۲۲
رفراندوم	تصویب عمومی قانون اساسی	مردم	ماه ۲۲-۲۴

نکته‌ی کلیدی

دو رویکرد به قانون اساسی:

- اول انتخابات، بعد قانون اساسی (مدل عراق): سریع‌تر اما ریسک صادره
 - اول قانون اساسی، بعد انتخابات (مدل تونس): کندتر اما پایدارتر
- توصیه: مدل تونس، با تعدیل — یعنی مجلس مؤسسان منتخب ابتدا قانون اساسی بنویسد، سپس انتخابات پارلمانی و ریاست‌جمهوری برگزار شود.

۲.۵.۹ انتخابات

جدول ۶.۹: تقویم انتخاباتی پیشنهادی

انتخابات	ماه (تقریبی)	هدف	نظام انتخاباتی
مجلس مؤسسان	ماه ۱۰ - ۱۲	تدوین قانون اساسی	تناسبی
فراندم قانون اساسی	ماه ۲۲ - ۲۴	تصویب مردمی	اکثریت ساده
پارلمان	ماه ۲۶ - ۳۰	قوه مقننه	تناسبی مختلط
ریاست‌جمهوری	ماه ۲۸ - ۳۲	قوه مجریه	دو مرحله‌ای
شوراهای محلی	ماه ۳۰ - ۳۶	حکمرانی محلی	تناسبی

درس آموخته

آفریقای جنوبی: صبر استراتژیک آفریقای جنوبی ۴ سال (۱۹۹۰-۱۹۹۴) صبر کرد تا اولین انتخابات دموکراتیک برگزار شود. این زمان صرف مذاکره، ساخت اعتماد، و آماده‌سازی نهادها شد. اولین انتخابات ۱۹۹۴ یکی از موفق‌ترین انتخابات گذار در تاریخ بود: مشارکت ۸۶٪، پذیرش نتایج توسط همه طرف‌ها.

۹

۶.۹ فاز ۳: تحکیم (ماه ۲۴ - ۶۰)

پس از انتخابات و تشکیل دولت منتخب، فاز تحکیم آغاز می‌شود. نظارت بین‌المللی تدریجاً کاهش و مالکیت ملی افزایش می‌یابد.

۱.۶.۹ اقدامات کلیدی فاز ۳

جدول ۷.۹: اقدامات فاز ۳ (تحکیم)

حوزه	اقدامات	تغییر نسبت به فاز ۲
نظارت انتخاباتی	نظارت بر انتخابات دوم، آموزش ناظران داخلی	کاهش ۵۰٪
حقوق بشر	ادامه پایش، کمیسیون حقیقت فعال	ثابت
اصلاح امنیتی	ادامه DDR، آموزش پلیس، نظارت بر ارتش	کاهش ۳۰٪
قضایی	دادگاه ویژه فعال، اصلاح قوه قضاییه	ثابت
اقتصادی	خصوصی‌سازی نظارت‌شده، جذب سرمایه‌گذاری	مشاوره‌ای
ظرفیت‌سازی	آموزش کارکنان دولت، انتقال مهارت	افزایش
رسانه	حمایت از رسانه مستقل، آموزش روزنامه‌نگاران	کاهش ۴۰٪
کاهش حضور	بسته شدن دفاتر استانی، کاهش کارکنان بین‌المللی	۶-K۱۲-۹ ۵.۱-K۳

۲.۶.۹ معیارهای تحکیم

توصیه‌ی اجرایی ✓

دموکراسی ایران «تحکیم‌یافته» تلقی می‌شود اگر:

۱. حداقل ۲ انتخابات آزاد و عادلانه برگزار شده باشد
۲. حداقل ۱ انتقال مسالمت‌آمیز قدرت رخ داده باشد
۳. نظامیان مداخله‌ای در سیاست نداشته باشند
۴. آزادی مطبوعات در سطح «نسبتاً آزاد» باشد
۵. استقلال قوه قضاییه تضمین شده باشد
۶. نرخ اعتماد عمومی به دموکراسی بالای ۵۰٪ باشد
۷. حقوق اقلیت‌ها رعایت شود

۹

۷.۹ فاز ۴: پی‌گیری و خروج (ماه ۶۰-۱۲۰)

۱.۲.۹ استراتژی خروج

نکته کلیدی

سه سناریوی خروج:

۱. خروج موفق: معیارهای تحکیم محقق شده^۹ خروج تدریجی با ۱-۲ سال هم‌پوشانی
۲. خروج تعدیل‌شده: برخی معیارها محقق^۹ کاهش اما نه خروج کامل^۹ تمدید ۲-۳ ساله
۳. بازنگری اساسی: عقب‌گرد جدی^۹ بازنگری کل استراتژی^۹ ممکن است نیاز به افزایش

جدول ۸.۹: مراحل خروج تدریجی

مرحله	اقدام	ماه	باقیمانده
تبدیل مأموریت	تغییر UNMOIT به دفتر سیاسی UN	۶۰	۵۰۰ نفر
بسته شدن دفاتر	ادغام ۳۱ استان در ۵-۷ منطقه	۶۰-۷۲	۳۰۰ نفر
کاهش تخصصی	پایان مأموریت انتخاباتی و امنیتی	۷۲-۸۴	۲۰۰ نفر
مشاوره محض	فقط مشاوران ارشد و ارزیابان	۸۴-۱۰۸	۵۰-۱۰۰ نفر
خروج نهایی	بسته شدن مأموریت، گزارش نهایی	۱۰۸-۱۲۰	۰

هشدار

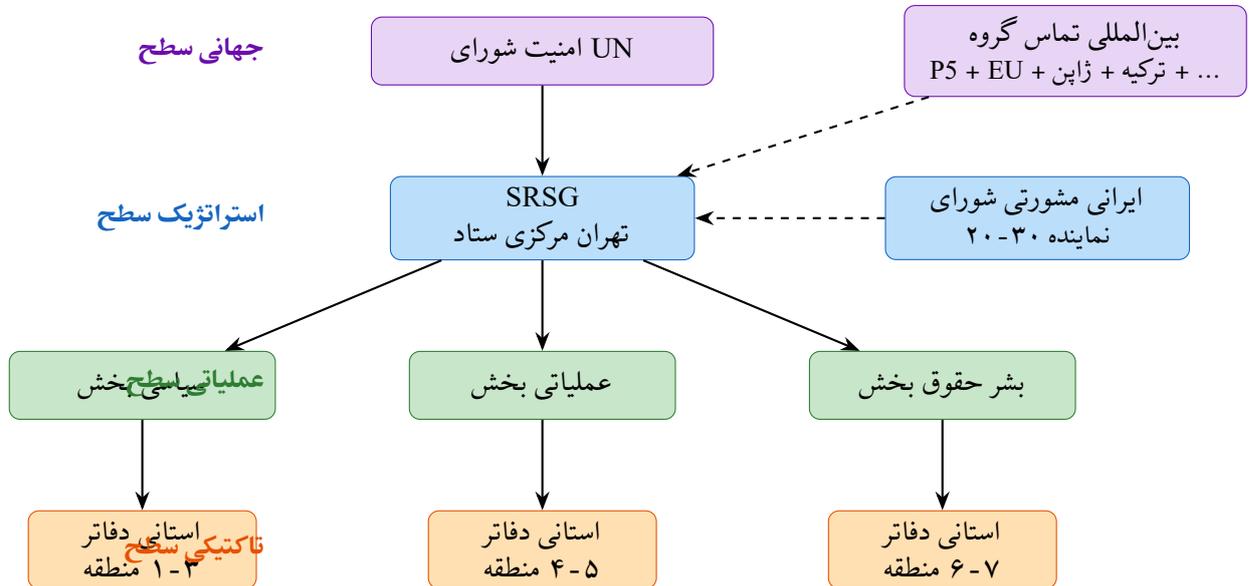
خروج زود هنگام به اندازه ماندن بیش از حد خطرناک است. خروج آمریکا از عراق (۲۰۱۱) و افغانستان (۲۰۲۱) نشان داد که خروج بدون تحکیم واقعی، می‌تواند همه دستاوردها را نابود کند. خروج باید بر اساس شاخص‌ها باشد، نه تقویم سیاسی.

۹

۸.۹ ساختار هماهنگی

۱.۸.۹ سلسله‌مراتب هماهنگی

۲.۸.۹ گروه تماس بین‌المللی

شکل ۲۰۹: سلسله‌مراتب هماهنگی نظارت بین‌المللی

جدول ۹۰۹: ترکیب و وظایف گروه تماس بین‌المللی

ویژگی	شرح
اعضا	P5 + آلمان + ژاپن + ترکیه + عربستان + هند + EU + اتحادیه آفریقا
سطح نمایندگی	وزیر خارجه یا معاون
دبیرخانه	دفتر SRSG
فرکانس نشست	ماهانه (عادی)، فوری (بحران)
وظایف	هماهنگی سیاسی، تضمین منابع، جلوگیری از مداخله یکجانبه
تصمیم‌گیری	اجماعی (نه رأی‌گیری)

جدول ۱۰.۹: ترکیب شورای مشورتی ایرانی

دسته	تعداد	معیار انتخاب
احزاب/جنبش‌ها سیاسی	۸-۶	نمایندگان همه طیف‌ها
جامعه مدنی	۶-۴	NGOهای معتبر، حقوق بشری
زنان	۴-۳	فعالان حقوق زنان
اقوام	۶-۴	نمایندگان اقوام اصلی
اقلیت‌های مذهبی	۳-۲	سنّی، بهایی، مسیحی، یهودی، زرتشتی
جوانان	۳-۲	زیر ۳۵ سال
دیاسپورا	۳-۲	نمایندگان جوامع مهاجر
حقوقدانان	۳-۲	متخصصان حقوق اساسی
مجموع	۳۶-۲۵	

۳۰.۸.۹ شورای مشورتی ایرانی

مطالعه‌ی موردی: عراق؛ شورای حکومتی ناکارآمد

شورای حکومتی عراق (۲۰۰۳-۲۰۰۴) که توسط CPA منصوب شد، فاقد مشروعیت مردمی بود و ترکیب آن بر اساس سهمیه‌بندی قومی-مذهبی بود. این الگو به «محاصره» (تقسیم طایفه‌ای قدرت) دامن زد و تا امروز عراق از آن رنج می‌برد. شورای مشورتی ایران باید مشاوره‌ای باشد، نه حکومتی، و ترکیب آن بر اساس تخصص و اعتبار باشد نه صرفاً نمایندگی قومی.

۹.۹ تیم‌سازی و ساختار منابع انسانی

۱.۹.۹ ساختار رهبری

جدول ۱۱.۹: ساختار رهبری UNMOIT

مقام	سطح UN	مسئولیت اصلی
SRSG	USG	رهبری کل مأموریت
معاون سیاسی	ASG	مذاکرات، احزاب، گفتگوی ملی
معاون عملیاتی	ASG	لجستیک، امور اداری، مالی
معاون حقوق بشر	D-2	پایش، مستندسازی، عدالت انتقالی
معاون امنیتی	D-2	اصلاح بخش امنیتی، DDR
مشاور ارشد انتخابات	D-2	کمیسیون انتخابات، فنی
سخنگو	D-1	ارتباطات عمومی، رسانه

جدول ۱۲.۹: ساختار دفاتر استانی

عنصر	شرح
تعداد	۳۱ دفتر (یکی در هر استان) + ۵-۷ دفتر منطقه‌ای
رئیس	کارمند بین‌المللی P-5/D-1 با معاون ایرانی
کارکنان (فاز ۲)	۲۰۰-۵۰ نفر بسته به اندازه استان
وظایف	پایش محلی، ارتباط با جوامع، گزارش‌دهی، نظارت انتخاباتی
اولویت استقرار	ابتدا استان‌های حساس (مرزی، قومی، پرجمعیت)

۲.۹.۹ دفاتر استانی

✓ توصیه‌ی اجرایی

اولویت‌بندی استقرار دفاتر استانی:

۱. فوری (هفته ۱-۴): تهران، اصفهان، مشهد (خراسان رضوی)، تبریز (آذربایجان شرقی)، اهواز (خوزستان)
۲. اولویت بالا (ماه ۱-۲): کردستان، سیستان و بلوچستان، کرمانشاه، فارس (شیراز)، هرمزگان
۳. اولویت متوسط (ماه ۲-۴): سایر استان‌های مرزی و پرجمعیت
۴. تکمیلی (ماه ۴-۶): استان‌های کوچک‌تر مرکزی

۹

۱۰.۹ ماتریس RACI

ماتریس مسئولیت (RACI Matrix) ابزاری برای تعیین نقش هر بازیگر در هر فعالیت است:

- R = مسئول اجرا (Responsible)
- A = پاسخگو (Accountable)
- C = مشاور (Consulted)
- I = اطلاع‌یافته (Informed)

جدول ۱۳.۹: ماتریس RACI فعالیت‌های کلیدی

فعالیت	SC	SRSG	دولت انتقالی	شورای مشورتی	کمیسیون انتخابات	OHCHR	IMF/WB	جامعه مدنی	گروه تماس
قطعه‌نامه	A,R	C	C	I	I	C	I	I	C
انتخاب SRSG	A	—	C	I	I	I	I	I	C
امنیت عمومی	I	A	R	C	I	C	I	I	I
اصلاح سپاه	A	R	R	C	I	C	I	I	C
برگزاری انتخابات	I	A	C	C	R	I	I	C	I
قانون اساسی	I	C	A,R	C	I	C	I	C	I
حقوق بشر	I	A	C	C	I	R	I	C	I
اقتصاد	I	C	A,R	C	I	I	R	I	C
رفع تحریم	A,R	C	C	I	I	I	C	I	R
عدالت انتقالی	I	C	A,R	C	I	R	I	C	I

۱۱.۹ نمودار گانت عملیاتی

```
bar \height= title cm.۸.۰ title= unit y cm.۶.۰ chart= unit y cm.۴.۰ unit= x ]
font=, label group font=, label bar ,font= label title ,۳.۰ height= peaks group ,۵.۰ height=
group/.append ,۶.۰ style=fill=MainYellow! bar/.append font=, label milestone
thin, draw=LightGray, ۱۱ vgrid=* style=fill=MainRed, milestone/.append ,۶.۰ style=fill=MainBlue!
dashed, thick, ultra rule/.style=draw=MainRed, today ,۰ today= hgrid=draw=VeryLightGray,
۵۴۱,....,۰,....,۶- ۶۵۴- [ label=گذار today
```

فاز ۰: پیش گذار-۶۰
 تشکیل تیم برنامه ریزی-۶-۳
 شناسایی SRS-۶-۱
 پیش نویس قطعنامه-۴۰
 پیش موقعیت یابی-۳۰
 فاز ۱: تثبیت ۱۶
 استقرار اولیه ۱۳
 امنیت و نظم ۱۶
 قوانین موقت ۲۵
 تصویب قطعنامه ۱
 فاز ۲: نهادسازی ۷۲۴
 مشاوره عمومی قانون اساسی ۷۱۲
 مجلس مؤسسان ۱۰۱۲
 تدوین قانون اساسی ۱۲۲۰
 فراندوم ۲۲۲۴
 انتخابات پارلمان ۲۶۳۰
 فراندوم قانون اساسی ۲۴
 فاز ۳: تحکیم ۲۵۴۸
 تشکیل دولت منتخب ۳۰۳۳
 انتقال تدریجی مسئولیت ۳۰۴۸
 انتخابات دوم ۴۲۴۸
 انتقال قدرت ۳۳
 فاز ۴: خروج ۴۹۵۴
 کاهش حضور ۴۹۵۴
 خروج کامل ۵۴

شکل ۳.۹: نمودار گانت کلان عملیات نظارت (ماه ۶ - تا ۵۴)

درس آموخته

بوسنی: طولانی‌ترین مأموریت بین‌المللی بوسنی (OHR) از ۱۹۹۵ آغاز شد و تا ۲۰۲۴ (۲۹ سال!) ادامه داشت. دلیل: شروع بدون معیارهای خروج مشخص + ساختار سیاسی ناکارآمد دیتون + بن‌بست قومی. درس ایران: معیارهای خروج باید از روز اول تعریف شوند و هر فاز بر اساس شاخص‌های عینی (نه تقویم سیاسی) پایان یابد.

۴

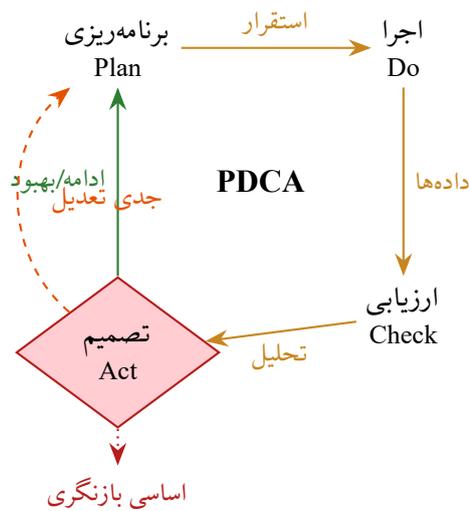
۱۲.۹ مکانیزم بازخورد و اصلاح مسیر

هیچ طرحی بدون تغییر اجرا نمی‌شود. مکانیزم بازخورد تضمین می‌کند که اشتباهات شناسایی و اصلاح شوند.

۱.۱۲.۹ سطوح ارزیابی

جدول ۱۴.۹: نظام ارزیابی پنج‌سطحی

#	نوع ارزیابی	فرکانس	شرح	مسئول
۱	پایش روزانه	روزانه	شاخص‌های هشدار زودهنگام (← رجوع شود به فصل ۷)	تیم پایش
۲	گزارش ماهانه	ماهانه	گزارش SRSR به دبیرکل و شورای امنیت	دفتر SRSR
۳	بازنگری فصلی	هر ۳ ماه	بررسی پیشرفت شاخص‌ها، تعدیل برنامه	تیم برنامه‌ریزی
۴	ارزیابی مستقل	هر ۶ ماه	تیم خارجی مستقل از UNMOIT	OIOS/UN
۵	بازنگری استراتژیک	سالانه	بازنگری کل استراتژی، تصمیم ادامه/تعدیل/خروج	شورای امنیت

شکل ۴.۹: چرخه بازخورد مداوم (مدل PDCA)

۲.۱۲.۹ نمودار چرخه بازخورد

نکته‌ی کلیدی

سه نتیجه ممکن هر ارزیابی:

۱. سبز — ادامه: شاخص‌ها مثبت، برنامه طبق زمان‌بندی ^۹ ادامه با بهبودهای جزئی
۲. نارنجی — تعدیل: برخی شاخص‌ها منفی، تأخیر ^۹ تعدیل برنامه، تمدید فاز، تغییر اولویت
۳. قرمز — بازنگری: عقب‌گرد جدی، بحران ^۹ بازنگری کل استراتژی، ممکن است نیاز به قطعنامه جدید

۳.۱۲.۹ شاخص‌های کلیدی عملکرد (KPI)

^۹

جدول ۱۵.۹: شاخص‌های کلیدی عملکرد در هر فاز

شاخص	تعریف عملیاتی	هدف	فاز مرتبط
امنیت عمومی	تعداد حوادث امنیتی در ماه	کاهش ۸۰٪	فاز ۱
آزادی رسانه	امتیاز RSF آزادی مطبوعات	بالای ۵۰	فاز ۱-۲
ثبت رأی‌دهندگان	درصد واجدین ثبت‌نام‌شده	بالای ۸۰٪	فاز ۲
مشارکت انتخاباتی	درصد رأی‌دهندگان	بالای ۶۰٪	فاز ۲
اعتماد عمومی	نظرسنجی اعتماد به نهادها	بالای ۵۰٪	فاز ۲-۳
حقوق بشر	تعداد موارد نقض مستند	کاهش مستمر	همه فازها
برابری جنسیتی	درصد زنان در نهادها	بالای ۳۰٪	فاز ۲-۳
فساد	امتیاز TI CPI	بالای ۴۰	فاز ۲-۳
رشد اقتصادی	نرخ رشد GDP	مثبت	فاز ۱-۳
انتقال مسئولیت	درصد فعالیت‌ها با مدیریت ایرانی	بالای ۹۰٪	فاز ۳

۱۳.۹ مدیریت انتقال

۱.۱۳.۹ اصل بنیادین: از حضور به مشارکت به مالکیت

هشدار

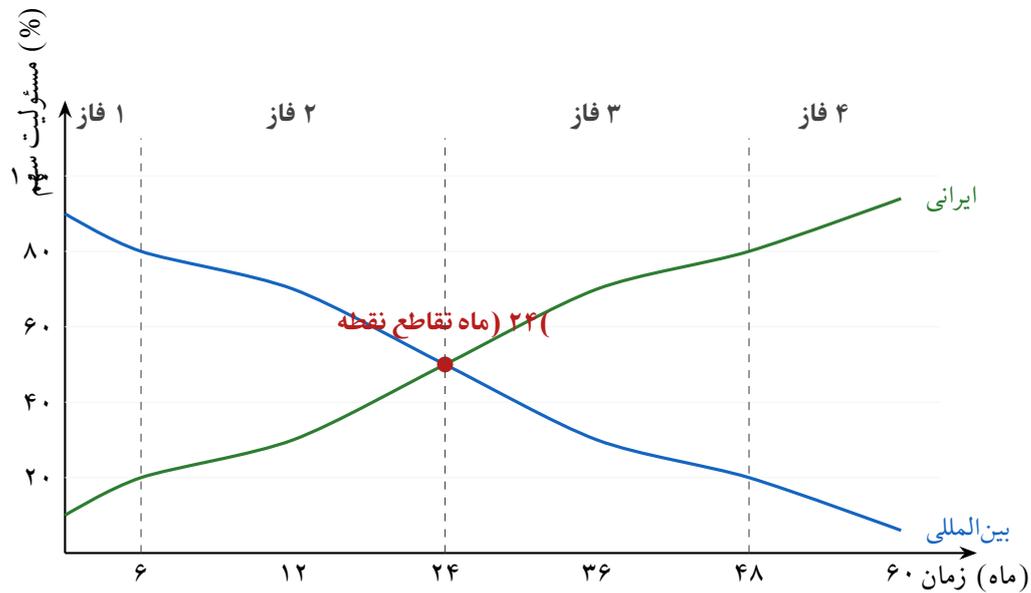
خطر «وابستگی نهادی»: اگر نهادهای ایرانی به حضور بین‌المللی عادت کنند و ظرفیت مستقل نسازند، خروج ناظران به خلأ می‌انجامد. تجربه افغانستان نشان داد که ۲۰ سال حضور بدون انتقال واقعی مسئولیت، یک‌شبه فرو می‌ریزد. **انتقال باید از روز اول آغاز شود، نه فقط در فاز خروج.**

۲.۱۳.۹ ابزارهای انتقال مسئولیت

توصیه‌ی اجرایی

قاعده ۳۰-۵۰-۸۰:

- فاز ۱: حداقل ۳۰٪ مدیریت توسط ایرانیان
- فاز ۲: حداقل ۵۰٪ مدیریت توسط ایرانیان (نقطه تقاطع)
- فاز ۳: حداقل ۸۰٪ مدیریت توسط ایرانیان
- فاز ۴: ۱۰۰٪ مدیریت ایرانی (بین‌المللی‌ها فقط مشاور)

شکل ۵.۹: منحنی انتقال مسئولیت از بین‌المللی به ایرانی

جدول ۱۶.۹: ابزارهای انتقال مسئولیت

ابزار	شرح	فاز شروع	شاخص موفقیت
آموزش حین خدمت	هر بین‌المللی یک همتای ایرانی آموزش می‌دهد	فاز ۱	۹۰٪ پست‌ها ایرانی
مدیریت سایه‌ای	ایرانی ابتدا ناظر، سپس مدیر مشترک، سپس مستقل	فاز ۱	عملکرد مستقل
بورسیه و اعزام	اعزام ایرانیان به مأموریت‌های UN در کشورهای دیگر	فاز ۲	+۵۰۰ بورسیه
مستندسازی دانش	ثبت رویه‌ها، درس‌آموخته‌ها، راهنماها به فارسی	فاز ۱	کتابخانه کامل
آزمون آمادگی	ارزیابی دوره‌ای توانایی نهاد ایرانی برای مدیریت مستقل	فاز ۲	قبولی ۸۰٪+
خروج آزمایشی	ناظران ۱ ماه غایب، عملکرد ارزیابی می‌شود	فاز ۳	بدون افت عملکرد

۱۴.۹ مدیریت ارتباطات و اطلاع‌رسانی

۱.۱۴.۹ استراتژی ارتباطات

جدول ۱۲.۹: مخاطبان و پیام‌های کلیدی

مخاطب	پیام کلیدی	کانال اصلی
مردم ایران	«این گذار متعلق به شماست؛ ما کمک می‌کنیم»	تلویزیون، رادیو، شبکه‌های اجتماعی
نخبگان سیاسی	«فراگیری و مشارکت، نه حذف»	جلسات مستقیم، بیانیه‌ها
نیروهای امنیتی	«جایی برای شما در آینده هست — اگر به قانون احترام بگذارید»	کانال‌های خاص، میانجیان
جامعه بین‌المللی	«سرمایه‌گذاری در ثبات ایران، سرمایه‌گذاری در امنیت جهانی»	رسانه‌های بین‌المللی، کنفرانس‌ها
دیاسپورا	«تخصص شما ارزشمند است — با مسئولیت مشارکت کنید»	رسانه‌های فارسی‌زبان خارج
مخالفان گذار	«فرایند عادلانه است؛ صدای شما هم شنیده می‌شود»	گفتگوی مستقیم، رسانه

مطالعه‌ی موردی: تونس؛ قدرت شفافیت

یکی از عوامل موفقیت نسبی گذار تونس، شفافیت فرایند قانون‌نویسی بود. جلسات مجلس مؤسسان زنده پخش می‌شد. مردم پیش‌نویس قانون اساسی را آنلاین می‌خواندند و نظر می‌دادند. این شفافیت اعتماد عمومی را بالا برد و مقاومت اسلام‌گرایان افراطی را خنثی کرد.

نظارت بین‌المللی بر گذار دموکراتیک ایران

۲۰۱۴.۹ مقابله با اطلاعات نادرست

هشدار

در عصر شبکه‌های اجتماعی، اطلاعات نادرست (Disinformation) بزرگ‌ترین تهدید اطلاعاتی است. عناصر رژیم قبلی، قدرت‌های خارجی (روسیه، چین)، و گروه‌های افراطی همگی انگیزه و ظرفیت انتشار اطلاعات نادرست دارند:

- «گذار توطئه خارجی است»
- «ناظران جاسوس‌اند»
- «انتخابات تقلبی بود»
- «فلان قوم می‌خواهد جدا شود»

راهکارهای مقابله:

۱. تیم واکنش سریع رسانه‌ای (پاسخ در کمتر از ۱ ساعت)
۲. همکاری با پلتفرم‌های اجتماعی برای حذف محتوای مخرب
۳. شبکه «بررسی واقعیت» (Fact-Checking) فارسی‌زبان
۴. آموزش سواد رسانه‌ای عمومی
۵. شفافیت حداکثری خود مأموریت (بهترین پادزهر شایعه)

۱۵.۹ خلاصه زمانی یکپارچه

جدول ۱۸.۹: خلاصه نقاط عطف کلیدی

ماه	نقطه عطف	شاخص تحقق
ماه ۰	سقوط رژیم / آغاز گذار	رویداد سیاسی
ساعت ۷۲	اعزام تیم ارزیابی	تیم در تهران
هفته ۲	تصویب قطعنامه شورای امنیت	متن مصوب
ماه ۱	استقرار SRSR و تیم پیش‌تاز	دفتر فعال
ماه ۳	۳۱ دفتر استانی فعال	پوشش سراسری
ماه ۶	پایان فاز تثبیت	امنیت نسبی، قوانین موقت
ماه ۱۲	انتخابات مجلس مؤسسان	مجلس تشکیل شده
ماه ۲۴	رفراندوم قانون اساسی	تصویب مردمی
ماه ۳۰	انتخابات پارلمان	پارلمان منتخب
ماه ۳۳	انتقال قدرت به دولت منتخب	مراسم تحلیف
ماه ۴۸	انتخابات دوم (محلی/پارلمانی)	انتقال مسالمت‌آمیز
ماه ۶۰	تبدیل مأموریت به دفتر سیاسی	کاهش ۸۰٪ حضور
ماه ۱۲۰	خروج کامل	پایان مأموریت

خلاصه‌ی فصل

یافته‌های کلیدی این فصل:

۱. فاز ۰ (پیش‌گذار) مهم‌ترین فاز است: آمادگی قبل از بحران تفاوت میان موفقیت و فاجعه است. تشکیل تیم برنامه‌ریزی، شناسایی SRS، و پیش‌موقعیت‌یابی باید الان آغاز شود.
۲. ساعت اول سرنوشت‌ساز است: اعزام تیم ارزیابی، بیانیه دبیرکل، و نشست شورای امنیت باید در سه روز اول اتفاق بیفتد.
۳. مدل «اول قانون اساسی، بعد انتخابات»: تجربه تونس نشان داد که صبر برای تدوین قانون اساسی توافقی، از انتخابات عجولانه (مدل مصر/عراق) بهتر است.
۴. خروج بر اساس شاخص، نه تقویم: معیارهای خروج باید از روز اول تعریف و پایش شوند. خروج زود هنگام به اندازه ماندن بیش از حد خطرناک است.
۵. قاعده ۳۰-۵۰-۸۰: سهم مدیریت ایرانی باید از ۳۰٪ در فاز ۱ به ۱۰۰٪ در فاز ۴ برسد. انتقال از روز اول آغاز می‌شود.
۶. ماتریس RACI ابهام نقش‌ها را رفع می‌کند: تعیین دقیق مسئول اجرا، پاسخگو، مشاور، و اطلاع‌یافته برای هر فعالیت.
۷. مکانیزم بازخورد پنج‌سطحی: از پایش روزانه تا بازنگری استراتژیک سالانه، با شاخص‌های عینی.
۸. ارتباطات استراتژیک حیاتی است: پیام‌های متناسب با هر مخاطب، شفافیت حداکثری، و مقابله فعال با اطلاعات نادرست.

در فصل بعد (۱۰)، بودجه‌بندی تفصیلی، منابع مالی، و مکانیزم شفافیت مالی بررسی خواهد شد.

گران صلح هزینه می‌کنید فکر «اگر
کنید.» حساب را جنگ هزینه است،

— عنان کوفی —

بودجه‌بندی و تأمین مالی

خلاصه‌ی اجرایی این فصل

برآورد کل بودجه نظارت بین‌المللی بر گذار ایران در بازه ۱۰ ساله، ۵.۲ تا ۵ میلیارد دلار است — رقمی قابل‌توجه اما در مقایسه با هزینه‌های مداخله نظامی (عراق: +۶۰ میلیارد دلار فقط برای بازسازی) یا هزینه عدم اقدام (بحران پناهندگی، تروریسم، بی‌ثباتی منطقه‌ای) بسیار معقول. این فصل بودجه را به تفکیک فاز، بخش، و نوع هزینه ارائه می‌دهد. منابع مالی شامل مشارکت سازمان ملل (۳۰٪)، اتحادیه اروپا (۲۰٪)، آمریکا (۱۵٪)، ژاپن/کره (۱۰٪)، کشورهای خلیج فارس (۱۰٪)، دارایی‌های آزادشده ایران (۱۰٪)، و بخش خصوصی (۵٪) است. شفافیت مالی و حسابرسی مستقل، ستون‌های اعتمادسازی در این حوزه‌اند.

۱.۱۰ درآمد: اقتصاد صلح‌سازی

بودجه‌بندی نظارت بین‌المللی صرفاً یک تمرین حسابداری نیست؛ بیان اولویت‌های استراتژیک در قالب ارقام است. تخصیص منابع مالی نشان می‌دهد که جامعه بین‌المللی واقعاً چه چیزی را مهم می‌داند.

نکته کلیدی

اقتصاد پیشگیری: هر ۱ دلار سرمایه‌گذاری در پیشگیری از بحران، ۱۶ دلار در هزینه‌های واکنش صرفه‌جویی می‌کند.^a نظارت مؤثر بر گذار ایران، سرمایه‌گذاری در پیشگیری از بحران است که می‌تواند ده‌ها میلیارد دلار و صدها هزار جان انسانی هزینه داشته باشد.

United Nations/World Bank. *Pathways for Peace: Inclusive Approaches to Preventing Violent Conflict*. 2018.

جدول ۱۰.۱: مقایسه هزینه‌های مداخله بین‌المللی در نمونه‌های تاریخی

کشور/مأموریت	جمعیت (M)	مدت (سال)	هزینه کل (\$B)	هزینه سرانه
عراق (بازسازی)	۳۸	۸	+۶۰	۵۸۰،۱
افغانستان (کل)	۳۸	۲۰	+۱۴۵	۸۰۰،۳
تیمور شرقی (UNTAET)	۸.۰	۳	۳	۷۵۰،۳
کوزوو (UNMIK)	۸.۱	+۲۰	+۵	۸۰۰،۲
بوسنی (SFOR+OHR)	۵.۳	+۲۵	+۱۵	۳۰۰،۴
کامبوج (UNTAC)	۱۰	۲	۶.۱	۱۶۰
ایران (پیشنهادی)	۸۵	۱۰	۵-۵.۲	۶۰-۳۰

درس آموخته

عراق: هزینه عدم برنامه‌ریزی آمریکا بیش از ۶۰ میلیارد دلار صرف «بازسازی» عراق کرد، اما حسابرسی SIGIR نشان داد که حداقل ۸ میلیارد دلار به هدر رفته یا سرقت شده است. دلیل: عدم برنامه‌ریزی پیشینی، نبود مکانیزم نظارت مالی، و عجله سیاسی. هزینه سرانه بازسازی عراق (۵۸۰،۱ دلار) ۲۵-۵۰ برابر بیشتر از برآورد ایران (۶۰-۳۰ دلار) است — زیرا مدل ایران مبتنی بر نظارت است نه مداخله.

۹

۲.۱۰ برآورد بودجه به تفکیک فاز

۱۰۲۰۱۰ بودجه کلی فازها

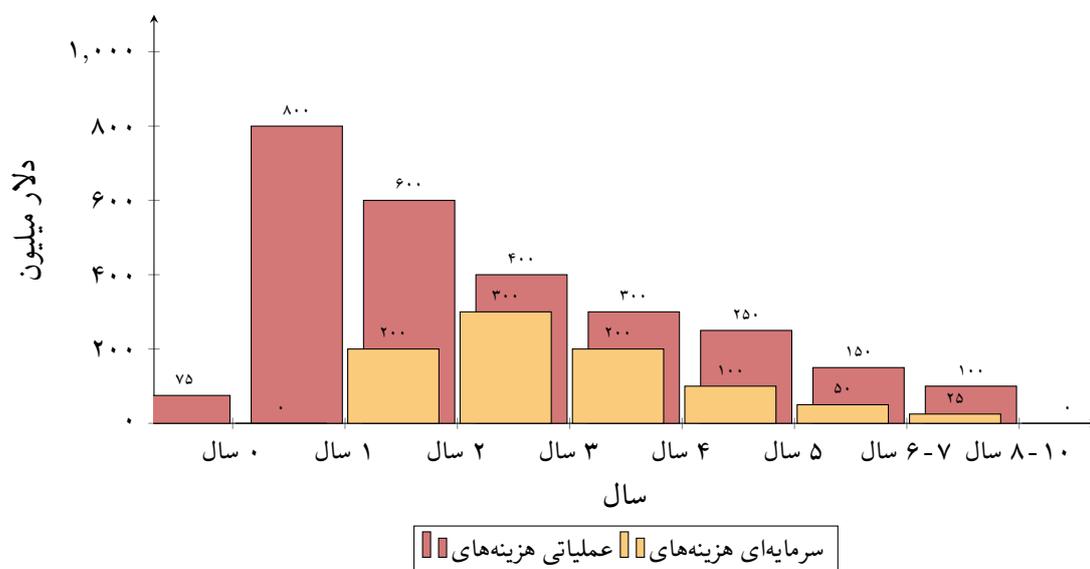
جدول ۲۰۱۰: برآورد بودجه به تفکیک فاز (میلیون دلار)

فاز	مدت	حداقل (\$M)	حداکثر (\$M)	توضیح
فاز ۰ (پیش‌گذار)	۶-۱۲ ماه	۵۰	۱۰۰	برنامه‌ریزی، آموزش، پیش‌موقعیت
فاز ۱ (تثبیت)	۶ ماه	۴۰۰	۸۰۰	استقرار سریع، امنیت، نظم اولیه
فاز ۲ (نهادسازی)	۱۸ ماه	۸۰۰	۵۰۰،۱	انتخابات، قانون اساسی، نهادها
فاز ۳ (تحکیم)	۳۶ ماه	۶۰۰	۲۰۰،۱	تحکیم، انتقال، انتخابات دوم
فاز ۴ (پی‌گیری)	۶۰ ماه	۱۵۰	۴۰۰	مشاوره، ارزیابی، خروج
مجموع	۱۰ سال	۰۰۰،۲	۰۰۰،۴	
+ ذخیره احتیاطی ٪۲۵		۵۰۰	۰۰۰،۱	پوشش ریسک و تغییرات
مجموع نهایی		۵۰۰،۲	۰۰۰،۵	

 مطالعه‌ی موردی: ذخیره احتیاطی: درس افغانستان

بودجه اولیه ISAF در افغانستان بارها بازنگری شد — هر بار افزایش. عوامل غیرقابل پیش‌بینی (شورش طالبان، فساد، بلایای طبیعی) بودجه را ۲-۳ برابر تخمین اولیه بالا بردند. ذخیره احتیاطی ۲۵٪ ضروری و حداقلی است.

۲۰۲۰۱۰ نمودار توزیع زمانی بودجه

شکل ۱۰.۱۰: توزیع زمانی بودجه (سناریوی میانه)

۳.۱۰ برآورد بودجه به تفکیک بخش

جدول ۳۰۱۰: برآورد بودجه به تفکیک بخش و فاز (میلیون دلار — سناریوی میانه)

بخش	فاز ۰	فاز ۱	فاز ۲	فاز ۳	فاز ۴	مجموع	%	توضیح
نیروی انسانی (حقوق و مزایا)	۲۰	۲۵۰	۵۰۰	۳۵۰	۱۰۰	۲۲۰،۱	۳۶%	بزرگ‌ترین قلم
نظارت انتخاباتی	۵	۳۰	۲۵۰	۱۰۰	۲۰	۴۰۵	۱۲%	شامل ثبت‌نام و رأی‌گیری
حقوق بشر و عدالت انتقالی	۵	۴۰	۸۰	۸۰	۳۰	۲۳۵	۷%	کمیسیون حقیقت + دادگاه
اصلاح بخش امنیتی	۰	۸۰	۱۲۰	۸۰	۲۰	۳۰۰	۹%	DDR، آموزش، نظارت
لجستیک و زیرساخت	۱۰	۱۰۰	۸۰	۵۰	۲۰	۲۶۰	۸%	ساختمان، حمل‌ونقل، تجهیزات
فناوری اطلاعات	۱۰	۵۰	۶۰	۳۰	۱۰	۱۶۰	۵%	سامانه‌ها، ارتباطات، سایبری
آموزش و ظرفیت‌سازی	۱۰	۲۰	۵۰	۶۰	۳۰	۱۷۰	۵%	ایرانی و بین‌المللی
رسانه و ارتباطات	۵	۲۰	۴۰	۳۰	۱۰	۱۰۵	۳%	ارتباطات عمومی، ضد اطلاعات نادرست
امنیت کارکنان	۵	۳۰	۵۰	۳۰	۱۰	۱۲۵	۴%	حفاظت، بیمه، تخلیه
هماهنگی و مدیریت	۵	۳۰	۴۰	۳۰	۱۰	۱۱۵	۳%	دفتر SRS، ارزیابی
ذخیره احتیاطی	—	—	—	—	—	۶۵۵	۸%	(مبنا)
مجموع	۷۵	۶۵۰	۲۷۰،۱	۸۴۰	۲۶۰	۷۵۰،۳	۱۰۰%	سناریوی میانه

۱.۳.۱۰ تحلیل اقلام بودجه‌ای

۱.۱.۳.۱۰ نیروی انسانی (۳۶٪ — بزرگ‌ترین قلم)

جدول ۴.۱۰: تفکیک هزینه‌های نیروی انسانی

دسته	تعداد (اوج)	هزینه سالانه (نفر/\$K)	مجموع ۱۰ ساله (\$M)
کارکنان ارشد بین‌المللی (D/P5)	۲۰۰	۳۰۰-۲۰۰	۱۵۰
کارکنان حرفه‌ای بین‌المللی (P2-P4)	۰۰۰،۲	۲۰۰-۱۲۰	۴۰۰
کارکنان عمومی بین‌المللی (GS)	۵۰۰،۱	۱۰۰-۶۰	۱۵۰
مشاوران کوتاه‌مدت	۰۰۰،۱	۲۵۰-۱۵۰	۱۲۰
کارکنان ایرانی (دائم)	۰۰۰،۲۰	۳۰-۱۵	۳۰۰
ناظران موقت انتخابات (روزانه)	۰۰۰،۱۰۰	۱-۵.۰	۱۰۰
مجموع			۲۲۰،۱

هشدار

- تفاوت حقوق کارکنان بین‌المللی و ایرانی (۵-۱۰ برابر) می‌تواند منبع نارضایتی باشد. راهکارها:
- شفافیت در توضیح ساختار حقوقی UN
 - فوق‌العاده سختی کار و ریسک برای کارکنان ایرانی
 - مسیر ارتقا برای کارکنان ایرانی به پست‌های بین‌المللی
 - هزینه زندگی محلی در تعیین حقوق ایرانیان لحاظ شود

۲.۱.۳.۱۰ نظارت انتخاباتی (۱۲٪)

نکته کلیدی

هزینه سرانه انتخابات در ایران حدود ۵-۸ دلار به ازای هر رأی‌دهنده برآورد می‌شود. مقایسه: عراق ۲۰۰۵ حدود ۱۲ دلار، افغانستان ۲۰۰۴ حدود ۲۰ دلار، تیمور شرقی ۱۹۹۹ حدود ۳۵ دلار. هزینه پایین‌تر ایران به دلیل زیرساخت‌های بهتر و باسواد بالاتر است.

جدول ۵.۱۰: تفکیک هزینه‌های انتخاباتی

قلم	هزینه (\$M)	توضیح
ثبت نام رأی دهندگان	۸۰	سامانه دیجیتال + محلی، ۶۰M+ نفر
تجهیزات رأی گیری	۶۰	صندوق، برگه، جوهر، حمل و نقل
آموزش کارکنان انتخاباتی	۴۰	۱۰۰، ۰۰۰+ نفر
اطلاع رسانی عمومی	۳۰	رسانه، آموزش رأی دهندگان
نظارت بین المللی	۸۰	ناظران OSCE/EU/Carter
لجستیک انتخاباتی	۵۰	حمل و نقل مواد به ۶۵، ۰۰۰+ شعبه
فناوری شمارش و گزارش	۳۰	انتقال نتایج، پایگاه داده
رسیدگی به شکایات	۱۵	هیئت های حل اختلاف
ناظران داخلی	۲۰	آموزش و تجهیز
مجموع	۴۰۵	برای ۳-۴ انتخابات

۴.۱۰ منابع مالی

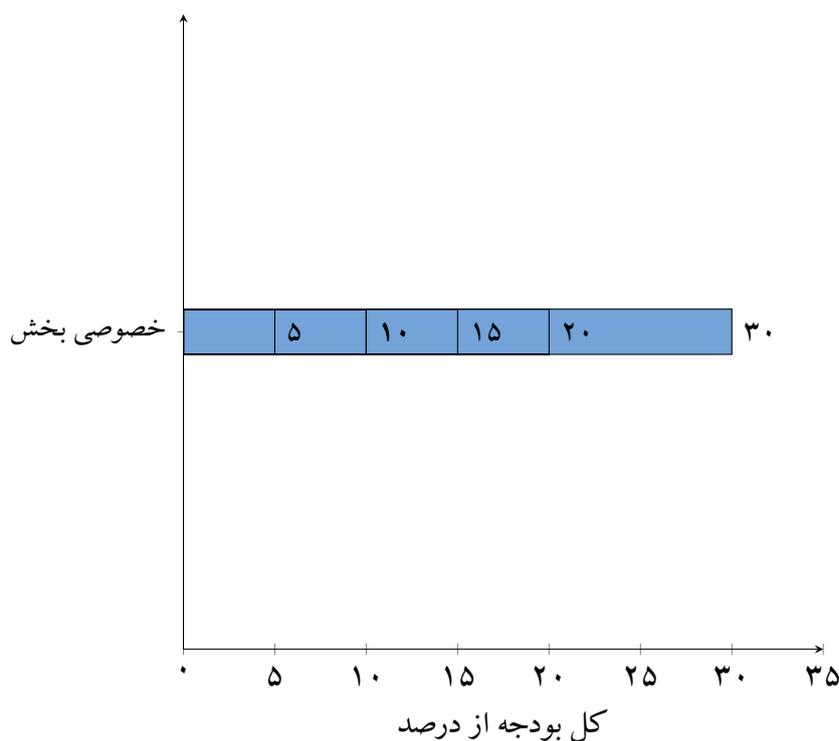
۱.۴.۱۰ ترکیب پیشنهادی منابع

۲.۴.۱۰ تحلیل هر منبع

هشدار

اصل تنوع مالی: هیچ منبع واحدی نباید بیش از ۳۰٪ بودجه را تأمین کند. وابستگی مالی = وابستگی سیاسی. در عراق، تأمین ۹۰٪+ بودجه توسط آمریکا، مأموریت را عملاً آمریکایی کرد و مشروعیت آن را تضعیف نمود.

نظارت بین المللی بر گذار دموکراتیک ایران

شکل ۲۰۱۰: ترکیب پیشنهادی منابع مالی

جدول ۶۰۱۰: تحلیل تفصیلی منابع مالی

منبع	سهم (%)	مبلغ (\$M)	توجیه	ریسک اصلی
بودجه ارزیابی شده UN	۳۰	-۷۵۰ ۵۰۰،۱	تعهد جمعی، مشروعیت	تأخیر تصویب
اتحادیه اروپا	۲۰	-۵۰۰ ۰۰۰،۱	بزرگ‌ترین کمک‌دهنده صلح	بروکراسی
آمریکا (دوجانبه)	۱۵	-۳۷۵ ۷۵۰	منفعت استراتژیک	تغییر دولت
ژاپن + کره جنوبی	۱۰	-۲۵۰ ۵۰۰	سابقه مشارکت + منافع انرژی	محدودیت قانون اساسی
کشورهای خلیج فارس	۱۰	-۲۵۰ ۵۰۰	ثبات منطقه‌ای	شرط‌گذاری سیاسی
دارایی‌های آزاد شده ایران	۱۰	-۲۵۰ ۵۰۰	دارایی‌های بلوکه شده B+۱۰۰	اختلاف حقوقی
بخش خصوصی + بنیادها	۵	-۱۲۵ ۲۵۰	Gates، OSF، شرکت‌ها	پایداری نامطمئن

جدول ۲۰۱۰: برآورد دارایی‌های بلوکه‌شده ایران

نوع دارایی	برآورد (\$B)	توضیح
ذخایر ارزی بلوکه‌شده	۸۰-۵۰	در بانک‌های خارجی
دارایی‌های بانک مرکزی	۴۰-۲۰	طلا و ارز خارجی
درآمد نفتی معوقه	۳۰-۲۰	فروش‌های بلوکه‌شده
دارایی‌های سپاه/بنیادها خارجی	۱۵-۵	شرکت‌ها و حساب‌های خارجی
مجموع	۱۶۵-۹۵	

۳.۴.۱۰ دارایی‌های آزادشده ایران

✓ توصیه‌ی اجرایی

اختصاص ۱-۳٪ از دارایی‌های آزادشده (۱-۵ میلیارد دلار) به صندوق امانی گذار:

- مشروعیت بالا: «پول ایرانی‌ها برای ایرانی‌ها»
- کاهش وابستگی به حامیان خارجی
- مدیریت مشترک (ایرانی-بین‌المللی) صندوق امانی
- شفافیت کامل در مصرف

۹

۵.۱۰ مکانیزم‌های مالی

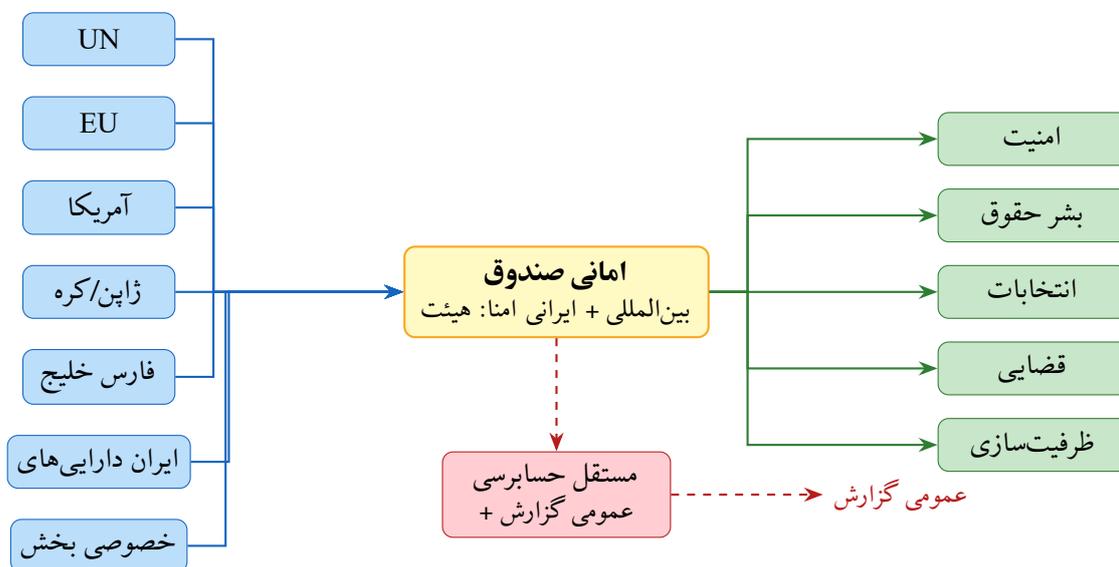
۱.۵.۱۰ صندوق امانی چندجانبه

۲.۵.۱۰ مکانیزم‌های تخصیص بودجه

🎓 درس آموخته

تیمور شرقی: موفقیت صندوق امانی در تیمور شرقی، صندوق امانی مدیریت‌شده توسط بانک جهانی (TFET) یکی از مؤثرترین مکانیزم‌ها بود: ۱۸۰ میلیون دلار از ۱۱ کشور جمع‌آوری شد، با حسابرسی مستقل و گزارش‌دهی شفاف. نکته کلیدی: مالکیت تیموری‌ها بر اولویت‌گذاری هزینه‌ها.

۹

شکل ۳.۱۰: نمودار جریان مالی صندوق امانی

جدول ۸.۱۰: سه مکانیزم تخصیص بودجه

مکانیزم	مزایا	معایب	سهم پیشنهادی
بودجه ارزیابی شده UN	پایدار، الزام‌آور	کُند، بوروکراتیک	۳۰-۴۰٪
صندوق امانی چندجانبه	انعطاف‌پذیر، هماهنگ	وابسته به حسن‌نیت حامیان	۴۰-۵۰٪
کمک‌های دوجانبه	سریع، انعطاف‌پذیر	خطر سوگیری، ناهماهنگی	۱۰-۲۰٪

۶.۱۰ شفافیت مالی و ضدفساد

۱.۶.۱۰ اصول شفافیت مالی

نکته کلیدی

شش اصل شفافیت مالی:

۱. انتشار عمومی: بودجه، هزینه‌ها، و قراردادها به صورت آنلاین منتشر شوند
۲. حسابرسی مستقل: حداقل سالانه توسط شرکت بین‌المللی معتبر
۳. دسترسی رسانه: روزنامه‌نگاران حق پرسش و دسترسی به اسناد مالی را دارند
۴. مکانیزم شکایت: کانال امن برای گزارش فساد توسط کارکنان و شهروندان
۵. استاندارد IATI: گزارش‌دهی مطابق ابتکار شفافیت کمک بین‌المللی
۶. پاسخگویی دوسویه: هم به حامیان مالی و هم به مردم ایران

۲.۶.۱۰ ساختار نظارت مالی

جدول ۹.۱۰: لایه‌های نظارت مالی

#	لایه	وظیفه	فرکانس
۱	حسابرسی داخلی UNMOIT	بررسی روزانه تراکنش‌ها	مستمر
۲	بازرسی داخلی UN (OIOS)	حسابرسی مستقل از مدیریت مأموریت	شش ماهه
۳	حسابرسی خارجی	شرکت بین‌المللی (مثل Deloitte/PwC)	سالانه
۴	هیئت امنای صندوق	نظارت بر تخصیص و مصرف	ماهانه
۵	کمیته بودجه شورای امنیت	بررسی بودجه ارزیابی شده	سالانه
۶	نظارت عمومی (رسانه/مدنی)	افشاگری، پرسش، پیگیری	مستمر

هشدار **فساد در مأموریت‌های UN واقعی است:**

- رسوایی «نفت در برابر غذا» عراق: ۸.۱ میلیارد دلار سوءاستفاده
 - گزارش‌های فساد در UNMIK کوزوو و MONUC کنگو
 - حیف‌ومیل در پروژه‌های بازسازی افغانستان
- اعتماد مردم ایران — که سال‌ها شاهد فساد نهادهای حکومتی بوده‌اند — بسیار شکننده است. هر مورد فساد، حتی کوچک، می‌تواند کل مأموریت را بی‌اعتبار کند.

توصیه‌ی اجرایی **سیاست تحمل صفر با فساد:**

۱. اخراج فوری کارکنان متخلف
۲. ارجاع پرونده‌ها به مراجع قضایی (بین‌المللی و ملی)
۳. جبران کامل خسارت از محل حقوق/ضمانت متخلف
۴. انتشار عمومی نتایج تحقیقات (بدون سانسور)
۵. مکانیزم حفاظت از افشاگران (Whistleblower Protection)

؟

۲.۱۰ تحلیل هزینه-فایده**۱.۲.۱۰ هزینه عدم اقدام****نکته‌ی کلیدی**

نسبت هزینه-فایده: بودجه ۵.۲-۵ میلیارد دلاری نظارت، در مقابل هزینه ۹۰-۳۱۵ میلیارد دلاری عدم اقدام. حتی اگر نظارت فقط ۵٪ احتمال فاجعه را کاهش دهد، بازگشت سرمایه ۱:۱-۳:۱ خواهد بود. در واقعیت، نظارت مؤثر می‌تواند احتمال موفقیت را ۳۰-۵۰٪ افزایش دهد.

۲.۲.۱۰ فواید اقتصادی گذار موفق

؟

جدول ۱۰.۱۰: برآورد هزینه عدم اقدام (سناریوی فروپاشی بدون نظارت)

حوزه	هزینه برآوردی (\$B)	توضیح
بحران پناهندگی	۲۰-۵۰	۵-۱۰ M آواره، هزینه برای کشورهای همسایه و اروپا
بی ثباتی نفتی	۲۰۰-۵۰	افزایش ۳۰-۵۰٪ قیمت نفت جهانی
تروریسم	۲۰-۵	گسترش گروه‌های افراطی، عملیات ضدتروریسم
بحران هسته‌ای	غیرقابل محاسبه	ریسک اشاعه یا استفاده
از دست رفتن بازار	۳۰-۱۰	بازار ۸۵ M نفری غیرقابل دسترس
هزینه بشردوستانه	۱۵-۵	کمک غذایی، پزشکی، سرپناه
مجموع	۳۱۵-۹۰	بسیار بیشتر از بودجه نظارت

جدول ۱۱.۱۰: فواید اقتصادی گذار موفق ایران

حوزه	ارزش برآوردی (\$B/سال)	توضیح
رفع تحریم‌ها و صادرات نفت	۱۰۰-۶۰	بازگشت به ظرفیت ۴-۵ M بشکه/روز
جذب سرمایه‌گذاری خارجی	۳۰-۱۰	بازار بکر ۸۵ M نفری
گردشگری	۱۵-۵	میراث فرهنگی عظیم
بازگشت سرمایه فراری	۵۰-۲۰	سرمایه ایرانیان خارج
رشد اقتصادی	۱۰-۵٪/سال	اثر آزادسازی اقتصادی

۸.۱۰ کنفرانس کمک‌دهندگان

مطالعه‌ی موردی: کنفرانس‌های موفق: بن (افغانستان) و پاریس (لبنان)

کنفرانس بن ۲۰۰۱ (افغانستان) و کنفرانس‌های پاریس (لبنان، CEDRE 2018) نشان دادند که کنفرانس کمک‌دهندگان می‌تواند میلیاردها دلار تعهد جذب کند — به شرط آنکه:

- طرح روشن و قابل‌اعتمادی وجود داشته باشد
- نمایندگان قانونی کشور میزبان حضور داشته باشند
- مکانیزم شفافیت و پاسخگویی تعریف شده باشد
- تعهدات مالی به برنامه‌های مشخص متصل باشند

جدول ۱۲.۱۰: طرح پیشنهادی کنفرانس کمک‌دهندگان ایران

عنصر	شرح
زمان	ماه ۲-۳ پس از گذار
مکان	ژنو یا وین (بی‌طرف)
میزبان	دبیرکل UN + دولت انتقالی ایران
مدعوین	+۵۰ کشور، نهادهای مالی بین‌المللی، بخش خصوصی
هدف مالی	۳-۵ میلیارد دلار تعهد اولیه
ساختار	(۱) جلسه عمومی + (۲) میزهای تخصصی + (۳) تعهدات
پیگیری	کنفرانس سالانه بازنگری

توصیه‌ی اجرایی ✓

برای موفقیت کنفرانس:

۱. ارائه طرح جامع با ارقام مشخص (همین سند می‌تواند مبنا باشد)
۲. حضور دولت انتقالی ایران با مشروعیت
۳. تعهد شفاف به حسابرسی و گزارش‌دهی
۴. پیوند تعهدات مالی به شاخص‌های پیشرفت
۵. مکانیزم پیگیری تعهدات (بسیاری از تعهدات کنفرانس‌ها محقق نمی‌شوند)

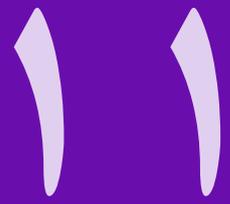
خلاصه‌ی فصل

یافته‌های کلیدی این فصل:

۱. بودجه ۵-۵.۲ میلیارد دلار معقول و توجیه‌پذیر است: در مقایسه با عراق (۶۰، B+) افغانستان (۱۴۵، B+) و هزینه عدم اقدام (۹۰-۳۱۵، B) این رقم سرمایه‌گذاری عاقلانه‌ای است.
۲. هزینه سرانه پایین: ۳۰-۶۰ دلار به ازای هر ایرانی در ۱۰ سال — کمتر از قیمت یک وعده غذا در رستوران نیویورک.
۳. نیروی انسانی بزرگ‌ترین قلم بودجه (۳۶٪): کنترل هزینه‌های حقوقی و تعادل بین کارکنان بین‌المللی و ایرانی حیاتی است.
۴. تنوع منابع مالی ضروری: حداکثر ۳۰٪ از هر منبع واحد. ترکیب UN + EU + دوجانبه + دارایی‌های ایران + خصوصی.
۵. صندوق امانی چندجانبه مکانیزم مرکزی: با مدیریت مشترک ایرانی-بین‌المللی و حسابرسی مستقل.
۶. شفافیت مالی شرط اعتماد: شش اصل شفافیت، شش لایه نظارت، و سیاست تحمل‌صفر با فساد.
۷. هزینه عدم اقدام بسیار بیشتر است: بحران پناهندگی، بی‌ثباتی نفتی، تروریسم — مجموعاً ۹۰-۳۱۵ میلیارد دلار.
۸. کنفرانس کمک‌دهندگان در ماه ۲-۳: با طرح روشن، حضور دولت انتقالی، و مکانیزم پیگیری تعهدات.

در فصل بعد (۱۱)، نقشه راه اجرایی و توصیه‌های نهایی برای همه ذی‌نفعان ارائه خواهد شد.

سال بیست درخت کاشتن برای زمان «بهترین
است.» الان همین زمان، بهترین دومین بود. پیش

چینی ضرب‌المثل —

نقشه راه اجرایی و توصیه‌های نهایی

خلاصه‌ی اجرایی این فصل

این فصل، عصاره عملیاتی تمام یافته‌های کتاب است. ده توصیه کلیدی به تفکیک مخاطب، شاخص‌های کمی سنجش موفقیت، مکانیزم پایش پنج‌سطحی، استراتژی خروج تفصیلی، و جدول اقدامات فوری/میان‌مدت/بلندمدت ارائه می‌شود. هدف: هر خواننده — از رهبر اپوزیسیون تا دیپلمات سازمان ملل تا فعال مدنی ایرانی — پس از خواندن این فصل بداند دقیقاً چه باید بکند. نقشه راه بصری در پایان فصل، تمام عناصر را در یک نمای واحد ترکیب می‌کند.

۱.۱۱ درآمد: از تحلیل به اقدام

در فصول پیشین، مبانی نظری (فصل ۱)، ویژگی‌های ایران (فصل ۲)، مدل‌های نظارت (فصل ۳)، سناریوها (فصل ۴)، بازیگران (فصل ۵)، تضمین‌ها (فصل ۶)، ریسک‌ها (فصل ۷)، نیازمندی‌ها (فصل ۸)، زمان‌بندی (فصل ۹)، و بودجه (فصل ۱۰) بررسی شدند. اکنون همه این عناصر را در یک نقشه راه عملیاتی یکپارچه ترکیب می‌کنیم.

نکته کلیدی

- این فصل سه پرسش را پاسخ می‌دهد:
۱. چه باید کرد؟ — ده توصیه کلیدی
 ۲. چگونه می‌فهمیم موفق شده‌ایم؟ — شاخص‌های سنجش
 ۳. اگر مسیر منحرف شد چه؟ — مکانیزم اصلاح و خروج

۴

۲.۱۱ ده توصیه کلیدی

۱.۲.۱۱ توصیه ۱: مالکیت ملی — خط قرمز غیرقابل مذاکره

توصیه اجرایی ✓

مخاطب اصلی: همه بازیگران نظارت بین‌المللی بر گذار دموکراتیک ایران ایرانیان باید مالک فرایند گذار باشند. نظارت بین‌المللی ابزار تسهیل است، نه مدیریت. در هر سطح تصمیم‌گیری، ایرانیان باید حرف آخر را بزنند.

اقدامات مشخص:

۲۰۲۰۱۱ توصیه ۲: آماده‌باش — همین الان شروع کنید

✓ توصیه‌ی اجرایی

مخاطب اصلی: سازمان ملل، اتحادیه اروپا، اپوزیسیون فاز ۰ (پیش‌گذار) باید الان آغاز شود — نه وقتی رژیم سقوط کرده. تجربه تاریخی نشان می‌دهد غافلگیری = فاجعه.

اقدامات مشخص:

- DPPA تیم برنامه‌ریزی ایران تشکیل دهد
- فهرست ۵-۱۰ نامزد SRSG آماده شود
- پیش‌نویس قطعنامه شورای امنیت نوشته شود
- شبکه ناظران آماده‌باش فعال شود
- اپوزیسیون درباره ساختار دولت انتقالی توافق کند

۳۰۲۰۱۱ توصیه ۳: مدل ترکیبی-تطبیقی — نه حداقل، نه حداکثر

✓ توصیه‌ی اجرایی

مخاطب اصلی: شورای امنیت، SRSG مدل ۶ (ترکیبی-تطبیقی) ارائه‌شده در فصل؟؟ بهترین گزینه برای ایران است: ترکیب عناصر مدل‌های ۲ (مشورتی)، ۳ (ساختاری)، و ۴ (تضمینی) در سه فاز.

اصول کلیدی:

- فاز ۱: مدل ۴ غالب (نظارت تضمینی برای تثبیت)
- فاز ۲: مدل ۳ غالب (نظارت ساختاری برای نهادسازی)
- فاز ۳: مدل ۲ غالب (مشاوره برای تحکیم)
- مدل ۵ (مدیریت مستقیم) قاطعانه رد شود
- انطباق‌پذیری: مدل باید با تحولات میدانی تعدیل شود

۴.۲.۱۱ توصیه ۴: فراگیری — هیچ‌کس نباید حذف شود

✓ توصیه‌ی اجرایی

مخاطب اصلی: دولت انتقالی، اپوزیسیون
فراگیری شرط بقای گذار است. مصادره توسط یک جناح، قومیت، جنسیت، یا طبقه = شکست حتمی.
معیارهای کمی:

- حداقل ۳۰٪ زنان در همه نهادها
- نمایندگی همه اقوام اصلی (آذری، کرد، بلوچ، عرب، ترکمن، لر) در شورا
- نمایندگی اقلیت‌های مذهبی (سنی، بهایی، مسیحی، یهودی، زرتشتی)
- سهمیه جوانان (زیر ۳۵): حداقل ۲۰٪
- دیاسپورا: حداکثر ۲۰-۳۰٪ (نه بیشتر)

۵.۲.۱۱ توصیه ۵: عدالت آشتی محور — نه انتقام، نه فراموشی

✓ توصیه‌ی اجرایی

مخاطب اصلی: دولت انتقالی، جامعه مدنی
فرمول پیشنهادی:

- رهبران و آمران: محاکمه در دادگاه ویژه (۱۰۰-۵۰۰ نفر)
- مجریان رده‌میان: کمیسیون حقیقت + عفو مشروط در ازای اعتراف
- اعضای عادی: بازگشت به زندگی عادی بدون تعقیب
- قربانیان: جبران مادی + نمادین + حق شنیده شدن
- ممنوعیت: اعدام، شکنجه، مجازات جمعی

🎓 درس آموخته

آفریقای جنوبی در مقابل عراق آفریقای جنوبی با مدل آشتی (کمیسیون حقیقت + عفو مشروط) به ثبات رسید. عراق با مدل انتقامی (بعث‌زدایی افراطی) به جنگ داخلی کشیده شد. ایران باید مدل آفریقای جنوبی را الگو قرار دهد — نه عراق.

۶.۲.۱۱ توصیه ۶: مدیریت سپاه — بزرگ‌ترین چالش

✓ توصیه‌ی اجرایی

مخاطب اصلی: دولت انتقالی، شورای امنیت

سپاه پاسداران بزرگ‌ترین بازیگر مخرب بالقوه و بزرگ‌ترین چالش گذار است. استراتژی باید ترکیبی از فشار و انگیزه باشد:

فشار:

- ممنوعیت قانونی از فعالیت سیاسی و اقتصادی
- تهدید قاطع بین‌المللی به تحریم در صورت کودتا
- نظارت بین‌المللی بر جابجایی نیروها و سلاح

انگیزه:

- برنامه DDR با بسته مالی مناسب برای افراد رده‌پایین
- ادغام نیروهای فنی در ارتش حرفه‌ای جدید
- عدم تعقیب اعضای عادی (فقط آمران جنایات)
- تبدیل شرکت‌های سپاه به شرکت‌های سهامی عام (نه مصادره)

۷.۲.۱۱ توصیه ۷: اقتصاد — نان مقدم بر رأی

✓ توصیه‌ی اجرایی

مخاطب اصلی: IMF، بانک جهانی، دولت انتقالی

بدون ثبات اقتصادی، دموکراسی بقا نخواهد داشت. مردمی که نان ندارند، به صندوق رأی اعتماد نمی‌کنند.

اقدامات فوری (ماه ۱-۶):

- رفع تحریم‌های بین‌المللی (فوری و بدون شرط)
- آزادسازی دارایی‌های بلوکه‌شده
- بسته کمک بشردوستانه (B) —
- تثبیت نرخ ارز با حمایت IMF

اقدامات میان‌مدت (ماه ۶-۲۴):

- برنامه اصلاحات اقتصادی با مشاوره IMF/WB
- جذب سرمایه‌گذاری خارجی
- شبکه ایمنی اجتماعی برای اقشار آسیب‌پذیر

۸.۲.۱۱ توصیه ۸: رسانه آزاد — اکسیژن دموکراسی

✓ توصیه‌ی اجرایی

مخاطب اصلی: دولت انتقالی، رسانه‌ها
اقدامات:

- رفع فیلترینگ اینترنت در روز اول
- آزادی فوری روزنامه‌نگاران زندانی
- صدور مجوز رسانه بدون سانسور
- کمیسیون مستقل تنظیم رسانه (نه دولتی)
- حمایت مالی از رسانه‌های مستقل (بدون کنترل محتوا)
- آموزش سواد رسانه‌ای عمومی
- مقابله فعال با اطلاعات نادرست (← رجوع شود به فصل ۹)

۹.۲.۱۱ توصیه ۹: هسته‌ای — حل مسئله، نه تشدید بحران

✓ توصیه‌ی اجرایی

مخاطب اصلی: ۱+۵P، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی
اصول:

- مسئله هسته‌ای نباید گروگان گذار شود
- توافق جامع جدید (جایگزین JCPOA) در فاز ۲
- تضمین حق غنی‌سازی صلح‌آمیز
- نظارت تقویت‌شده آژانس (پروتکل الحاقی + دسترسی گسترده)
- رفع کامل تحریم‌های هسته‌ای در ازای شفافیت کامل

۱۰.۲.۱۱ توصیه ۱۰: خروج شفاف — از ابتدا بدانید کی تمام می‌شود

✓ توصیه‌ی اجرایی

مخاطب اصلی: شورای امنیت، SRSG
اصول خروج:

- معیارهای خروج از روز اول اعلام شوند (شاخص محور نه زمان محور)
- خروج تدریجی (۵ مرحله مطابق فصل ۹)
- انتقال واقعی مسئولیت (نه فقط کاهش حضور)
- ارزیابی مستقل قبل از هر مرحله خروج
- حفظ رابطه پس از خروج (دفتر سیاسی UN)

۳.۱۱ توصیه‌ها به تفکیک مخاطب

جدول ۱۰۱۱: ماتریس توصیه‌ها به تفکیک مخاطب و بازه زمانی

مخاطب	فوری (الان — ماه ۶)	میان‌مدت (ماه ۶-۲۴)	بلندمدت (ماه ۲۴-۶۰)
اپوزیسیون ایرانی	توافق بر ساختار دولت انتقالی، ائتلاف فراگیر، منشور دموکراتیک	مشارکت در مجلس مؤسسان، پذیرش نتایج انتخابات	حزب‌سازی، نهادسازی، پذیرش چرخش قدرت
جامعه مدنی ایران	مستندسازی حقوق بشر، آموزش ناظران محلی	نظارت شهروندی، مشارکت در قانون‌نویسی	نهاد دیده‌بان، آموزش دموکراتیک
سازمان ملل	تشکیل تیم برنامه‌ریزی، شناسایی SRSG	ایجاد UNMOIT، استقرار ناظران	کاهش تدریجی، انتقال مسئولیت
اتحادیه اروپا	پیش‌نویس بسته حمایتی، آموزش ناظران	نظارت انتخاباتی، مشروط‌سازی کمک	مذاکرات تجاری، پیوند نهادی
آمریکا	رفع تحریم‌ها، آزادسازی دارایی‌ها	حمایت مالی و فنی، مذاکره هسته‌ای	عادی‌سازی روابط، سرمایه‌گذاری
کشورهای منطقه	عدم مداخله، حمایت از ثبات	مشارکت در گروه تماس، کمک مالی	همکاری امنیتی و اقتصادی منطقه‌ای
دیاسپورا	بسیج تخصص و سرمایه، پرهیز از جناح‌گرایی	مشارکت فنی، بازگشت تدریجی	ادغام، انتقال دانش
رسانه‌ها	پوشش مسئولانه، ضد اطلاعات نادرست	آموزش روزنامه‌نگاری حرفه‌ای	رسانه مستقل پایدار

۴.۱۱ شاخص‌های سنجش موفقیت

جدول ۲۰۱۱: نُه شاخص کمی سنجش موفقیت گذار

#	شاخص	تعریف عملیاتی	هدف سال ۳	هدف سال ۵
۱	آزادی سیاسی	امتیاز Freedom House (۷-۱)	۰.۳	۵.۲
۲	آزادی مطبوعات	رتبه RSF (از ۱۸۰)	زیر ۱۰۰	زیر ۷۰
۳	مشارکت انتخاباتی	درصد رأی‌دهندگان	٪۶۰	٪۶۵
۴	شاخص فساد	امتیاز TI CPI (از ۱۰۰)	۳۵	۴۵
۵	حقوق بشر	تعداد موارد نقض مستند/سال	کاهش ٪۷۰	کاهش ٪۹۰
۶	برابری جنسیتی	درصد زنان در پارلمان	٪۲۵	٪۳۰
۷	رشد اقتصادی	نرخ رشد GDP سالانه	٪۳	٪۵
۸	اعتماد عمومی	نظرسنجی اعتماد به نهادها	٪۴۵	٪۵۵
۹	امنیت	تعداد حوادث امنیتی/ماه	کاهش ٪۸۰	کاهش ٪۹۵

هشدار

هشدار درباره شاخص‌ها: شاخص‌های کمی ابزار مفید اما ناقصی هستند. رتبه‌بندی‌های بین‌المللی ممکن است تعصب داشته باشند. شاخص‌ها باید با تحلیل کیفی (مصاحبه، مشاهده، تحلیل روایت) تکمیل شوند. «آنچه اندازه‌گیری می‌شود مدیریت می‌شود» — اما «آنچه فقط اندازه‌گیری می‌شود تحریف می‌شود».

مطالعه‌ی موردی: گرجستان: موفقیت قابل اندازه‌گیری

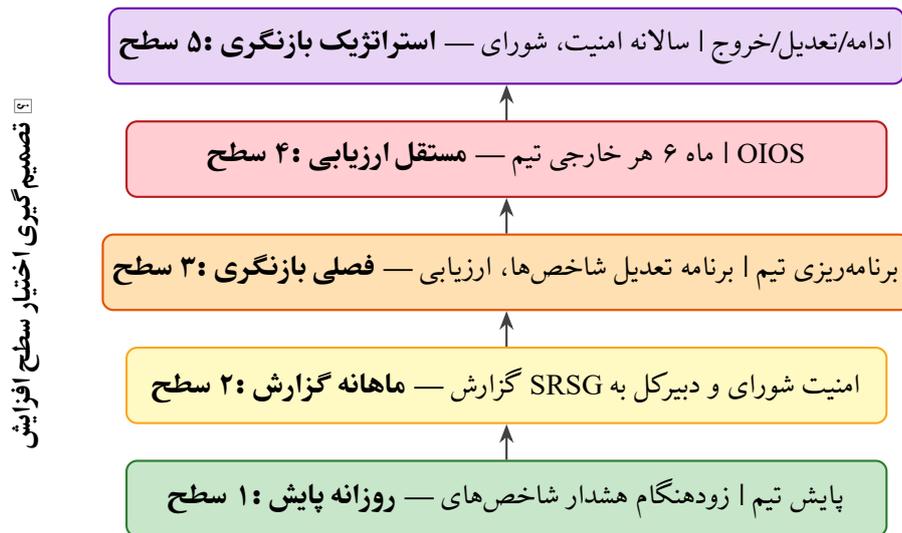
گرجستان پس از انقلاب رز (۲۰۰۳) یکی از موفق‌ترین گذارهای پسا شوروی بود. شاخص‌های کمی:

- فساد (TI CPI): از ۸.۱ (۲۰۰۳) به ۲.۵ (۲۰۱۲) — بهبود ٪۱۹۰
- آزادی اقتصادی: از رتبه ۱۰۱ به ۲۱ جهانی
- سهولت کسب‌وکار: از رتبه ۱۱۲ به ۸ جهانی

البته گرجستان در آزادی سیاسی عقب‌گرد داشت — نشان‌دهنده اهمیت نگاه جامع به همه شاخص‌ها.

۵.۱۱ مکانیزم پایش و اصلاح

۱.۵.۱۱ پنج سطح پایش

شکل ۱.۱۱: پنج سطح پایش و اصلاح مسیر

۲.۵.۱۱ پروتکل تصمیم‌گیری

دروس آموخته

موزامبیک: اصلاح مسیر موفق در موزامبیک، وقتی فرایند DDR کندتر از برنامه پیش رفت، سازمان ملل به‌جای اصرار بر زمان‌بندی اولیه، فاز را ۶ ماه تمدید کرد. این انعطاف باعث شد فرایند با کیفیت بهتر تکمیل شود. درس: اصلاح مسیر نشانه ضعف نیست، نشانه هوشمندی است.

جدول ۳۰۱۱: پروتکل تصمیم‌گیری بر اساس نتایج ارزیابی

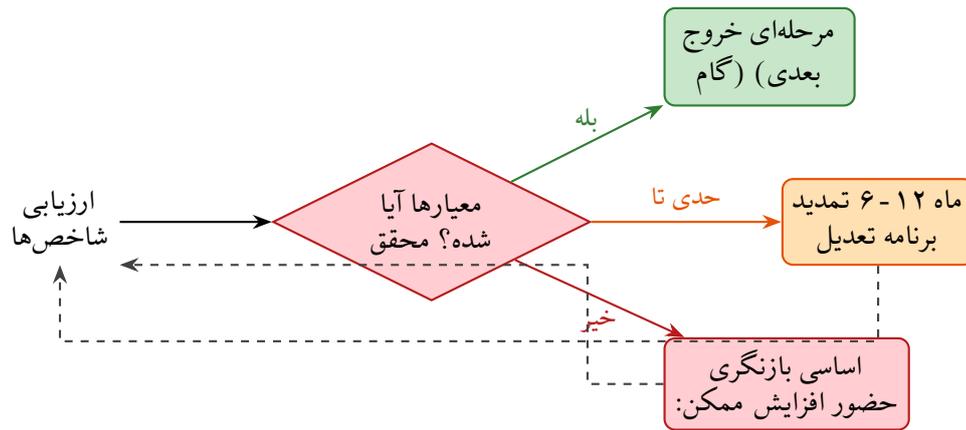
وضعیت	شرایط	اقدام	تصمیم‌گیر
سبز	۷+ شاخص از ۹ در مسیر هدف	ادامه طبق برنامه، بهبود جزئی	SRSNG
زرد	۴-۶ شاخص در مسیر، بقیه تأخیر	تعدیل برنامه، تمرکز بر حوزه‌های ضعیف	SRSNG + دبیرکل
نارنجی	۲-۳ شاخص در مسیر، عقب‌گرد جزئی	بازنگری جدی، ممکن است تمدید فاز	شورای امنیت
قرمز	۱ یا کمتر در مسیر، عقب‌گرد جدی	بازنگری اساسی استراتژی	شورای امنیت
مشکی	بحران حاد (کودتا، جنگ)	فعال‌سازی طرح اضطراری (← رجوع شود به فصل ۷)	دبیرکل + SC

۶.۱۱ استراتژی خروج تفصیلی

۱.۶.۱۱ شرایط خروج

جدول ۴۰۱۱: معیارهای خروج به تفکیک مرحله

مرحله خروج	شرط لازم	شاخص تأیید
تبدیل به دفتر سیاسی (ماه ۶۰)	۲ انتخابات آزاد + ۱ انتقال مسالمت‌آمیز قدرت	تأیید ناظران بین‌المللی
کاهش ۸۰٪ (ماه ۷۲)	استقلال قوه قضاییه + رسانه نسبتاً آزاد	Freedom House بالای ۰.۳
کاهش ۹۵٪ (ماه ۹۶)	نهادهای ملی عملکرد مستقل	ارزیابی مستقل مثبت
خروج کامل (ماه ۱۲۰)	همه ۹ شاخص در سطح هدف ۵ ساله	گزارش نهایی

شکل ۲۰۱۱: چرخه تصمیم‌گیری خروج

۲.۶.۱۱ چرخه تصمیم خروج

هشدار

دام «خروج سیاسی»: فشار داخلی در کشورهای حامی (آمریکا، اروپا) ممکن است خروج زودهنگام را دیکته کند — مثل افغانستان ۲۰۲۱. خروج باید بر اساس شاخص‌های میدانی باشد، نه انتخابات کشورهای حامی. مکانیزم دفاع: تعهدات حقوقی چندساله + نقش SC (نه یک کشور) در تصمیم خروج.

؟

۲.۱۱ جدول اقدامات به تفکیک بازه زمانی

۱.۲.۱۱ اقدامات فوری (الان تا ماه ۶)

۲.۲.۱۱ اقدامات میان‌مدت (ماه ۶-۲۴)

۳.۲.۱۱ اقدامات بلندمدت (ماه ۲۴-۶۰)

؟

جدول ۵.۱۱: اقدامات فوری — اولویت حیاتی

#	اقدام	شرح	مسئول
۱	تشکیل تیم آماده‌باش UN	۵۰-۱۰۰ نفر، برنامه‌ریزی سناریوها	DPPA
۲	ائتلاف اپوزیسیون	منشور دموکراتیک، ساختار دولت انتقالی	اپوزیسیون
۳	پیشنویس قطعنامه	نسخه‌های مختلف برای سناریوهای مختلف	P3+
۴	شبکه ناظران	فهرست آماده‌باش ۵، ۰۰۰+ ناظر	EU/OSCE/Carter
۵	آموزش مدنی	آموزش ناظران داخلی، مستندسازی	جامعه مدنی
۶	نقشه ظرفیت	شناسایی ایرانیان متخصص (داخل+دیاسپورا)	UNDP
۷	پیش‌موقعیت‌یابی	ذخیره تجهیزات در کشورهای همسایه	DPKO
۸	گفتگوی ملی	آغاز گفتگوی غیررسمی بین همه گروه‌ها	میانجیان بین‌المللی

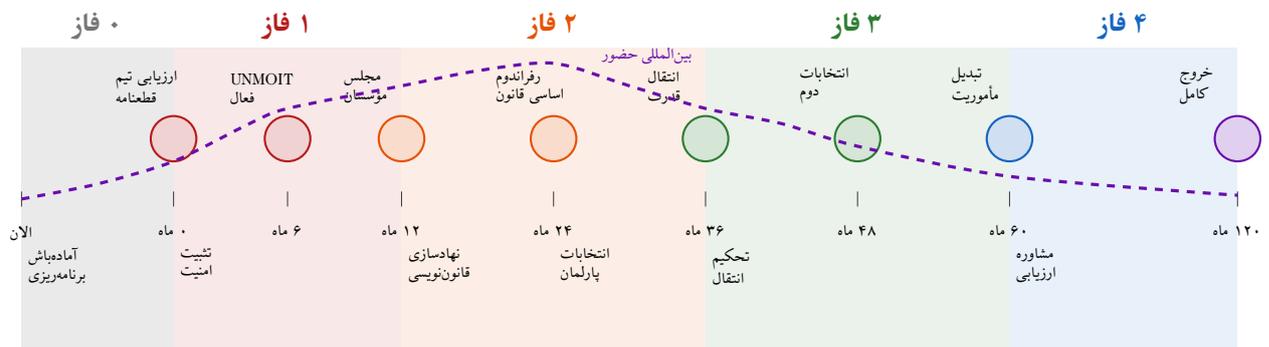
جدول ۶.۱۱: اقدامات میان‌مدت — ساختارسازی

#	اقدام	شرح	مسئول
۱	قانون اساسی	مشاوره ۹ مجلس مؤسسان ۹ پیش‌نویس ۹ رفراندوم	مجلس مؤسسان
۲	انتخابات	مجلس مؤسسان + رفراندوم + پارلمان	کمیسیون انتخابات
۳	اصلاح سپاه	DDR، ادغام، نظارت	معاون امنیتی
۴	کمیسیون حقیقت	تأسیس، شروع جلسات استماع	مجلس موقت
۵	اصلاحات اقتصادی	رفع تحریم، صندوق امانی، جذب سرمایه	IMF/WB
۶	نهادسازی	قوه قضاییه مستقل، کمیسیون رسانه، ضدفساد	دولت انتقالی

جدول ۷.۱۱: اقدامات بلندمدت — تحکیم

#	اقدام	شرح	مسئول
۱	تحکیم دموکراسی	انتخابات دوم، انتقال مسالمت‌آمیز قدرت	دولت منتخب
۲	انتقال مسئولیت	۸۰٪ مدیریت ایرانی	SRSRG
۳	عدالت انتقالی	تکمیل کار کمیسیون، دادگاه ویژه	نهادهای قضایی
۴	توسعه اقتصادی	خصوصی‌سازی نظارت‌شده، رشد پایدار	دولت منتخب
۵	الحاق به نهادهای بین‌المللی	WTO، شورای حقوق بشر، و...	وزارت خارجه
۶	آماده‌سازی خروج	ارزیابی، تبدیل مأموریت، خروج تدریجی	SC/SRSRG

۸.۱۱ نقشه راه بصری یکپارچه

شکل ۳.۱۱: نقشه راه بصری یکپارچه — از آماده‌باش تا خروج

۹

۹.۱۱ پیام نهایی به هر مخاطب

نکته کلیدی

به اپوزیسیون ایرانی: وحدت یابید. اختلافات امروز، ضعف فردا خواهد بود. بر اصول توافق کنید، جزئیات را به دموکراسی بسپارید.

به جامعه مدنی ایران: شما ستون فقرات گذارید. آماده شوید. مستند کنید. شبکه بسازید. مهارت بیاموزید.

به سازمان ملل: غافلگیر نشوید. تیم بسازید. برنامه بریزید. SRSR را شناسایی کنید. الان.

به اتحادیه اروپا: بزرگ‌ترین حامی صلح جهان باشید — نه فقط ناظر.

به آمریکا: تحریم‌ها را ابزار فشار بدانید نه هدف. آماده رفع سریع باشید.

به کشورهای منطقه: ثبات ایران به نفع شماست. مداخله نکنید. حمایت کنید.

به دیاسپورا: تخصص‌تان ارزشمند است. با فروتنی بیایید. گوش دهید قبل از حرف زدن.

به نیروهای سپاه: جایی برای شما در آینده هست — اگر به مردم شلیک نکنید.

۹

☰ خلاصه‌ی فصل

یافته‌های کلیدی این فصل:

۱. ده توصیه کلیدی: مالکیت ملی، آماده‌باش، مدل ترکیبی، فراگیری، عدالت آشتی‌محور، مدیریت سپاه، اقتصاد، رسانه آزاد، حل مسئله هسته‌ای، خروج شفاف.
۲. **نُه شاخص کمی:** آزادی سیاسی، آزادی مطبوعات، مشارکت انتخاباتی، فساد، حقوق بشر، برابری جنسیتی، رشد اقتصادی، اعتماد عمومی، امنیت — هر کدام با هدف عددی برای سال ۳ و ۵.
۳. **پایش پنج سطحی:** از روزانه تا سالانه، با پروتکل تصمیم‌گیری سبز/زرد/نارنجی/قرمز/مشکی.
۴. **خروج شاخص‌محور:** معیارهای مشخص برای هر مرحله خروج، نه تقویم سیاسی.
۵. **اقدامات به سه بازه:** فوری (الان-۶ ماه)، میان‌مدت (۶-۲۴)، بلندمدت (۲۴-۶۰).
۶. **توصیه‌ها به تفکیک مخاطب:** هر بازیگر — از اپوزیسیون تا سازمان ملل — می‌داند دقیقاً چه باید بکند.
۷. **زمان اقدام الان است:** بهترین زمان برای آمادگی، قبل از بحران است.

در فصل پایانی (۱۲)، جمع‌بندی کل کتاب و کلام آخر نویسنده ارائه خواهد شد.

آزادی. « از آگاهی پیشرفت جز نیست چیزی جهان » تاریخ

هگل فریدریش ویلهلم گئورگ —

جمع‌بندی و کلام آخر

خلاصه‌ی اجرایی این فصل

این فصل پایانی، عصاره یافته‌های ۱۱ فصل پیشین را در قالبی فشرده مرور می‌کند، پنج یافته کلان را برجسته می‌سازد، هزینه عدم اقدام را یادآور می‌شود، و با دعوتی صمیمانه به اقدام و نقل قولی الهام‌بخش به پایان می‌رسد. پیام محوری ساده است: *گذار دموکراتیک ایران ممکن است، مشروط به آمادگی، هوشمندی، و اراده جمعی.*

۱.۱۲ مرور فشرده یافته‌ها

جدول ۱۰۱۲: خلاصه یافته‌های هر فصل در یک نگاه

فصل	عنوان	یافته محوری
۱	مبانی نظری	گذار فرایندی سه‌مرحله‌ای (آزادسازی ^۹ گذار ^۹ تحکیم) است؛ نظارت بین‌المللی طیفی از حداقلی تا حداکثری دارد؛ حاکمیت دیگر مطلق نیست.
۲	چرا ایران؟	ایران با ۱۰ ویژگی منحصر به فرد (هسته‌ای، سپاه، تنوع قومی، دوگانگی قدرت) پیچیده‌ترین آزمون گذار معاصر خواهد بود.
۳	رویکردها و ساختارها	از ۶ مدل نظارت، مدل ترکیبی-تطبیقی (مدل ۶) بهترین گزینه است: ترکیب سه‌فازی مدل‌های ۲، ۳، و ۴ با ۷ اصل بنیادین.
۴	سناریوها	از ۶ سناریوی گذار، مذاکره‌ای (B) مطلوب‌ترین و بحران ممتد (F) محتمل‌ترین است. برای هر سناریو، مدل نظارتی متفاوتی لازم است.
۵	نهادهای بازیگران	۹ دسته بازیگر باید هماهنگ عمل کنند؛ هیچ نهاد واحدی به‌تنهایی کافی نیست. ایرانیان (داخل و دیاسپورا) عامل اصلی‌اند.
۶	تضمین‌ها	۶ حوزه تضمین (سیاسی، امنیتی، حقوقی، اقتصادی، اجتماعی، نهادی) باید همزمان فعال شوند.
۷	ریسک‌ها	بازگشت اقتدارگرایی (سپاه) جدی‌ترین تهدید است. ۶ دسته ریسک شناسایی شد با ماتریس پاسخ و نظام هشدار زودهنگام.
۸	نیازمندی‌ها	۶-۱۲ K بین‌المللی + ۲۰-۵۰ K ایرانی، ۸ نهاد کلیدی، زیرساخت فنی، و چارچوب حقوقی سه‌لایه ضروری است.
۹	زمان‌بندی	۵ فاز از پیش‌گذار تا خروج (۱۰ سال)، با تأکید بر آمادگی قبلی و ۷۲ ساعت سرنوشت‌ساز. قاعده ۳۰-۵۰-۸۰ انتقال مسئولیت.
۱۰	بودجه	۵.۲۵-۵ B در ۱۰ سال — معقول در مقایسه با هزینه عدم اقدام (۹۰.۵-۳۱.۵ B) تنوع منابع و شفافیت حیاتی.
۱۱	نقشه راه	۱۰ توصیه کلیدی، ۹ شاخص کمی، پایش ۵ سطحی، خروج شاخص‌محور. «بهترین زمان اقدام، الان.»

۲۰۱۲ پنج یافته کلان

۱.۲.۱۲ یافته ۱: ایران منحصربه‌فرد اما نه استثنا

ایران با ترکیبی بی‌سابقه از ویژگی‌ها (تئوکراسی + جمهوری، سپاه اقتصادی-نظامی، برنامه هسته‌ای، تنوع قومی، دیاسپورای بزرگ، جمعیت جوان باسواد) پیچیده‌ترین آزمون گذار دموکراتیک معاصر خواهد بود. اما «پیچیده» به معنای «ناممکن» نیست. هر کشوری که گذار موفق داشته، در زمان خود «استثنا» به نظر می‌رسید:

- آفریقای جنوبی: آپارتاید ۵۰ ساله + سلاح هسته‌ای + تنوع نژادی
- لهستان: ۴۵ سال کمونیسم + ارتش سرخ در مرز
- اسپانیا: ۳۶ سال دیکتاتوری فرانکو + ارتش قدرتمند
- تونس: اولین دموکراسی عربی؟ «غیرممکن» بود — تا شد.

۲.۲.۱۲ یافته ۲: مدل ترکیبی-تطبیقی بهترین گزینه است

نکته کلیدی

نه نظارت حداقلی (مدل ۱-۲) کافی است و نه مدیریت حداکثری (مدل ۵) مطلوب. مدل ۶ (ترکیبی-تطبیقی) با سه فاز و هفت اصل، تعادل بهینه میان حمایت بین‌المللی و مالکیت ملی را فراهم می‌کند. این مدل، نوآوری اصلی این کتاب است.

۳.۲.۱۲ یافته ۳: مالکیت ملی غیرقابل مذاکره است

هیچ مدل نظارتی — هر قدر هم هوشمندانه طراحی شده باشد — بدون مالکیت و رهبری ایرانیان موفق نخواهد بود. تجربه عراق (مدیریت خارجی) و افغانستان (وابستگی نهادی) نشان داد که دموکراسی وارداتی پایدار نیست. ایرانیان باید مالک فرایند باشند؛ جامعه بین‌المللی، تسهیل‌گر.

۴.۲.۱۲ یافته ۴: آمادگی مساوی موفقیت

هشدار

تقریباً همه شکست‌های گذار یک ویژگی مشترک دارند: **غافلگیری**. فروپاشی شوروی (۱۹۹۱)، بهار عربی (۲۰۱۱)، سقوط کابل (۲۰۲۱) — در هیچ‌کدام جامعه بین‌المللی آماده نبود. و تقریباً همه موفقیت‌ها یک ویژگی مشترک دارند: **آمادگی قبلی**. آفریقای جنوبی (سال‌ها مذاکره)، لهستان (میزگرد)، تیمور شرقی (برنامه‌ریزی ماه‌ها قبل). این کتاب همین آمادگی را فراهم می‌کند.

۵.۲.۱۲ یافته ۵: هزینه عدم اقدام بسیار بیشتر از هزینه اقدام

جدول ۲۰۱۲: مقایسه نهایی: هزینه اقدام در مقابل عدم اقدام

اقدام (نظارت مؤثر)	عدم اقدام (فروپاشی بدون نظارت)	
B۵-۵.۲%	B۳۱۵-۹۰%	هزینه مالی
حداقل	هزاران تا صدها هزار کشته	هزینه انسانی
حداقل	۵-۱۰ میلیون	آوارگان
مدیریت شده	غیرقابل پیش‌بینی	ریسک هسته‌ای
تقویت	فروپاشی	ثبات منطقه‌ای
تثبیت	بحران	بازار جهانی انرژی

۴

۳.۱۲ دعوت به اقدام

این کتاب با یک پرسش آغاز شد: آیا می‌توان گذار دموکراتیک ایران را به‌گونه‌ای مدیریت کرد که به فاجعه‌ای مشابه عراق، لیبی، یا سوریه ختم نشود؟

پاسخ ما: بله — مشروط به آمادگی، هوشمندی، فراگیری، و اراده جمعی.

ابزارها موجودند. تجربه تاریخی آموزنده است. مدل‌ها طراحی شده‌اند. نیازمندی‌ها شناسایی شده‌اند. ریسک‌ها تحلیل شده‌اند. بودجه برآورد شده. نقشه راه ترسیم شده.

آنچه باقی می‌ماند، اراده است.

درس آموخته

نلسون ماندلا: اراده تغییر ماندلا ۲۷ سال در زندان بود. وقتی آزاد شد، می‌توانست انتقام بگیرد — ارتش و پلیس سفیدپوست را منحل کند، مصادره اموال کند، محاکمه‌های نمایشی برگزار کند. به‌جای آن، دست آشتی دراز کرد. پیراهن تیم راگبی آفریقای جنوبی (نماد آپارتاید) را پوشید. گفت: «شجاعت یعنی نبود ترس نیست؛ یعنی غلبه بر ترس.» و کشورش را از لبه پرتگاه نجات داد.

ایران نیز لبه پرتگاه ایستاده است. مسیر جنگ داخلی، تجزیه، یا اقتدارگرایی جدید، مسیری ساده و شناخته‌شده است

— نیازی به برنامه‌ریزی ندارد. مسیر دموکراسی، مسیر دشوار اما ممکن است. این کتاب نقشه آن مسیر دشوار است.

✓ توصیه‌ی اجرایی

فراخوان اقدام فوری:

۱. این سند را با سیاست‌گذاران، فعالان، و نهادهای بین‌المللی به اشتراک بگذارید
۲. درباره محتوای آن بحث، نقد، و بازنگری کنید
۳. اقدامات فوری فصل ۱۱ را آغاز کنید — الان
۴. شبکه‌سازی برای آمادگی پیش‌گذار را شروع کنید
۵. «بهترین زمان کاشتن درخت بیست سال پیش بود. دومین بهترین زمان، همین الان است.»

۹

۴.۱۲ کلام آخر

نگارش این کتاب با یک باور عمیق آغاز شد: مردم ایران شایسته آزادی، عدالت، و حکومتی هستند که پاسخگوی آنان باشد. این باور نه آرمان‌گرایانه است و نه ساده‌انگارانه. ریسک‌ها واقعی‌اند. چالش‌ها عظیم‌اند. شکست ممکن است. اما تسلیم شدن به وضع موجود — که خود بزرگ‌ترین ریسک است — پذیرفتنی نیست.

تاریخ نشان داده که دموکراسی‌ها در شرایطی ساخته شده‌اند که بسیاری آن‌ها را «ناممکن» می‌خواندند. آلمان از خاکستر جنگ جهانی دوم. ژاپن از ویرانه هیروشیما. لهستان از زیر سایه ارتش سرخ. آفریقای جنوبی از جهنم آپارتاید.

ایران نیز خواهد توانست — اگر آماده باشیم.

است، لازم شر پیروزی برای که چیزی «تنها

نکنند.» هیچ خوب انسان‌های که است این

برک ادموند —

مهدی سالم

تابستان ۲۰۲۵

مقایسه جامع نه نمونه تاریخی گذار دموکراتیک

خلاصه‌ی اجرایی این فصل

این پیوست، جامع‌ترین بخش مقایسه‌ای کتاب حاضر است و نه نمونه تاریخی گذار دموکراتیک را در قالب جداول افقی گسترده بررسی می‌کند. کشورهای مورد مطالعه عبارت‌اند از: اسپانیا (۱۹۷۵-۱۹۸۲)، لهستان (۱۹۸۹-۱۹۹۱)، شیلی (۱۹۸۸-۱۹۹۰)، آفریقای جنوبی (۱۹۹۰-۱۹۹۴)، اندونزی (۱۹۹۸-۲۰۰۴)، تیمور شرقی (۱۹۹۹-۲۰۰۲)، عراق (۲۰۰۳-۲۰۱۰)، تونس (۲۰۱۱-۲۰۱۴) و میانمار (۲۰۱۰-۲۰۲۱). این نمونه‌ها در ۱۰ بُعد تحلیلی و بیش از ۶۰ شاخص مقایسه شده‌اند تا درس‌آموخته‌های قابل انتقال به سناریوی گذار ایران استخراج شود.

۱.۰ مقدمه و روش‌شناسی مقایسه

۱.۰.۱ معیارهای انتخاب نمونه‌ها

انتخاب نه نمونه تاریخی بر اساس پنج معیار صورت گرفته است:

۱. **تنوع جغرافیایی:** اروپا (اسپانیا، لهستان)، آمریکای لاتین (شیلی)، آفریقا (آفریقای جنوبی)، آسیای جنوب شرقی (اندونزی، تیمور شرقی، میانمار)، خاورمیانه/شمال آفریقا (عراق، تونس)
۲. **تنوع نوع گذار:** مذاکره‌ای (اسپانیا، لهستان، آفریقای جنوبی)، انقلابی/مردمی (تونس، اندونزی)، مداخله خارجی (عراق، تیمور شرقی)، ترکیبی (شیلی)، ناتمام (میانمار)

۳. **تنوع نتیجه:** موفق (اسپانیا، شیلی)، نسبتاً موفق (لهستان، آفریقای جنوبی، تیمور شرقی)، ناموفق (عراق)، بازگشتی (میانمار، تونس پس از ۲۰۲۱)
۴. **تنوع زمانی:** موج سوم (اسپانیا ۱۹۷۵)، موج چهارم (لهستان ۱۹۸۹)، پسا-یازده سپتامبر (عراق ۲۰۰۳)، بهار عربی (تونس ۲۰۱۱)
۵. **مشابهت تحلیلی با ایران:** در حداقل سه بُعد مرتبط با پرونده ایران

آ.۲.۱ ابعاد ده گانه مقایسه

نکته کلیدی

هر نمونه در ده بُعد تحلیل شده است: (۱) مشخصات عمومی، (۲) رژیم پیشین، (۳) مسیر و محرک گذار، (۴) بازیگران اصلی، (۵) نقش بین‌المللی، (۶) نظارت و مدیریت گذار، (۷) عدالت انتقالی، (۸) اصلاحات بخش امنیتی، (۹) نتایج و شاخص‌ها، (۱۰) درس‌آموخته‌ها برای ایران.

آ.۳.۱ نظام نمادها و امتیازدهی

در جداول این پیوست از نظام نمادی زیر استفاده شده است:

نماد	معنا
۳	وجود / اجرا / موفقیت
۷	عدم وجود / شکست
~	نسبی / ناقص
✓	وضعیت مطلوب
!	وضعیت هشدار
✗	وضعیت بحرانی
●●●●●	امتیاز ۵ از ۵ (بسیار بالا)
●●●●●	امتیاز ۱ از ۵ (بسیار پایین)

آ.۲ جدول اول: مشخصات عمومی و زمینه‌ای

جدول ۱۰.آ: مشخصات عمومی نه نمونه تاریخی گذار

شاخص	اسپانیا	لهستان	شیلی	آفریقای جنوبی	اندونزی	نیپور شرقی	عراق	تونس	میانمار
منطقه	اروپای جنوبی	اروپای شرقی	آمریکای لاتین	آفریقای جنوبی	آسیای جنوب شرقی	آسیای جنوب شرقی	خاورمیانه	شمال آفریقا	آسیای جنوب شرقی
جمعیت (زمان گذار)	۳۷ میلیون	۳۸ میلیون	۱۳ میلیون	۴۰ میلیون	۲۱۰ میلیون	۸۰ میلیون	۲۶ میلیون	۱۱ میلیون	۵۲ میلیون
مساحت (km ²)	۵۰۵،۰۰۰	۳۱۲،۰۰۰	۷۵۶،۰۰۰	۲۲۰،۰۰۰	۹۰۵،۰۰۰	۱۵،۰۰۰	۴۳۸،۰۰۰	۱۶۳،۰۰۰	۶۷۶،۰۰۰
تنوع قومی-مذهبی	متوسط (کاتالان، باسک)	پایین (۹۷٪ لهستانی)	پایین	بسیار بالا (۱۱ زبان رسمی)	بسیار بالا (۳۰۰+ قوم)	متوسط	بالا (عرب/کرد/ترکمن، شیعه/سنی)	پایین	بسیار بالا (۱۳۵ قوم)
منابع طبیعی کلیدی	محدود	زغال سنگ	مس	طلا، الماس	نفت، گاز	نفت	نفت (ذخایر ۵)	فسفات	یشم، گاز
GDP per capita (زمان گذار)	۵۸۸،۰۰۰	۱۸۸،۷۰۰	۲۸۸،۵۰۰	۳۸۸،۵۰۰	۱۸۸،۰۰۰	۴۰۰،۸۰۰	۹۰۰،۸۰۰	۴۸۸،۲۰۰	۱۸۸،۲۰۰
سال آغاز گذار	۱۹۷۵	۱۹۸۹	۱۹۸۸	۱۹۹۰	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۳	۲۰۱۱	۲۰۱۰
مدت فاز انتقالی	۷ سال	۲ سال	۲ سال	۴ سال	۶ سال	۳ سال	۷ سال+	۳ سال	۵ سال (سپس بازگشت)

ادامه در صفحه بعد...

ادامه جدول ۱.آ: مشخصات عمومی

شخص	اسپانیا	لهستان	شیلی	آفریقای جنوبی	اندونزی	تیمور شرقی	عراق	تونس	میانمار
سال اولین انتخابات آزاد	۱۹۷۷	۱۹۸۹ (نسی)	۱۹۸۹	۱۹۹۴	۱۹۹۹	۲۰۰۱	۲۰۰۵	۲۰۱۱ (مجلس مؤسسان)	۲۰۱۵
قانون اساسی جدید	۱۹۷۸	اصلاحیه ۱۹۹۷	اصلاحیه ۱۹۸۹	۱۹۹۶	اصلاحیه‌های متعدد	۲۰۰۲	۲۰۰۵	۲۰۱۴ (نظامی)	۲۰۰۸
شاخص دموکراسی فعلی ^۱	بالا (۸۱.۰)	متوسط (۵۵.۰)	بالا (۷۹.۰)	بالا (۷۲.۰)	متوسط (۵۲.۰)	متوسط (۵۸.۰)	پایین (۲۵.۰)	پایین (۱۸.۰)	بسیار پایین (۰۸.۰)
ارزیابی کلی نتیجه	موفق ✓	موفق (با افت اخیر) ✓	موفق ✓	نسبتاً موفق ✓	نسبتاً موفق !	نسبتاً موفق !	ناموفق ✗	بازگشت ✗ (۲۰۲۱)	بازگشت ✗ (۲۰۲۱)
مقایسه پذیری با ایران	۵ ●●●●	۳ ●●●●	۵ ●●●●	۵ ●●●●	۵ ●●●●	۳ ●●●●	۳ ●●●●	۳ ●●●●	۳ ●●●●

۳.آ جدول دوم: ویژگی‌های رژیم پیشین

جدول ۲۰.آ: ویژگی‌های رژیم پیشین در نه نمونه

شاخص	اسپانیا	لهستان	شیلی	آفریقای جنوبی	اندونزی	نیپور شرقی	عراق	تونس	میانمار
نوع رژیم	فاشیست/ اقتدارگرایی شخصی	کمونیست تک‌حزبی	دیکتاتوری نظامی	آپارتاید نژادی	اقتدارگرایی شخصی- نظامی	اشغال خارجی (اندونزی)	اقتدارگرایی تمامیت‌خواه	اقتدارگرایی شخصی	جونتای نظامی
طول عمر رژیم	سال ۳۶ (۱۹۳۹- ۱۹۷۵)	سال ۴۵ (۱۹۴۴- ۱۹۸۹)	سال ۱۷ (۱۹۷۳- ۱۹۹۰)	سال ۴۶ (۱۹۴۸- ۱۹۹۴)	سال ۳۲ (۱۹۶۶- ۱۹۹۸)	سال ۲۴ (۱۹۷۵- ۱۹۹۹)	سال ۳۵ (۱۹۶۸- ۲۰۰۳)	سال ۲۳ (۱۹۸۷- ۲۰۱۱)	سال ۴۹ (۱۹۶۲- ۲۰۱۱)
ایدئولوژی مسلط	ناسیونال- کاتولیک	مارکسیسم- لنینیسم	ضدکمونیسم/ نئولیبرال	سفیدبرتری نژادی	پنچاسیلا/ ضدکمونیسم	- (اشغال)	بعثیسم/ ناسیونالیسم عربی	سکولاریسم اقتدارگرا	ناسیونالیسم بامار
نقش ارتش/نیروهای مسلح	↑ بالا بالا (ارتش حامی فرانکو)	- متوسط متوسط	↑ بالا بسیار (پینوشه)	↑ بالا بالا (SADF)	↑ بالا بسیار (TNI)	↑ بالا بسیار بالا (جمهوری)	↑ بالا بسیار بالا (حرس جمهوری)	- متوسط متوسط	↑ بالا بسیار (تاتمادو)
نقش نهاد مذهبی	کلیسای کاتولیک (حامی سپس منتقد)	کلیسای کاتولیک (حامی جنبش)	کلیسا (حامی حقوق بشر)	کلیساهای (متنوع)	سازمان‌های اسلامی (متنوع)	کلیسای کاتولیک (حامی)	مرجعیت شیعه (دوگانه)	محدود	سنگها (بودایی، ملی‌گرا)
سطح سرکوب	بالا (اعدام، شکنجه)	متوسط (حکومت نظامی ۱۹۸۱)	بسیار بالا (شارپویل، سوتو)	بسیار بالا (تیانمن اندونزیایی)	بسیار بالا (نسل‌کشی)	بسیار بالا (انفال، حلبچه)	بسیار بالا (ترور)	بسیار بالا	

درس آموخته

از میان نُه نمونه، آفریقای جنوبی و اندونزی بیشترین مشابهت ساختاری با ایران دارند: هر دو دارای نیروهای امنیتی قدرتمند با منافع اقتصادی، جمعیت بزرگ، تنوع قومی-مذهبی، و ایدئولوژی رسمی سرکوبگر بودند. تفاوت کلیدی ایران: ترکیب ایدئولوژی مذهبی + قدرت نظامی-اقتصادی سپاه + برنامه هسته‌ای این پرونده را منحصر به فرد می‌سازد.

۹

۴.آ جدول سوم: مسیر و محرک‌های گذار

جدول ۳.۲: مسیر و محرک‌های گذار در نه نمونه

شاخص	اسپانیا	لهستان	تشیلی	آفریقای جنوبی	اندونزی	نیپور شرقی	عراق	تونس	میانمار
نوع گذار (تیپولوژی)	مذاکره‌ای از بالا ^۱	میزگرد ^۲	ترکیبی ^۳ (رفراندوم)	مذاکره‌ای ^۴	فروپاشی ^۵ + مذاکره	مداخله + رفراندوم ^۶	مداخله نظامی ^۷	انقلاب مردمی ^۸	تحول از بالا ^۹
محرک اصلی	مرگ فرانکو	بحران اقتصادی + همبستگی	فشار مدنی + رفراندوم	فشار بین‌المللی + بحران	بحران مالی آسیا	رفراندوم + مداخله	حمله نظامی آمریکا	خودسوزی بوعزیزی	تصمیم ژنرال‌ها
نقش مرگ/حذف رهبر	مرگ (طبیعی) ^۳	۷	۷ پینوشه (ماند)	۷ دکلرک (مذاکره کرد)	۳ سقوط (سوهارتو)	-	۳ سقوط (صدام)	۳ فرار (بن‌علی)	۷ انتقال (تدریجی)
نقش شکاف نخبگان	۳ اصلاح‌طلبان (سوارز)	۳ (یاروزلسکی)	~	۳ دکلرک (ارتش)	۳ شکاف (ارتش)	~	۷	~	۳
نقش اعتراضات مردمی	~	۳ (قوی)	۳ (قوی)	۳ بسیار (قوی)	۳ بسیار (قوی)	۳	۷	۳ بسیار (قوی)	~
نقش فشار خارجی	۳ (EC)	۳ (واتیکان + آمریکا)	۳ (آمریکا)	۳ (تحریم‌ها)	۳ (IMF)	۳ (سازمان ملل)	۳ (تعیین‌کننده)	~	~
خسونت فاز گذار	↓ پایین محدود (کودتای ۲۳-F)	↓ پایین بسیار محدود	↓ پایین محدود	↓ پایین محدود (IFP/ANC)	متوسط متوسط (شورش‌ها)	↑ بالا شدید (میلیشیا)	↑ بالا بسیار شدید (جنگ داخلی)	↓ پایین محدود	↓ پایین محدود (در فاز اول)

ادامه جدول ۳.آ: مسیر و محرک‌های گذار

میانمار	تونس	عراق	تیمور شرقی	اندونزی	آفریقای جنوبی	شیلی	لهستان	اسپانیا	شاخص
~ قانون اساسی ۲۰۰۸	۳ گفت‌وگوی ملی	۷(اشغال نظامی)	۳ توافق نیویورک ۱۹۹۹	~ توافق ضمنی	۳/CODESA قانون اساسی موقت	~ رفراندوم ۱۹۸۸	۳ توافق میزگرد (۱۹۸۹)	۳ Moncloa Pacts (۱۹۷۷)	توافق‌نامه سیاسی رسمی
گشایش کنترل‌شده ≠ دموکراسی	سرعت بالا + خطر بازگشت	مداخله نظامی = فاجعه	نیاز به حضور بین‌المللی	ارتش منشعب‌شدنی	مذاکره با فشار	ابزار رفراندوم	قدرت جنبش اجتماعی سازمان‌یافته	اهمیت اصلاح‌طلب درون نظام	درس برای ایران

هشدار

از نُه نمونه، تنها عراق با مداخله نظامی خارجی وارد گذار شد و تنها نمونه‌ای است که به جنگ داخلی منجر شد. هزینه انسانی: بیش از ۲۰۰،۰۰۰ کشته. هزینه مالی: بیش از ۲ تریلیون دلار. این نمونه قوی‌ترین شاهد ضد مداخله نظامی در پرونده ایران است (← رجوع شود به فصل ۴).

۹

۵.آ جدول چهارم: بازیگران اصلی داخلی

جدول ۴.آ: بازیگران اصلی داخلی گذار

شاخص	اسپانیا	لهستان	شیلی	آفریقای جنوبی	اندونزی	تیمور شرقی	عراق	تونس	میانمار
رهبر کلیدی گذار	خوان کارلوس + سوارز (Juan Carlos & Suárez)	والسا + مازوویتسکی (Wałęsa)	آیلوین (Aylwin)	ماندلا + دکلرک (Mandela & de Klerk)	حبیبی + واحد (Habibie & Wahid)	گوسمائو (Gusmão)	برمر (خارجی) (Bremer)	السبسی + غنوشی (Essebsi & Ghannouchi)	تئین سئین (Thein Sein)
نقش رهبر پیشین رژیم حزب/جنبش اصلی اپوزیسیون	فرانکو مُرد (Franco)	یاروزلسکی (Solidarność)	پینوشه ماند (سناتور) (Concertación)	دکلرک شریک شد (ANC + COSATU + SACP)	سوهارتو استعفا داد (PDI-P + اسلامی‌ها)	– (اشغالگر رفت) (FRETILIN + CNRT)	صدام اعدام شد (احزاب شیعه/کرد)	بن علی فرار کرد (Ennahda + Nidaa)	تان شوی بازنشسته شد (NLD)
نقش جنبش کارگری	۳ (CCOO)	۳ (تعیین‌کننده)	۳ (CUT)	۳ (COSATU)	~	۷	۷	۳ (UGTT)	۷
نقش زنان	~ (محدود)	~ (محدود)	~ (محدود)	۳ (منشور حقوق)	~	~	۷	۳ (ماده ۴۶ قانون اساسی)	۳ (NLD: سوچی)
نقش دیاسپورا	~	۳ (لابی در غرب)	۳ (تبعیدیان)	۷	~	۳ (لابی استقلال)	۳ (شورای حاکمیتی)	~	۳
مقایسه با اپوزیسیون ایران	ایران: احزاب ضعیف‌تر	ایران: فاقد تشکل M۱۰	ایران: رفراندوم ممکن	ایران: دیاسپورای قوی‌تر	ایران: سپاه = TNI	ایران: بزرگ‌تر	ایران: اپوزیسیون پراکنده‌تر	ایران: جنبش زنان قوی	ایران: فاقد سوچی

۶.آ جدول پنجم: نقش بین‌المللی و نظارت

جدول ۵.آ: نقش بین‌المللی و ساختار نظارت

شاخص	اسپانیا	لهستان	شیلی	آفریقای جنوبی	اندونزی	نیپور شرقی	عراق	تونس	میانمار
مدل نظارت (از فصل ۳)	مدل ۱ (انتخاباتی محدود)	مدل ۲ (مشورتی)	مدل ۲ (مشورتی)	مدل ۳ (ساختاری)	مدل ۲ (مشورتی)	مدل ۵ (مدیریت مستقیم)	مدل ۵ (مدیریت مستقیم)	مدل ۱-۲ (انتخاباتی + مشورتی)	مدل ۱ (انتخاباتی محدود)
قطعنامه شورای امنیت	✓	✓	✓	✓	✓	(Res. ۳ (۱۲۷۲)	(Res. ۳ (۱۴۸۳)	✓	✓
مأموریت سازمان ملل	✓	✓	✓	ناظران (UN- OMSA)	✓	(UNMICT/UNMISSET)	✓	✓	~ (نماینده ویژه)
نیروی حافظ صلح	✓	✓	✓	✓	(INTERFET) (استرالیا)	(INTERFET) (MNF) (PKF)	✓	✓	✓
ناظران انتخاباتی بین‌المللی	~ (محدود)	۳	۳ (قوی)	۳ (۲۰۰۲، ناظر)	۳ (کارتر)	۳ (سازمان ملل)	۳ (محدود)	۳ (EU+) (Carter)	۳
نقش سازمان‌های منطقه‌ای	۳ (EC) (عضویت)	۳ (CSCE/NATO)	۳ (OAS)	۳ (OAU/SADC)	۳ (ASEAN) (محدود)	~	~ (اتحادیه عرب ضعیف)	~ (اتحادیه عرب)	۳ (ASEAN)
نقش NGOهای بین‌المللی	~	۳ (NED, Soros)	۳ (HRW, AI)	۳ (بسیار فعال)	۳	۳	۳	۳ (بسیار فعال)	۳
تحریم‌ها (قبل از گذار)	✓	✓	~ (محدود)	۳ (جامع و مؤثر)	✓	-	۳ (جامع)	✓	۳ (هدفمند)

ادامه جدول ۵.آ: نقش بین‌المللی

میانمار	تونس	عراق	تیمور شرقی	اندونزی	آفریقای جنوبی	شیلی	لهستان	اسپانیا	شاخص
۳ (محدود)	۳ (~۱B)	۳ (~۶۰B+)	۳ (~۵B)	۳ IMF (مشروط)	۳ EU+) (US	~	۳ PHARE,) (IMF	۳ (صندوق‌های (EC	کمک‌های بین‌المللی پس از گذار
درس: خطر بازگشت	عنصر: گفت‌وگوی ملی	ضدالگو	عنصر: مدیریت مرحله‌ای	عنصر: DDR سپاه	مدل ۶ اصلی	عنصر: رفراندوم	عنصر: حمایت جامعه مدنی	عنصر: مشوق عضویت	مدل پیشنهادی برای ایران (ارجاع)

توصیه اجرایی ✓

مدل ۶ (ترکیبی-تطبیقی) پیشنهادی برای ایران بر مبنای مقایسه این جدول طراحی شده: ناظران انتخاباتی از شیلی و آفریقای جنوبی، مشاوره فنی از لهستان، نظارت ساختاری از آفریقای جنوبی، تضمین‌های اجرایی از تیمور شرقی — اما بدون مدیریت مستقیم (ضد الگوی عراق). مالکیت ملی ایرانی: اصل غیرقابل مذاکره (← رجوع شود به فصل ۲؟).

۹

۷.آ جدول ششم: عدالت انتقالی

جدول ۶.آ: مقایسه سازوکارهای عدالت انتقالی

شاخص	اسپانیا	لهستان	شیلی	آفریقای جنوبی	اندونزی	نیپور شرقی	عراق	تونس	میانمار
کمیسیون حقیقت	۷ (عفو (۱۹۷۷)	~ (IPN) (بایگانی)	~ (کمیسیون رتیگ ۱۹۹۱ + والش ۲۰۰۲، ۲۰۰۴)	۳ (TRC) -۱۹۹۵، ۲۰۰۲ ریاست توتو)	۷ (لایحه رد شد)	۳ (CAVR) -۲۰۰۲ (۲۰۰۵)	۷	۳ (IVD) -۲۰۱۴ (۲۰۱۹)	۷
دادگاه ویژه / محاکمات	۷	~ (محدود، اواخر)	۳ (پینوشه ۱۹۹۸ بازداشت لندن)	~ (محدود، بیشتر عفو)	۷	۳ (دادگاه ویژه ترکیبی UN)	۳ (دادگاه صدام ۲۰۰۶)	~ (محاکمه بن علی غیابی)	۷
مکانیزم عفو	۳ (عفو عمومی بلانکت ۱۹۷۷)	۷	~ (عفو نظامی ۱۹۷۸ — بعداً لغو)	۳ (عفو مشروط فردی در TRC)	۷ (بدون مکانیزم)	~	۷	~	۷
جبران خسارت قربانیان	۳ (قانون ۲۰۰۷ — ۳۰ سال بعد!)	~ (بسیار محدود)	۳ (گرامت مالی + نمادین)	۳ (برنامه جبران، ناقص)	~ (بسیار محدود)	۳ (برنامه جبران ملی)	۷	۳ (صندوق جبران)	۷
لوستراسیون / پاک‌سازی	۷	۳ (قانون ۱۹۹۷ — محدود و جنجالی)	~ (ممنوعیت مناصب محدود)	~ (عمدتاً نه)	۷	~	۳ (بعث‌زدایی افراطی — فاجعه)	~ (IVD) توصیه کرد، اجرا نشد)	۷

ادامه جدول ۶.آ: عدالت انتقالی

شاخص	اسپانیا	لهستان	نیلی	آفریقای جنوبی	اندونزی	تیمور شرقی	عراق	تونس	میانمار
تعداد تقریبی قربانیان رسیده شده	—	~۲۰,۰۰۰ پرونده	~۳,۱۰۰ ناپدید + ۳۰,۰۰۰ شکنجه	۲۱,۰۰۰ شهادت، ۱۱۲,۷ درخواست عفو	~۱۰۰ پرونده	~۸,۰۰۰ شهادت	~۳۰,۰۰۰ بعضی محکوم/اخراج	~۶۲,۰۰۰ پرونده	—
ارزیابی کلی عدالت انتقالی	ناکافی: عفو بدون حقیقت	متوسط: تأخیر ۸ سال	مؤثر: ترکیب کمیسیون + دادگاه	الگویی: مدل TRC جهانی شد	ناکافی: بدون مکانیزم	نسبتاً مؤثر	فاجعه: بعث‌زدایی = جنگ داخلی	مؤثر اما ناتمام	صفر
درس برای ایران	عفو بدون حقیقت نارضایتی می‌آورد	تأخیر پذیرفتنی اما نه بیش از ۳ سال	ترکیب حقیقت + محاکمه بهترین	مدل TRC با تعدیل ایرانی	بدون عدالت ≠ ثبات	مدل ترکیبی قابل استفاده	اجتثاث افراطی = خطر مرگبار	شروع سریع + صبر برای تکمیل	بدون عدالت = بازگشت

مطالعه‌ی موردی: مقایسه سه مدل عدالت انتقالی

مدل اسپانیایی (فراموشی): عفو عمومی ۱۹۷۷ باعث «پیمان فراموشی» شد. ثبات کوتاه‌مدت فراهم کرد اما زخم‌های بلندمدت ماند. ۴۰ سال بعد (۲۰۰۷) قانون حافظه تاریخی تصویب شد — خیلی دیر.

مدل عراقی (انتقام): بعث‌زدایی بدون تمایز، ۴۰۰،۰۰۰ نفر را اخراج و میلیون‌ها نفر را به حاشیه راند. نتیجه: داعش.

مدل آفریقای جنوبی (آشتی): عفو فردی مشروط به اعتراف علنی و کامل. حقیقت آشکار شد بدون جنگ داخلی. **توصیه برای ایران: مدل سوم با تقویت بُعد محاکمه آمران جنایات (← رجوع شود به فصل ۸).**

۹

۸.آ جدول هفتم: اصلاحات بخش امنیتی

جدول ۲.آ: مقایسهٔ اصلاحات بخش امنیتی (SSR)

شاخص	اسپانیا	لهستان	تشیلی	آفریقای جنوبی	اندونزی	نیپور شرقی	عراق	تونس	میانمار
اندازهٔ نیروهای مسلح (زمان گذار)	~K۳۰۰	~K۴۰۰	~K۱۰۰	~K۹۰ + (SADF) K+۲۰ (MK)	~K۴۰ (TNI)	- (اشغالگر)	~K۴۰۰ + K۵۰ حرس	~K۵۰	~K۴۰۰ (تاتمادو)
سهم اقتصادی ارتش	- متوسط متوسط	↓ پایین پایین	- متوسط متوسط	- متوسط متوسط	↑ بالا بسیار بالا (۲۰-۳۰٪)	-	↑ بالا بالا	↓ پایین پایین	↑ بالا بسیار بالا (+۴۰٪)
استراتژی اصلاح	حفظ + تبعیت تدریجی	ادغام در NATO	حفظ خودمختاری (تدریجاً کاهش)	ادغام در SANDF	تفکیک SADF+MK+APLA در نظامی/اقتصادی	ایجاد نیروی جدید (F-FDTL)	انحلال کامل ارتش	بی طرف سازی + اصلاح تدریجی	هیچ اصلاحی (فرب)
برنامهٔ DDR	۷ (نیازی نبود)	۷	۷	۳ (ادغام چندنیرویی)	~ (محدود)	۳ FALINTIL (F-FDTL)	۷ انحلال بدون DDR	~	۷
نظارت مدنی بر ارتش	۳ (تدریجی — کودتای نافرجام -F۲۳ (۱۹۸۱)	۳ (وزیر دفاع غیرنظامی)	~ (پینوشه فرمانده ماند تا ۱۹۹۸)	۳ (وزیر دفاع غیرنظامی)	~ (هنوز نفوذ)	۳ (از ابتدا مدنی)	۷	۳	۷ (ارتش ۲۵٪ پارلمان)

ادامه جدول ۷.آ: اصلاحات بخش امنیتی

شاخص	اسپانیا	لهستان	نیپال	آفریقای جنوبی	اندونزی	نیپور شرقی	عراق	تونس	میانمار
خلع سلاح هسته‌ای	-	-	-	۳ (۶ کلامک تحویل داوطلبانه (۱۹۹۳)	-	-	۳ (WMD) وجود نداشت)	-	-
اصلاح پلیس	۳ (حل) Guardia Civil (پلیس ملی)	۳	~	۳ (ادغام SAP+KZP) (SAPS)	~ (محدود)	۳ (ایجاد PNTL)	~	~	۷
نتیجه SSR	موفق — ارتش حرفه‌ای غیرسیاسی	موفق — عضو NATO	ناقص — ارتش تا ۱۹۹۸ خودمختار	موفق — SANDF چندنژادی	ناقص — نفوذ ادامه دارد	شکستنده — بحران ۲۰۰۶	فاجعه — منشأ شورش و داعش	نسبی — بدون اصلاح ساختاری	فاجعه — کودتای ۲۰۲۱
درس برای سپاه ایران	صبر + تبعیت تدریجی	مشوق خارجی (معادل NATO)	پذیرش موقت خودمختاری	ادغام بهترین مدل	تفکیک نقش اقتصادی حیاتی	ایجاد نهاد جدید اگر لازم	هرگز انحرال!	بی طرف سازی ممکن اگر ارتش حرفه‌ای	گشایش کنترل شده ≠ اصلاح

هشدار

درس حیاتی برای سپاه پاسداران: سپاه با ~۱۹۰،۰۰۰ نفر نیروی نظامی، ۲۰-۴۰٪ اقتصاد، شبکه اطلاعاتی گسترده، و ایدئولوژی تثبیت شده، ترکیبی از ارتش اندونزی (TNI)، حرس جمهوری عراق، و تاتمدوی میانمار است — و به مراتب پیچیده تر. تنها مدل موفق مقایسه‌ای: **ادغام تدریجی آفریقای جنوبی + تفکیک اقتصادی اندونزی + مشوق بین‌المللی لهستان**. انحلال (مدل عراق) به هیچ وجه نباید تکرار شود (← رجوع شود به فصل ۶).

؟

۹.آ جدول هشتم: نتایج اقتصادی و اجتماعی گذار

جدول ۸.آ: نتایج اقتصادی و اجتماعی گذار

شاخص	اسپانیا	لهستان	تشیلی	آفریقای جنوبی	اندونزی	نیپور شرقی	عراق	تونس	میانمار
رشد GDP سال اول	+۵.۳٪ میانگین	-۷٪ (۱۹۹۰) سپس +۵٪	+۷٪ میانگین	+۵.۲٪ میانگین	-۱۳٪ (۱۹۹۸) سپس +۴٪	+۲٪ (وابسته)	-۳.۰٪ (۲۰۰۳) سپس نوسانی	+۵.۱٪ ضعیف	+۶٪ (آمارهای مشکوک)
نورم فاز انتقالی	بالا (۲۰٪) — تدریجاً کاهش	بسیار بالا (۵۸۶٪) — (۱۹۹۰) شوک درمانی	پایین (کنترل شده)	متوسط (۹٪)	بالا (۷۸٪) (۱۹۹۸)	بالا	بسیار بالا	متوسط (۵٪)	بالا
بیکاری	بالا (۲۰-۱۵٪)	بالا (۱۵٪) — شوک	متوسط (۸٪)	بسیار بالا (۳۰-۲۵٪) — (نماند)	بالا (۱۵٪+)	بسیار بالا	بسیار بالا (+۵۰٪) جوانان (۳۵٪)	بالا (۱۵-۱۸٪) جوانان (۳۵٪)	بالا
نابرابری (جینی)	۳۴.۰ (بهبود)	۲۷.۰ (بدتر) ۳۴.۰	۵۶.۰ (بهبود کند) ۴۷.۰	۵۹.۰ (بدتر!) ۶۳.۰	۳۶.۰ (بدتر) ۳۹.۰	—	— (بدتر)	۳۶.۰ (بدتر) ۴۰.۰	—
فقر	کاهش تدریجی	افزایش موقت سپس کاهش شدید	کاهش قابل توجه (۱۲٪/۴۵٪)	کاهش (۲۵٪/۵۰٪) اما ناکافی	کاهش تدریجی	بسیار بالا (ماند)	افزایش شدید	بدون تغییر محسوس	بسیار بالا (ماند)
نقش تحریم/رفع آن	— (تحریم نبود)	—	~ (تحریم محدود) — (رفع)	۳ (رفع تحریم = محرک رشد)	۳ IMF (مشروط)	—	۳ (برداشته شد) — اثر (محدود)	—	۳ (تحریمها باقی ماند)
کمک بین المللی مالی	۳ (صندوقهای EC)	۳ (PHARE) :B+۵.۱\$	~ (محدود)	۳ (EU+) :B+۱\$:US	۳ IMF :B)۴۳\$	۳ (B)۵\$~)	۳ (B+)۶۰\$~)	۳ (B)۱\$~)	~ (محدود)

ادامه جدول ۸.آ: نتایج اقتصادی

شاخص	اسپانیا	لهستان	نیلی	آفریقای جنوبی	اندونزی	تیمور شرقی	عراق	تونس	میانمار
ارزیابی کلی اقتصادی	موفق — عضو EU	موفق — معجزه لهستان	بسیار موفق — ببر آمریکای لاتین	مختلط — رشد اما ناابرابری	بازیابی تدریجی	وابسته به کمک	فاجعه	ضعیف — عامل عقب‌گرد	رشد صوری بدون توسعه
درس اقتصادی برای ایران	مشوق = عضویت تسریع‌کننده	شوک درمانی هزینه اجتماعی دارد	ثبات ماکرو + رشد = ضامن دموکراسی	رشد بدون عدالت = ناپایداری	بسته IMF با شرط = دوسویه	وابستگی بلندمدت خطرناک	بازسازی بدون برنامه = هدررفت	اقتصاد ضعیف = سرخوردگی = بازگشت	رشد بدون آزادی ≠ توسعه

درس آموخته

فرمول اقتصادی گذار موفق (از مقایسه ۹ نمونه):

۱. تثبیت فوری (ماه ۱-۶): جلوگیری از فروپاشی ارزی و بانکی (درس اندونزی ۱۹۹۸)
۲. رفع تحریم سریع (ماه ۱-۳): آفریقای جنوبی نشان داد رفع تحریم یکی از مؤثرترین محرک‌هاست
۳. بسته کمک هدفمند (ماه ۳-۱۲): نه مثل عراق (پول‌پاشی بدون نظارت) بلکه مثل لهستان (PHARE مشروط)
۴. اصلاحات ساختاری تدریجی (سال ۱-۵): مدل شیلی (ثبات + آزادسازی تدریجی) نه شوک لهستانی
۵. شبکه ایمنی اجتماعی: در همه نمونه‌هایی که اقشار آسیب‌پذیر فراموش شدند، مردم از دموکراسی سرخورده شدند

آ.۱۰ جدول نهم: نتایج سیاسی و شاخص‌های فعلی

جدول ۹.آ: نتایج سیاسی و شاخص‌های فعلی (۲۰۲۳-۲۰۲۴)

شاخص	اسپانیا	لهستان	شیلی	آفریقای جنوبی	اندونزی	نیپور شرقی	عراق	تونس	میانمار
تعداد انتقال مسالمت‌آمیز قدرت	+۸	+۶	+۶	۴	۴	۳	۲ (با بحران)	۱ (سپس کودتا)	۱ (سپس کودتا)
وضعیت Freedom House (۲۰۲۴)	آزاد (۰.۱)	آزاد (۰.۲)	آزاد (۰.۱)	آزاد (۰.۲)	نیمه‌آزاد (۰.۳)	نیمه‌آزاد (۰.۳)	غیرآزاد (۰.۵)	غیرآزاد (۰.۳)	غیرآزاد (۰.۶)
وضعیت آزادی مطبوعات (۲۰۲۴ RSF)	رتبه ۳۶	رتبه ۴۷	رتبه ۵۲	رتبه ۵۵	رتبه ۱۱۱	رتبه ۱۰۵	رتبه ۱۶۹	رتبه ۱۱۸	رتبه ۱۷۱
وضعیت TI CPI (فساد) ۲۰۲۳	۶۰	۵۴	۶۷	۴۱	۳۴	۴۲	۲۳	۴۰	۲۰
درصد زنان در پارلمان	%۴۴	%۲۹	%۳۵	%۲۸	%۲۲	%۳۸	%۲۶	%۲۶	—
کودتا یا بازگشت اقتدارگرایی	۳ نافرجام (-F۲۳) (۱۹۸۱)	~ (افت دموکراتیک PiS ۲۰۱۵- (۲۰۲۳)	۷	۷ (اما فساد (ANC)	۷ (اما افت اخیر)	~ (بحران (۲۰۰۶)	~ (بی‌ثباتی مزم)	۳ (سعید (۲۰۲۱)	۳ (کودتای (۲۰۲۱)

ادامه جدول ۹.آ: نتایج سیاسی

شاخص	اسپانیا	لهستان	شیلی	آفریقای جنوبی	اندونزی	نیپور شرقی	عراق	تونس	میانمار
وضعیت فعلی نظام سیاسی	دموکراسی تحکیم یافته پارلمانی	دموکراسی بازیابی شده (پس از ۲۰۲۳)	دموکراسی تحکیم یافته	دموکراسی با چالش	دموکراسی انتخاباتی ناقص	دموکراسی شکننده	اقتدارگرایی رقابتی	اقتدارگرایی نوین	خونتای نظامی + جنگ داخلی
آیا «تحکیم» محقق شد؟	۳ (قطعی)	۳ (با نوسان)	۳ (قطعی)	۳ (با چالش)	~ (ناقص)	~ (شکننده)	۷	۷ (بازگشت)	۷ (بازگشت)

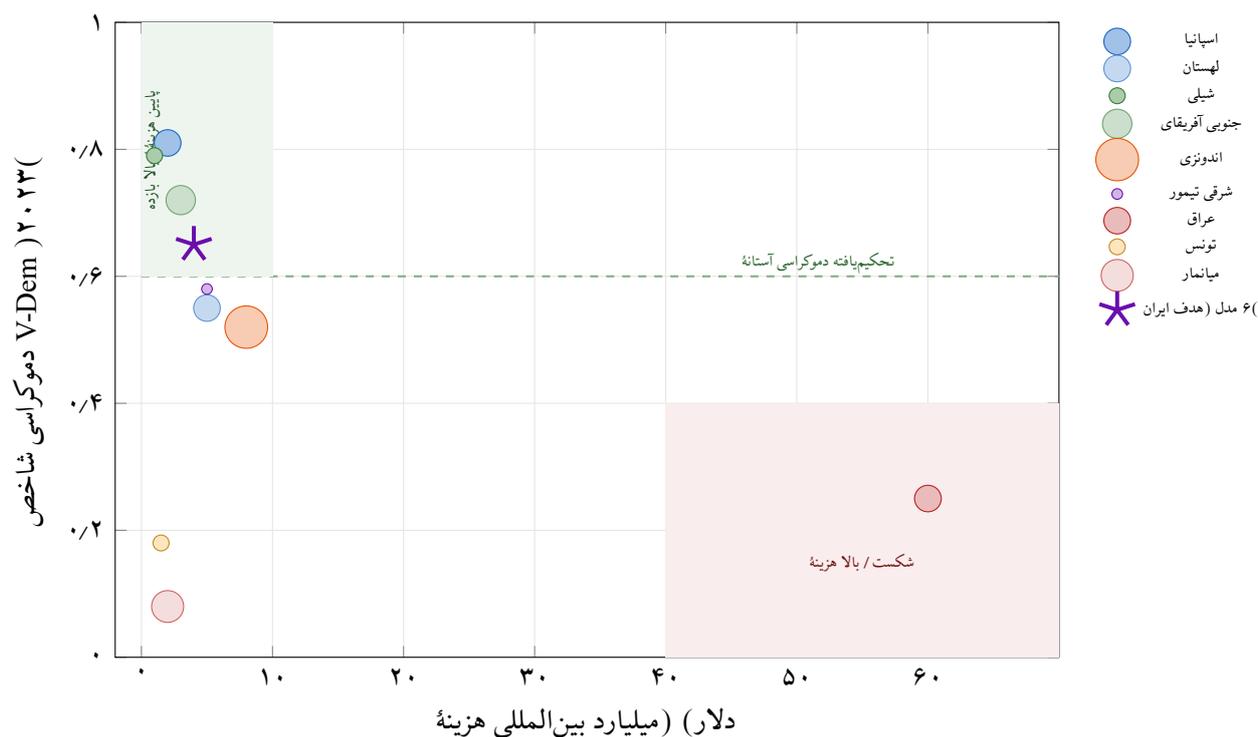
۱۱.آ جدول دهم: نگاشت سناریوها به نمونه‌ها

جدول آ.۱۰: نگاشت سناریوهای گذار ایران (فصل ۴) به نمونه‌های تاریخی

سناریوی ایران	نمونه نزدیک‌ترین	درس اصلی	نتیجه نمونه
A: فروپاشی ناگهانی	اندونزی ۱۹۹۸ + لیبی ۲۰۱۱	سرعت + خلأ = خطر شدید؛ نیاز به آمادگی قبلی	مختلط !
B: مذاکره‌ای (مطلوب)	آفریقای جنوبی ۱۹۹۰ + اسپانیا ۱۹۷۵	صبر + فراگیری + آشتی = بهترین نتیجه	موفق ✓
C: انقلاب مردمی	تونس ۲۰۱۱ + اندونزی ۱۹۹۸	سرعت ؟ نهادسازی سریع ضروری؛ خطر بازگشت	مختلط !
D: تحول از درون	اسپانیا ۱۹۷۵ + میانمار ۲۰۱۰	اصلاح طلب واقعی لازم (خوان کارلوس ≠ تاتمادو)	خطرناک !
E: مداخله نظامی (رد)	عراق ۲۰۰۳	به هیچ وجه تکرار نشود	فاجعه ✗
F: بحران ممتد	ونزوئلا + لبنان	خستگی = فرسایش ؟ فرصت از دست رفته	بن‌بست ✗

نکته کلیدی

مهم‌ترین یافته نگاشت: سناریوی B (مذاکره‌ای) تنها سناریویی است که نمونه‌های تاریخی آن (آفریقای جنوبی، اسپانیا، لهستان) همگی به دموکراسی تحکیم‌یافته رسیده‌اند. سایر سناریوها نتایج مختلط یا منفی دارند. این تأیید مجدد اولویت مدل مذاکره‌ای است — هرچند آمادگی برای سناریوهای دیگر ضروری است (← رجوع شود به فصل ۴).

شکل ۱۰.۱: نمودار حبابی: هزینه بین‌المللی در برابر نتیجه دموکراتیک (اندازه حباب \propto جمعیت)

۱۲.۱ نمودار حبابی: هزینه در مقابل نتیجه

نکته کلیدی

یافته کلیدی نمودار حبابی: هیچ رابطه مستقیمی بین حجم هزینه بین‌المللی و نتیجه دموکراتیک وجود ندارد. عراق با بیش از ۶۰ میلیارد دلار هزینه بین‌المللی، بدترین نتیجه را داشت؛ شیلی با کمتر از ۱ میلیارد، بهترین. آنچه تعیین‌کننده است: مالکیت ملی، مسیر مذاکره‌ای، و طراحی هوشمند نظارت. بودجه - ۱ میلیارد دلاری پیشنهادی برای ایران (← رجوع شود به فصل ۱۰) در «ناحیه بازده بالا» قرار می‌گیرد.

جدول آ.۱۱: کارت امتیاز مقایسه‌ای: ارزیابی کلی نه نمونه در ۸ بُعد

بُعد	اسپانیا	لهستان	شیلی	آفریقا	اندونزی	نیپور	عراق	تونس	میانمار
مسالمت‌آمیز بودن	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴
توافق سیاسی	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴
عدالت انتقالی	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴
اصلاح امنیتی	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴
قانون اساسی	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴
فراگیری	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴
نتیجه بلندمدت	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴
انتقال به ایران	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴
مجموع (۴۰٪)	۲۹	۲۸	۲۹	۳۶	۲۲	۲۴	۱۰	۲۸	۱۱

۱۳.آ خلاصه مقایسه‌ای: کارت امتیاز نه نمونه

درس آموخته

آفریقای جنوبی با امتیاز ۳۶ از ۴۰، جامع‌ترین الگوی قابل انتقال به ایران است. اسپانیا و شیلی (هر دو ۲۹) در بُعد نتیجه بلندمدت برتر هستند اما در عدالت انتقالی (اسپانیا) یا فراگیری (شیلی) ضعیف‌تر. عراق (۱۰) و میانمار (۱۱) ضدالگوهای اصلی هستند. نکته حیاتی: حتی آفریقای جنوبی هم مدل کامل نیست — نابرابری اقتصادی و خشونت جنسیتی همچنان چالش‌های جدی هستند.

۹

۱۴.آ ده یافته کلان مقایسه‌ای

بر اساس تحلیل جامع نه نمونه در ده بُعد، ده یافته کلان استخراج شده است:

- مسیر گذار تعیین‌کننده نتیجه است: گذارهای مذاکره‌ای (اسپانیا، لهستان، آفریقای جنوبی) نتایج پایدارتری از گذارهای یک‌جانبه (مداخله، فروپاشی) داشته‌اند. احتمال موفقیت گذار مذاکره‌ای: ~۷۵٪

- در مقابل ~۲۵٪ برای مداخله.
۲. **اپوزیسیون سازمان یافته شرط لازم است:** در هر پنج نمونه موفق، اپوزیسیون قبل از گذار **حداقل یک سازمان فراگیر** داشت (Concertación، ANC، Solidarność). **هشدار ایرانی:** اپوزیسیون فعلی ایران فاقد این ویژگی است.
 ۳. **انحلال نیروهای امنیتی = فاجعه:** عراق این را اثبات کرد. مدل درست: **ادغام + تفکیک اقتصادی + نظارت مدنی تدریجی.** زمان مورد نیاز: ۵ تا ۱۵ سال.
 ۴. **عدالت انتقالی بدون حقیقت، عدالت نیست:** مدل اسپانیایی (عفو بدون حقیقت) و مدل عراقی (انتقام بدون عدالت) هر دو شکست خوردند. مدل TRC بهترین است.
 ۵. **قانون اساسی فراگیر سنگ بنای تحکیم است:** بهترین نتایج در کشورهایی حاصل شد که قانون اساسی از طریق **مجلس مؤسسان منتخب و فراگیر** نوشته شد (آفریقای جنوبی، تونس).
 ۶. **مشوق اقتصادی بین المللی تسریع کننده است:** عضویت در EC/EU (اسپانیا، لهستان) قوی ترین مشوق بود. **چالش ایرانی:** معادل EU برای ایران وجود ندارد؛ باید بسته‌ای ترکیبی (لغو تحریم + سرمایه گذاری + عضویت WTO) طراحی شود.
 ۷. **زنان و اقلیت‌ها: سهمیه قانونی لازم است:** آفریقای جنوبی و تونس نشان دادند که بدون **سهمیه قانونی**، مشارکت زنان و اقلیت‌ها در ساختارهای جدید محدود می‌ماند.
 ۸. **نقش بین المللی مؤثر ≠ مدیریت مستقیم:** بهترین نتایج زمانی حاصل شد که نقش بین المللی **حمایتی-نظارتی** بود (مدل ۳-۴ از فصل ۳)، نه مدیریت مستقیم (مدل ۵). مدل ۶ پیشنهادی این درس را رعایت می‌کند.
 ۹. **بُعد هسته‌ای ایران بی سابقه است:** تنها آفریقای جنوبی تجربه خلع سلاح هسته‌ای داوطلبانه را داشت (۶ کلاهک، ۱۹۹۳). ایران با برنامه‌ای بسیار پیچیده‌تر، نیازمند **مکانیزم ویژه** است (← رجوع شود به فصل ۶).
 ۱۰. **هزینه پیشگیری بسیار کمتر از هزینه شکست است:** مقایسه شیلی ($1\\$, B$ با عراق (>math>B6\\$, </math> بین المللی + T2\\$, آمریکا) نشان می‌دهد که سرمایه گذاری در مدل درست، هزارها برابر ارزان تر از مدیریت شکست است.

۹

۱۵.آ نمودار تکمیلی: عوامل موفقیت و شکست

۹

(الگوها) موفقیت عوامل

۱. جنوبی) آفریقای (اسپانیا، مذاکره‌ای گذار.
۲. شیلی) (لهستان، سازمان‌یافته اپوزیسیون.
۳. جنوبی) (آفریقای نیروها تدریجی ادغام.
۴. TRC) (حقیقت کمیسیون.
۵. تونس) جنوبی، (آفریقای فراگیر اساسی قانون.
۶. EC) (اسپانیا/ خارجی اقتصادی مشوق.
۷. جنوبی) (آفریقای زنان/اقلیت‌ها سهمیه.
۸. ۳-۴) (مدل حمایتی بین‌المللی نظارت.

(الگوها) ضد شکست عوامل

۱. عراق) خارجی نظامی مداخله.
۲. عراق) ارتش کامل انحلال.
۳. عراق) عدالت بدون اجتناب.
۴. اسپانیا) حقیقت بدون عفو.
۵. میانمار) صوری گشایش.
۶. میانمار) واقعی SSR بدون.
۷. عراق) منسجم اپوزیسیون فقدان.
۸. تیمور) عراق، خارجی مستقیم مدیریت.

شکل آ.۲: مقایسه بصری ۸ عامل موفقیت و ۸ عامل شکست از نُه نمونه تاریخی

۱۶.آ جمع‌بندی پیوست

☰ خلاصه‌ی فصل

- جمع‌بندی پیوست الف — مقایسه‌ی جامع نُه نمونه:
۱. نُه نمونه در ده بُعد و بیش از ۶۰ شاخص مقایسه شدند.
 ۲. **آفریقای جنوبی** (امتیاز ۴۰/۳۶) جامع‌ترین الگوی قابل‌انتقال به ایران است.
 ۳. **عراق و میانمار** مهم‌ترین ضد الگوها هستند.
 ۴. مسیر مذاکره‌ای، اپوزیسیون سازمان‌یافته، و اصلاح تدریجی امنیتی سه عامل کلیدی موفقیت‌اند.
 ۵. مداخله‌ی نظامی، انحلال ارتش، و اجتناب افراطی سه عامل کلیدی شکست‌اند.
 ۶. مدل ۶ (ترکیبی-تطبیقی) از بهترین عناصر هر نمونه طراحی شده است.
 ۷. بُعد هسته‌ای و ساختار سپاه، ایران را منحصر به فرد اما نه استثنا می‌سازد.
 ۸. رابطه‌ی معناداری بین حجم هزینه‌ی بین‌المللی و نتیجه‌ی دموکراتیک وجود ندارد؛ **طراحی هوشمند** تعیین‌کننده است.
 ۹. هر سناریوی گذار ایران (فصل ۴) نمونه‌ی تاریخی مرتبط خود را دارد (جدول ۱۰).
 ۱۰. جزئیات هر نمونه در پیوست‌های ب تا ح آمده است.

برای مطالعه‌ی تفصیلی هر نمونه:

- آفریقای جنوبی: ← رجوع شود به فصل ب
- شیلی: ← رجوع شود به فصل پ
- تونس: ← رجوع شود به فصل ت
- لهستان و اروپای شرقی: ← رجوع شود به فصل ث
- عراق (ضد الگو): ← رجوع شود به فصل ج
- میانمار (گذار ناتمام): ← رجوع شود به فصل چ
- تیمور شرقی: ← رجوع شود به فصل ح

ب

مطالعه موردی: آفریقای جنوبی (۱۹۹۰-۱۹۹۹)

خلاصه‌ی اجرایی این فصل

آفریقای جنوبی یکی از موفق‌ترین نمونه‌های گذار دموکراتیک در نیمه‌ی دوم قرن بیستم و جامع‌ترین الگوی قابل انتقال به پرونده ایران است. گذار از نظام آپارتاید^a (۱۹۴۸-۱۹۹۴) به دموکراسی چندنژادی، از طریق مذاکره چندجانبه (CODESA)، قانون اساسی فراگیر، کمیسیون حقیقت و آشتی (TRC)، و ادغام نیروهای مسلح صورت گرفت. این پیوست هفت بعد کلیدی این تجربه را تحلیل و درس‌آموخته‌های آن را برای ایران استخراج می‌کند. وجوه مشابهت: ایدئولوژی رسمی سرکوبگر، تحریم‌های بین‌المللی، نیروهای امنیتی قدرتمند، تنوع قومی-زبانی، و دیاسپورای فعال.

^a Apartheid

ب.۱ زمینه و بافت تاریخی

ب.۱.۱ نظام آپارتاید: ساختار و ویژگی‌ها

نظام آپارتاید^۱ (به معنای «جدایی» در زبان آفریکانس) از ۱۹۴۸ تا ۱۹۹۴ حاکم بود و جامعه آفریقای جنوبی را بر اساس نژاد به چهار دسته سلسله‌مراتبی تقسیم کرده بود:

■ سفیدپوستان (۱۳٪ جمعیت): انحصار کامل قدرت سیاسی و اقتصادی

^۱ Apartheid

- رنگین پوستان (Coloured) (۹٪): حقوق محدود
- آسیایی تبارها (۳٪): حقوق محدود
- سیاه پوستان (۷۵٪): محرومیت کامل از حقوق شهروندی

جدول ب.۱: مشخصات آفریقای جنوبی در آستانه گذار (۱۹۹۰)

شاخص	مقدار
جمعیت	۴۰ میلیون نفر
مساحت	۰۰۰،۲۲۰،۱ km ²
تنوع زبانی	۱۱ زبان رسمی
GDP per capita	~۵۰۰،۳۵
ضریب جینی	۶۳.۰ (یکی از بالاترین جهان)
نرخ بیکاری	~۳۰٪ (سیاه پوستان: ~۴۵٪)
طول عمر رژیم آپارتاید	۴۶ سال (۱۹۴۸-۱۹۹۴)
اندازه نیروهای مسلح (SADF)	~۰۰۰،۱۰۰
برنامه هسته‌ای	۶ کلاهک (خلع سلاح ۱۹۸۹-۱۹۹۳)
تحریم‌های بین‌المللی	جامع (تسلیماتی ۱۹۷۷ + اقتصادی ۱۹۸۶)

ب.۲.۱ ستون‌های قدرت نظام آپارتاید

نظام آپارتاید بر پنج ستون استوار بود — مشابهت‌های هر ستون با جمهوری اسلامی در ادامه تحلیل خواهد شد:

۱. **ایدئولوژی نژادی-مذهبی:** کالونینسم آفریکانر + نظریه «توسعه جداگانه» (Separate Development) — مشابه ایدئولوژی ولایت فقیه
۲. **نیروهای امنیتی:** نیروی دفاعی آفریقای جنوبی (SADF) + پلیس امنیتی (SAP) + نیروهای ویژه — مشابه سپاه + بسیج + اطلاعات
۳. **نظام حقوقی تبعیض‌آمیز:** بیش از ۳۰۰ قانون نژادپرستانه — مشابه قوانین تبعیض جنسیتی/مذهبی
۴. **کنترل اقتصادی:** شرکت‌های دولتی-نظامی (ARMSCOR) + معادن — مشابه خاتم‌الانبیاء + بنیادها
۵. **سرکوب جامعه مدنی:** ممنوعیت ANC/PAC + سانسور + حکومت نظامی (State of Emergency) (۱۹۸۵-۱۹۹۰) — مشابه سرکوب جنبش‌های اعتراضی

مطالعه‌ی موردی:

مقایسه ساختاری آپارتاید و جمهوری اسلامی: هر دو نظام بر **ایدئولوژی رسمی تبعیض آمیز** بنا شده‌اند (نژادی در آفریقا، مذهبی-جنسیتی در ایران). هر دو **نیروهای امنیتی موازی** با منافع اقتصادی دارند. هر دو تحت **تحریم‌های بین‌المللی** قرار گرفتند. تفاوت کلیدی: آپارتاید اقلیت حاکم بر اکثریت بود (۱۳٪ بر ۸۷٪)؛ در ایران نخبگان حاکم لزوماً اقلیت قومی/نژادی نیستند. تفاوت دوم: آفریقای جنوبی فاقد مسئله برنامه هسته‌ای فعال در زمان گذار بود (خلع سلاح قبل از مذاکرات).

۹

ب.۲ مسیر گذار: از بحران تا مذاکره

ب.۲.۱ محرک‌های گذار (۱۹۸۵-۱۹۹۰)

ترکیبی از فشارهای داخلی و خارجی رژیم آپارتاید را به مذاکره واداشت:

جدول ب.۲: محرک‌های چندگانه گذار آفریقای جنوبی

شدت	توضیح	نوع فشار
↑ بالا	تحریم‌های جامع (اقتصادی ۱۹۸۶ + تسلیحاتی ۱۹۷۷) + خروج سرمایه + کاهش ارزش رند	اقتصادی-بین‌المللی
↑ بالا	اعتصابات عمومی + شورش‌های تاونشپ + کمپین نافرمانی + UDF	مدنی-داخلی
- متوسط	عملیات‌های MK (بازوی نظامی ANC) + تشدید ناامنی	مسلحانه
↑ بالا	فروپاشی شوروی = حذف بهانه ضدکمونیستی + استقلال نامیبیا	ژئوپلیتیکی
- متوسط	رشد سریع جمعیت سیاه‌پوست + فشار بر منابع	جمعیت‌شناختی
↑ بالا	اصلاح‌طلبان درون حزب ملی (دکلرک (F.W. de Klerk))	شکاف نخبگان

ب.۲.۲ لحظه تاریخی: ۲ فوریه ۱۹۹۰

اف.دبلیو. دکلرک (F.W. de Klerk)، رئیس‌جمهور جدید حزب ملی، در ۲ فوریه ۱۹۹۰ سخنرانی تاریخی خود در پارلمان ایراد کرد و اعلام نمود:

- آزادی نلسون ماندلا (Nelson Mandela) و سایر زندانیان سیاسی
- رفع ممنوعیت ANC، PAC، حزب کمونیست و ۳۰ سازمان
- لغو حکومت نظامی

■ آغاز مذاکرات برای قانون اساسی جدید

📌 نکته کلیدی

درس کلیدی: دکلرک از موضع قدرت نسبی (نه فروپاشی) مذاکره را آغاز کرد. ارتش هنوز قوی بود، اما او فهمید که هزینه ادامه وضع موجود بیش از هزینه مذاکره است. این مشابه سناریوی D (تحول از درون) یا B (مذاکره‌ای) برای ایران است (← رجوع شود به فصل ۴).

ب.۳.۲ گاه‌شمار گذار

جدول ب.۳: گاه‌شمار کلیدی گذار آفریقای جنوبی (۱۹۹۰-۱۹۹۹)

تاریخ	رویداد	فاز معادل ایران
فوریه ۱۹۹۰	سخنرانی دکلرک + آزادی ماندلا (۱۱ فوریه)	فاز ۱ (تثبیت)
دسامبر ۱۹۹۱	آغاز CODESA I (۱۹ حزب + سازمان)	فاز ۱-۲
مه ۱۹۹۲	CODESA II: بن‌بست بر سر وتو	فاز ۲ (بحران)
ژوئن ۱۹۹۲	کشتار بویپاتونگ + ANC مذاکرات را ترک کرد	بحران
سپتامبر ۱۹۹۲	توافق ریکورد (Record of Understanding) بین دکلرک و ماندلا	بازگشت به مذاکره
آوریل ۱۹۹۳	ترور کریس هانی (Chris Hani) — ماندلا آرامش خواست	آزمون بحران
نوامبر ۱۹۹۳	تصویب قانون اساسی موقت (فصل ۱۵: عفو)	فاز ۲
آوریل ۱۹۹۴	اولین انتخابات آزاد (۲۷ آوریل): مشارکت ۸۶٪	فاز ۲ (نقطه عطف)
مه ۱۹۹۴	ماندلا رئیس‌جمهور + دولت وحدت ملی	فاز ۲-۳
دسامبر ۱۹۹۵	تشکیل TRC به ریاست اسقف دزموند توتو (Desmond Tutu)	فاز ۳
دسامبر ۱۹۹۶	تصویب قانون اساسی دائمی (منشور حقوق)	فاز ۳
اکتبر ۱۹۹۸	ارائه گزارش نهایی TRC (۵ جلد)	فاز ۳
ژوئن ۱۹۹۹	دومین انتخابات آزاد: انتقال از ماندلا به مبعی	فاز ۴ (تحکیم)

ب.۳ مذاکرات CODESA: الگوی گفت‌وگوی ملی

ب.۱.۳ ساختار و شرکت‌کنندگان

مجمع یک آفریقای جنوبی دموکراتیک (Convention for a Democratic South Africa (CODESA)) در دو مرحله (۱۹۹۱ و ۱۹۹۲) برگزار شد و ۱۹ حزب و سازمان در آن شرکت کردند:

جدول ب.۴: ترکیب شرکت‌کنندگان CODESA و معادل ایرانی

معدل ایرانی احتمالی	نقش	جریان آفریقایی
بخش اصلاح طلب نظام	رژیم حاکم (اصلاح طلب)	حزب ملی (NP): (دکلرک)
ائتلاف فراگیر اپوزیسیون	اپوزیسیون اصلی	ANC (ماندلا)
جریان‌های قومی/فدرالیست	ملی‌گرای زولو	حزب آزادی اینکاتا (IFP: بوتلزی)
جریان چپ/سوسیالیست	چپ	حزب کمونیست (SACP)
جریان‌های رادیکال	ملی‌گرای رادیکال	PAC
تشکل‌های کارگری مستقل	اتحادیه کارگری	COSATU
نمایندگان اقوام اصلاح‌طلبان مستقل	خودمختاری‌های قومی میان‌ه‌رو	نمایندگان بانتوستان‌ها احزاب لیبرال سفیدپوست (DP)
نمایندگان ادیان و مذاهب	کلیساها	نمایندگان مذهبی
UN + EU + AU	UN + OAU + EC	ناظران بین‌المللی

ب.۲.۳ اصول کلیدی CODESA

پنج اصل بنیادین CODESA که برای ایران الگو هستند:

۱. اصل «فراگیری کافی» (Sufficient Inclusivity): هیچ جریان مهمی نباید از میز مذاکره حذف شود — حتی جریان‌های ناخوشایند
۲. اصل «اجماع کافی» (Sufficient Consensus): نه اتفاق آرا (غیرممکن)، بلکه توافق اکثریت قریب به اتفاق

۳. اصل «همزمانی مذاکره و فشار» (Rolling Mass Action): ANC همزمان با مذاکره، اعتراضات خیابانی را ادامه داد
۴. اصل «غروب» (Sunset Clauses): تضمین‌های موقت برای کاهش ترس حاکمان (مثلاً: ۵ سال دولت وحدت ملی، امنیت شغلی کارمندان)
۵. اصل «دو مرحله‌ای بودن» (Two-Phase Constitution): ابتدا قانون اساسی موقت (۱۹۹۳)، سپس دائمی (۱۹۹۶)

🎓 درس آموخته

اصل «بندهای غروب» (Sunset Clauses) مهم‌ترین نوآوری آفریقای جنوبی بود و توسط جو اسلوو (Joe Slovo) (رهبر حزب کمونیست!) پیشنهاد شد. این بندها به سفیدپوستان تضمین موقت دادند: (۱) ادامه خدمت کارمندان دولت به مدت ۵ سال، (۲) دولت وحدت ملی (دکترک معاون ماندلا شد)، (۳) عدم مصادره اموال. بدون این تضمین‌ها، سفیدپوستان مذاکره نمی‌کردند. **کاربرد ایرانی:** تضمین‌های مشابه برای بخش‌هایی از نظام فعلی که حاضر به همکاری شوند (← رجوع شود به فصل ۶).

۹

ب.۴ قانون اساسی: مدل مجلس مؤسسان فراگیر

ب.۴.۱ فرآیند دو مرحله‌ای

۱. قانون اساسی موقت (۱۹۹۳): محصول مذاکرات CODESA — ۳۴ اصل قانون اساسی (Constitutional Principles) تعیین شد که قانون اساسی دائمی نمی‌توانست نقض کند
۲. قانون اساسی دائمی (۱۹۹۶): توسط مجلس مؤسسان (= مجلس ملی + سنا) نوشته شد با مشارکت عمومی گسترده

ب.۴.۲ مشارکت عمومی بی‌سابقه

ب.۴.۳ ویژگی‌های منشور حقوق (Bill of Rights)

فصل دوم قانون اساسی ۱۹۹۶ یکی از پیشرفته‌ترین منشورهای حقوقی جهان است:

- حق حیات (ممنوعیت اعدام — رأی دادگاه قانون اساسی ۱۹۹۵)
- برابری و ممنوعیت تبعیض بر اساس نژاد، جنسیت، گرایش جنسی، مذهب، قومیت
- حقوق اجتماعی-اقتصادی: حق مسکن، آب، غذا، تأمین اجتماعی، بهداشت
- حقوق زبانی: ۱۱ زبان رسمی + هیئت زبان‌های آفریقای جنوبی (PanSALB)

جدول ب.۵: آمار مشارکت عمومی در تدوین قانون اساسی ۱۹۹۶

شاخص مشارکت	آمار
تعداد پیشنهادات مردمی دریافتی	بیش از ۲ میلیون
جلسات عمومی در سراسر کشور	۲۶ کارگاه منطقه‌ای
مدت تدوین	۲ سال (۱۹۹۴-۱۹۹۶)
تأیید دادگاه قانون اساسی	۳ (بررسی انطباق با ۳۴ اصل)
تعداد زبان‌های رسمی در قانون اساسی	۱۱ زبان
حقوق زنان	ماده ۹: برابری کامل + ممنوعیت تبعیض جنسیتی
حقوق اقلیت‌ها	فصل ۲: منشور حقوق جامع (Bill of Rights)

- حقوق فرهنگی و مذهبی: آزادی مذهب + حق آموزش به زبان مادری
- حقوق محیط‌زیستی: نسل سوم حقوق بشر

✓ توصیه‌ی اجرایی

مدل قانون اساسی آفریقای جنوبی بهترین الگو برای ایران در بُعد «فراگیری» است. قانون اساسی آینده ایران باید حداقل شامل: (۱) منشور حقوق جامع (شامل حقوق زنان، اقوام، اقلیت‌های مذهبی)، (۲) ۳+ زبان رسمی یا «زبان‌های ملی»، (۳) دادگاه قانون اساسی مستقل، (۴) حقوق اجتماعی-اقتصادی، (۵) فرآیند تدوین مشارکتی با دریافت پیشنهادات مردمی باشد (← رجوع شود به فصل ۶).

۹

ب.۵ کمیسیون حقیقت و آشتی (TRC)

ب.۱.۵ ساختار و مأموریت

کمیسیون حقیقت و آشتی (Truth and Reconciliation Commission (TRC)) در دسامبر ۱۹۹۵ تشکیل شد و تا ۱۹۹۸ (گزارش نهایی ۲۰۰۳) فعالیت کرد:

ب.۲.۵ مکانیزم «عفو مشروط»

نوآوری محوری TRC مکانیزم عفو مشروط (Conditional Amnesty) بود:

جدول ب.۶: ساختار و آمار TRC آفریقای جنوبی

شاخص	جزئیات
رئیس	اسقف اعظم دزموند توتو (Desmond Tutu)
تعداد اعضا	۱۷ کمیسیونر
سه کمیته فرعی	(۱) نقض حقوق بشر، (۲) عفو، (۳) غرامت و بازتوانی
تعداد شهادت‌های دریافتی	۲۱،۰۰۰+
تعداد جلسات علنی	۸۰+ جلسه در سراسر کشور
درخواست‌های عفو	۱۱۲،۷ درخواست
عفو اعطاشده	۵۲۷،۱ (۵.۲۱٪)
عفو رد شده	۳۹۲،۵ (۸.۷۵٪)
بخش زنده تلویزیونی	۳ (بی سابقه)
حجم گزارش نهایی	۵ جلد + ۲ جلد تکمیلی (۲۰۰۳)
بودجه	~۱۸۸ میلیون دلار

۱. عامل خشونت باید شخصاً درخواست عفو می‌کرد (نه عفو عمومی)
۲. باید اعتراف کامل و علنی می‌کرد (نه پشت درهای بسته)
۳. عمل باید با انگیزه سیاسی بوده باشد (نه جنایت شخصی)
۴. باید تناسب بین عمل و هدف سیاسی وجود می‌داشت
۵. قربانیان حق بودند که حضور یابند و سؤال پرسند
۶. تصمیم توسط هیئت قضایی مستقل گرفته می‌شد

نکته کلیدی

فلسفه TRC بر مفهوم آفریقایی اوبونتو^a — «من هستم چون ما هستیم» — استوار بود. این فلسفه نه عفو بدون حقیقت (مدل اسپانیا) و نه انتقام بدون آشتی (مدل نورنبرگ) را می‌پذیرفت، بلکه راه سومی ارائه کرد: حقیقت در ازای عفو، آشتی در ازای اعتراف.

^a Ubuntu

ب.۳.۵ نقد و محدودیت‌های TRC

با وجود موفقیت‌ها، TRC با انتقادات جدی مواجه شد:

هشدار

محدودیت‌های TRC که ایران باید بداند:

۱. غرامت ناکافی: توصیه‌های کمیته غرامت عمدتاً اجرا نشد — متوسط پرداخت: فقط ~۳۸،۹۰۰ به هر قربانی
۲. عدم تعقیب مجرمان عفونشده: دولت فاقد اراده سیاسی برای پیگیری بود
۳. تمرکز بر خشونت فیزیکی: خشونت ساختاری آپارتاید (فقر، بیکاری، محرومیت) کمتر بررسی شد
۴. نابرابری اقتصادی پایدار: TRC نتوانست عدالت اقتصادی ایجاد کند — ضریب جینی هنوز ۶۳.۰ است
۵. «آشتی» سطحی: بسیاری از قربانیان احساس عدالت نکردند

۹

ب.۶ اصلاح بخش امنیتی: مدل ادغام

ب.۶.۱ چالش: ادغام ۷ نیروی مسلح

یکی از پیچیده‌ترین ابعاد گذار آفریقای جنوبی، ادغام نیروهای مسلح رقیب در یک ارتش واحد بود:

جدول ب.۷: ادغام نیروهای مسلح در SANDF

نیرو	تعداد تقریبی	ماهیت
SADF (ارتش رژیم)	۰۰۰،۹۰	حرفه‌ای، سفیدپوست محور
MK (بازوی نظامی ANC)	۰۰۰،۲۸	چریکی، تبعیدی
APLA (بازوی نظامی PAC)	۰۰۰،۶	چریکی
نیروهای بانتوستان‌ها (۴ ارتش)	۰۰۰،۱۱	نیمه حرفه‌ای
KZP (پلیس کوازولو)	۰۰۰،۸	وابسته به IFP
SANDF (نیروی جدید)	~۰۰۰،۱۰۰	ملی-فراگیر

ب.۲.۶ استراتژی ادغام

۱. ادغام، نه انحلال: برخلاف عراق، هیچ نیرویی منحل نشد
۲. نظارت مدنی: وزیر دفاع غیرنظامی + نظارت پارلمانی
۳. کاهش تدریجی: از ۱۴۳،۰۰۰ (مجموع) به ۱۰۰،۰۰۰
۴. آموزش مشترک: نیروهای MK آموزش حرفه‌ای دیدند
۵. ترکیب رهبری: فرماندهی ترکیبی (ژنرال گئورگ مرینگ (Georg Meiring) از SADF + ژنرال سیفیوه نیاندا (Siphiwe Nyanda) از MK)
۶. بازنشستگی افتخاری: بسته مالی برای نظامیانی که نمی‌خواستند بمانند

درس آموخته

مدل ادغام آفریقای جنوبی برای سپاه پاسداران ایران با تعدیل‌هایی قابل استفاده است: (۱) سپاه منحل نمی‌شود بلکه در ارتش ملی واحد ادغام می‌شود؛ (۲) فرماندهی ترکیبی (از هر دو طرف)؛ (۳) بُعد اقتصادی سپاه باید جداگانه مدیریت شود (مدل اندونزی، نه آفریقای جنوبی)؛ (۴) بسته مالی بازنشستگی افتخاری برای کاهش مقاومت؛ (۵) زمان‌بندی: ۵-۱۰ سال (← رجوع شود به فصل ۶).

ب.۳.۶ خلع سلاح هسته‌ای: تنها الگوی موجود

آفریقای جنوبی تنها کشور جهان است که داوطلبانه برنامه سلاح هسته‌ای خود را کنار گذاشت:

جدول ب.۸: خلع سلاح هسته‌ای آفریقای جنوبی و مقایسه با ایران

بُعد	آفریقای جنوبی	ایران (وضعیت فعلی)
تعداد کلاهک‌ها	۶ عدد	- (غنی‌سازی بالای ۶۰٪)
زمان خلع سلاح	۱۹۸۹-۱۹۹۳ (قبل از گذار)	باید در فاز ۱-۲ تعیین شود
انگیزه خلع سلاح	ترس از دست‌یابی ANC + فشار بین‌المللی	پیش شرط لغو تحریم؟
مکانیزم تأیید	بازرسی IAEA (پس از الحاق به NPT ۱۹۹۱)	پروتکل الحاقی + بازرسی‌های ویژه
نقش در مذاکرات	ابزار اعتمادسازی	شرط لازم برای حمایت بین‌المللی
درس کلیدی	خلع سلاح قبل از انتقال قدرت	ترجیحاً در فاز ۰-۱

هشدار ⚠️

تفاوت حیاتی: دکلرک برنامه هسته‌ای را قبل از مذاکرات خلع کرد تا سلاح به دست ANC نیفتد. در ایران، جمهوری اسلامی ممکن است برعکس عمل کند و برنامه هسته‌ای را ابزار چانه‌زنی قرار دهد. مدل ایرانی باید خلع هسته‌ای را به بسته‌ای از مشوق‌ها (لغو تحریم + سرمایه‌گذاری + تضمین امنیتی) گره بزند (← رجوع شود به فصل ۶).

۹

ب.۷ نقش بین‌المللی: نظارت حمایتی

ب.۷.۱ سطوح مداخله بین‌المللی

نقش بین‌المللی در آفریقای جنوبی حمایتی-نظارتی بود (مدل ۳ از فصل ۳)، نه مدیریت مستقیم:

جدول ب.۹: نقش بازیگران بین‌المللی در گذار آفریقای جنوبی

بازیگر	نقش	اثرگذاری
سازمان ملل (UNOMSA)	ناظران انتخاباتی (۲، ۱۲۰ نفر) + ناظران حقوق بشر	●●●●●
OAU/AU	حمایت دیپلماتیک + مشروعیت بخشی	●●●●●
اتحادیه اروپا	تحریم (قبل) + کمک مالی (بعد) + ناظران	●●●●●
ایالات متحده	تحریم‌ها (CAAA ۱۹۸۶) + فشار دیپلماتیک	●●●●●
جنبش ضد آپارتاید جهانی	فشار افکار عمومی + تحریم فرهنگی-ورزشی	●●●●●
دولت‌های جبهه‌ای (Frontline States)	پناهندگی + پایگاه ANC	●●●●●
کمنولث	تعليق عضویت + فشار	●●●●●
IAEA	تأیید خلع سلاح هسته‌ای	●●●●●
NGO ها (HRW, AI, IDASA)	مستندسازی + آموزش مدنی	●●●●●

نکته کلیدی

کلید موفقیت: نقش بین‌المللی در آفریقای جنوبی مکمل بود نه جایگزین مالکیت ملی. UNOMSA فقط ۲، ۱۲۰ ناظر فرستاد (مقایسه کنید با ۸، ۰۰۰ نفر تیمور شرقی یا ۱۵۰، ۰۰۰ نفر عراق). مذاکرات CODESA توسط خود آفریقایی‌ها هدایت شد. این دقیقاً مدلی است که برای ایران توصیه می‌شود: نظارت بین‌المللی حمایتی (مدل ۳-۴ [۹] مدل ۶) با مالکیت ملی ایرانی (← رجوع شود به فصل ۴).

۹

۸.ب نتایج و ارزیابی بلندمدت

ب.۱.۸ دستاوردها

جدول ب.۱۰: دستاوردها و چالش‌های پایدار آفریقای جنوبی

امتیاز	دستاوردها
۴۴۴۴	گذار مسالمت‌آمیز (بدون جنگ داخلی)
۴۴۴۴	قانون اساسی فراگیر و مترقی
۴۴۴۴	سه انتقال مسالمت‌آمیز قدرت (۱۹۹۴، ۱۹۹۹، ۲۰۰۹+)
۴۴۴۴	آزادی مطبوعات و جامعه مدنی فعال
۴۴۴۴	ادغام موفق نیروهای مسلح
۴۴۴۴	خلع سلاح هسته‌ای داوطلبانه
۴۴۴۴	لغو مجازات اعدام
شدت	چالش‌های پایدار
↑ بالا	نابرابری اقتصادی شدید (جینی ۶۳.۰)
↑ بالا	بیکاری بالا (~۳۳٪، جوانان: ~۶۰٪)
↑ بالا	فساد سیستماتیک (دوره زوما: State Capture)
↑ بالا	خشونت جنسیتی بالا
— متوسط	بحران خدمات عمومی (آب، برق)
— متوسط	تسلط تک‌حزبی ANC (تا ۲۰۲۴)

ب.۲.۸ شاخص‌های کمی (۲۰۲۳)

مقدار	شاخص
۷۲.۰	V-Dem Liberal Democracy Index
آزاد (۱۰۰/۷۹)	Freedom House
۱۰۰/۴۳ (رتبه ۸۳)	Transparency International CPI
رتبه ۳۸	RSF Press Freedom
~\$۱۵,۰۰۰	GDP per capita (PPP)
۷۱۳.۰ (متوسط - بالا)	HDI

۹

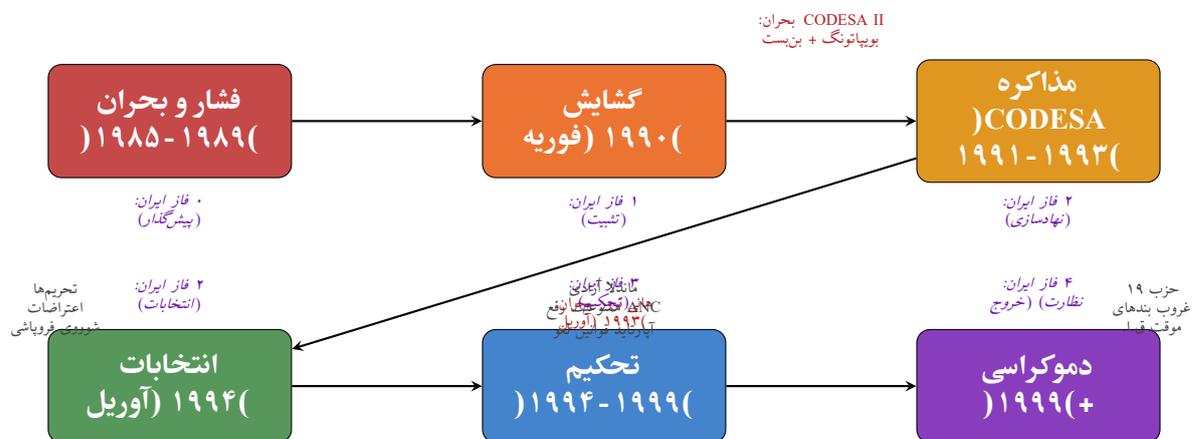
ب.۹ ماتریس درس آموخته‌ها برای ایران

۹

جدول ب.۱۱: ماتریس انتقال درس‌آموخته‌های آفریقای جنوبی به ایران

بُعد	درس آفریقای جنوبی	کاربرد ایرانی	انتقال پذیری
مذاکره	CODESA: ۱۹ طرف، فراگیر	«کنفرانس ملی ایران» با حضور همه جریان‌ها	●●●●
بندهای غروب	تضمین‌های موقت برای رژیم پیشین	تضمین ۵ ساله برای همکاری‌کنندگان نظام	●●●●
قانون اساسی	مجلس مؤسسان + مشارکت M۲ + ۱۱ زبان	مجلس مؤسسان + سهمیه اقوام/زنان + ۳ + زبان	●●●●
TRC	حقیقت + عفو مشروط + پخش زنده	«کمیسیون حقیقت ایران» + رسانه ملی	●●●●
ادغام نظامی	۷ نیرو SANDF	سپاه + ارتش ارتش ملی واحد	●●●●
هسته‌ای	خلع سلاح قبل از گذار	الحاق به پروتکل الحاقی + بازرسی IAEA	●●●●
نظارت بین‌المللی	UNOMSA (حمایتی)	مدل ۶: حمایتی-نظارتی	●●●●
عدالت اقتصادی	ضعیف (نابرابری پایدار)	ایران باید از این ضعف بیاموزد	●●●●
فراگیری	۱۱ زبان + منشور حقوق	زبان‌های ملی + منشور حقوق اقلیت‌ها	●●●●
ضد فساد	ضعیف (State Capture)	نهاد ضد فساد مستقل از روز اول	●●●●
●●●● میانگین انتقال پذیری			

ب.۱۰ نمودار: مسیر گذار آفریقای جنوبی و نقاط انتقال به ایران

شکل ب.۱: مسیر گذار آفریقای جنوبی و فازهای معادل ایرانی

ب.۱۱ تحلیل مقایسه‌ای تفصیلی: آفریقای جنوبی و ایران

جدول ب.۱۲: ماتریس تفصیلی مشابهت‌ها و تفاوت‌های آفریقای جنوبی و ایران

بُعد	آفریقای جنوبی	ایران	مشابهت
ایدئولوژی رسمی	نژادپرستی (Apartheid)	ولایت فقیه + تبعیض مذهبی-جنسیتی	۹ ●●●●
جمعیت	۴۰ میلیون	۸۵+ میلیون	۹۹۹●●
تنوع قومی-زبانی	بسیار بالا (۱۱ زبان)	بالا (۸+ قوم اصلی)	۹ ●●●●
تحریم‌های بین‌المللی	جامع و مؤثر	جامع (هسته‌ای + حقوق بشر)	●●●●●
نیروهای امنیتی	SADF + پلیس + نیروهای ویژه	سپاه + ارتش + بسیج + اطلاعات	۹ ●●●●
منافع اقتصادی نظامیان	ARMSCOR + صنایع دفاعی	خاتم‌الانبیاء + بنیادها + قاچاق	۹ ●●●●
برنامه هسته‌ای	۶ کلاهک (خلع ۱۹۹۳)	غنی‌سازی ۶۰٪+ (فعال)	۹۹●●●
اپوزیسیون سازمان‌یافته	ANC: ۱۰۰+ سال، M۳ عضو	پراکنده، فاقد شکل فراگیر	۹۹۹۹●
دیاسپورا	محدود	بسیار بزرگ (۴-۵M)	۹۹۹●●
جامعه مدنی	قوی (UDF, COSATU)	قوی اما سرکوب‌شده	۹۹●●●
رهبر کاریزماتیک	ماندلا (نماد جهانی)	فاقد (چالش اصلی)	۹۹۹۹●
موقعیت ژئوپلیتیکی	منطقه‌ای مهم اما نه حساس	بسیار حساس (هرمز، هسته‌ای، همسایگان)	۹۹۹●●
نقش مذهب در سیاست	محدود (کلیسا حامی آشتی)	مرکزی (دین = قدرت)	۹۹۹●●
سابقه دموکراتیک	محدود (سفیدپوستان)	تجربه مشروطه + مصدق (محدود)	۹۹●●●
میانگین مشابهت کلی			

ب. ۲۰۱۱ پنج تفاوت حیاتی که تعدیل مدل را ضروری می‌سازد

هشدار

- پنج تفاوت حیاتی ایران با آفریقای جنوبی که مانع کپی‌برداری مستقیم می‌شود:
۱. **فقدان ماندلا:** آفریقای جنوبی رهبری کاریزماتیک با مشروعیت جهانی و ۲۷ سال زندان داشت. ایران فاقد چنین شخصیتی است. **راه‌حل:** جایگزینی رهبر فردی با ائتلاف فراگیر و نهادسازی (رهبری جمعی).
 ۲. **فقدان ANC:** ANC تشکیلاتی ۱۰۰+ ساله با میلیون‌ها عضو بود. اپوزیسیون ایرانی پراکنده و متفرق است. **راه‌حل:** تشکیل پلتفرم هماهنگی اپوزیسیون با ساختار فدرالی (نه تک‌حزبی) قبل از گذار.
 ۳. **بُعد هسته‌ای فعال:** آفریقای جنوبی هسته‌ای را قبل از مذاکره خلع کرد. ایران برنامه هسته‌ای فعال دارد که ابزار چانه‌زنی است. **راه‌حل:** گره زدن خلع هسته‌ای به بسته جامع مشوق‌ها (تحریم + سرمایه‌گذاری + امنیت).
 ۴. **ژئوپلیتیک حساس‌تر:** آفریقای جنوبی در منطقه‌ای نسبتاً باثبات بود. ایران ۱۵ همسایه دارد، تنگه هرمز را کنترل می‌کند، و در ۴ جنگ نیابتی درگیر است. **راه‌حل:** گروه تماس بین‌المللی گسترده‌تر و حضور دیپلماتیک فعال‌تر.
 ۵. **دین = قدرت:** در آفریقای جنوبی کلیسا نقش میانجی‌گر داشت. در ایران دین ابزار قدرت است و جدایی دین از دولت چالش اصلی خواهد بود. **راه‌حل:** تأکید بر آزادی مذهب (نه ضدیت با دین) و جلب حمایت روحانیون مستقل.

ب.۳.۱۱ پنج عنصر مستقیماً قابل انتقال

✓ توصیه‌ی اجرایی

پنج عنصر از مدل آفریقای جنوبی که مستقیماً به ایران قابل انتقال است:

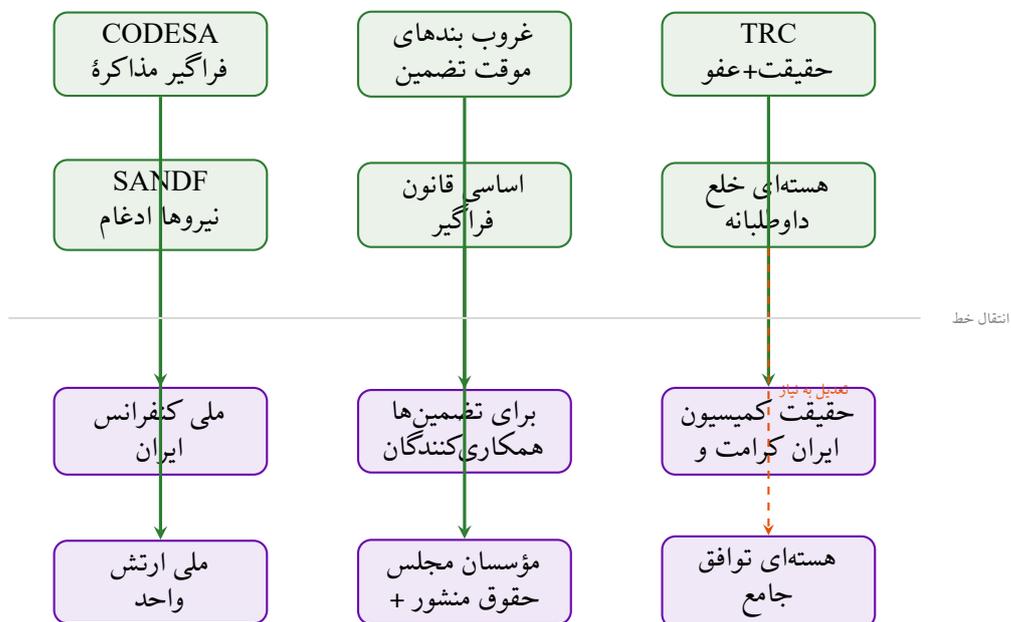
۱. **بندهای غروب (Sunset Clauses):** تضمین‌های موقت ۵ ساله برای کاهش ترس بخش‌های همکاری‌کننده نظام فعلی — امنیت شغلی کارمندان + عدم مصادره + مشارکت در دولت انتقالی. بدون این بندها، مذاکره آغاز نخواهد شد.
۲. **مدل CODESA (کنفرانس ملی فراگیر):** تشکیل «کنفرانس ملی ایران» با حضور همه جریان‌ها — ملی-مذهبی، جمهوری‌خواه، فدرالیست، زنان، اقوام، جوانان، و حتی بخش‌هایی از نظام فعلی. قاعده «اجماع کافی» (نه اتفاق آرا).
۳. **قانون اساسی دو مرحله‌ای:** ابتدا منشور موقت (اصول بنیادین غیرقابل‌تغییر) در فاز ۱-۲، سپس قانون اساسی دائمی توسط مجلس مؤسسان منتخب در فاز ۲-۳. دادگاه قانون اساسی بررسی انطباق کند.
۴. **مدل TRC با تعدیل:** «کمیسیون حقیقت و کرامت ایران» با مکانیزم عفو مشروط + پخش زنده + حقوق قربانیان + افزودن بُعد اقتصادی (برخلاف آفریقای جنوبی که این بُعد را نادیده گرفت).
۵. **ادغام نیروهای مسلح (نه انحلال):** ادغام سپاه و ارتش در نیروی دفاعی ملی واحد + نظارت مدنی + بازنشستگی افتخاری + تفکیک اقتصادی (ترکیب مدل آفریقای جنوبی و اندونزی).

۹

ب.۱۲ نمودار: شبکه انتقال درس‌آموخته‌ها

۹

جنوبی آفریقای درس آموخته‌های

۶ (مدل ایرانی کاربردهای

شکل ب. ۲: شبکه انتقال درس آموخته‌ها: از آفریقای جنوبی به مدل ایران

ب.۱۳ مصاحبه‌ها و منابع اصلی

ب.۱۳.۱ منابع کلیدی درباره گذار آفریقای جنوبی

۱. ماندلا، نلسون (۱۹۹۴). *Long Walk to Freedom*. لیتل براون. — خودزندگی‌نامه ماندلا با جزئیات مذاکرات.
۲. اسپارکز، آلیستر (۱۹۹۵). *Tomorrow is Another Country: The Inside Story of South Africa's Negotiated Revolution*. مندارین. — بهترین روایت ژورنالیستی از مذاکرات.
۳. توتو، دزموند (۱۹۹۹). *No Future Without Forgiveness*. دابلدی. — فلسفه TRC از زبان رئیس آن.
۴. گزارش نهایی TRC (۱۹۹۸-۲۰۰۳). ۷ جلد. قابل دسترسی: justice.gov.za/trc
۵. اسلوو، جو (۱۹۹۲). «Negotiations: What Room for Compromise?». مقاله تاریخی درباره بندهای غروب.
۶. واله، فردریک ون زیل (۲۰۱۲). *The Last Trek — A New Beginning*. مکیلان. — دیدگاه دکلرک.
۷. ساسکسمن، مارک (۲۰۱۶). *The State Capture Report*. — تحلیل فساد دوره زوما.
۸. لاند، کریس (۲۰۰۶). «War and Peace in the Democratic Republic of Congo and South Africa». *Strategic Review for Southern Africa*. — مقایسه مدل‌های SSR.

ب.۱۳.۲ شخصیت‌های کلیدی برای مشاوره

مطالعه موردی:

- کارشناسان آفریقای جنوبی که تیم آماده‌سازی ایران باید مشورت کند:
- سیریل رامافوزا (Cyril Ramaphosa): رئیس تیم مذاکره‌کننده ANC در CODESA (اکنون رئیس‌جمهور) — تجربه مذاکره
 - آلبی ساکس (Albie Sachs): قاضی دادگاه قانون اساسی — تجربه تدوین منشور حقوق
 - الکس بورین (Alex Boraine): معاون رئیس TRC — تجربه عدالت انتقالی (مؤسس ICTJ)
 - ویلی استورهوف (Willy Esterhuysen): واسطه مذاکرات محرمانه — تجربه کانال‌های پنهان
 - هنری باردن (Henry Memory Barton): مدیر ادغام SANDF — تجربه SSR
 - یاسمین سوکا (Yasmin Sooka): کمیسیونر TRC — تجربه حقوق زنان در عدالت انتقالی
- توصیه:** در فاز ۰ (پیش‌گذار)، تشکیل گروه مشاوره آفریقای جنوبی (South Africa Advisory Group) متشکل از ۵-۱۰ کارشناس فوق برای انتقال تجربه به تیم ایرانی (← رجوع شود به فصل ۹).

ب.۱۴ جمع‌بندی پیوست

☰ خلاصه‌ی فصل

- جمع‌بندی پیوست ب — مطالعه‌ی موردی آفریقای جنوبی:
۱. آفریقای جنوبی با امتیاز ۳۶ از ۴۰ جامع‌ترین الگوی قابل‌انتقال به ایران است.
 ۲. پنج عنصر مستقیماً قابل‌انتقال: CODESA، بندهای غروب، قانون اساسی فراگیر، TRC، و ادغام نیروهای مسلح.
 ۳. پنج تفاوت حیاتی (فقدان ماندلا، فقدان ANC، هسته‌ای فعال، ژئوپلیتیک حساس‌تر، دین=قدرت) کپی‌برداری مستقیم را ناممکن و **تعدیل هوشمند** را ضروری می‌سازد.
 ۴. مهم‌ترین نوآوری آفریقای جنوبی: **بندهای غروب** (تضمین موقت برای رژیم پیشین) که مذاکره را ممکن ساخت.
 ۵. ضعف اصلی آفریقای جنوبی: **عدالت اقتصادی ناکافی** — ایران باید از این شکست بیاموزد و بُعد اقتصادی را از روز اول در مدل عدالت انتقالی بگنجانند.
 ۶. TRC الگوی اصلی عدالت انتقالی برای ایران است، اما باید با **بُعد اقتصادی** (گرامت واقعی) و **محاكمه تکمیلی** (برای موارد عفونشده) ارتقا یابد.
 ۷. نقش بین‌المللی در آفریقای جنوبی **حمایتی** بود (مدل ۳) نه مدیریت مستقیم — این دقیقاً مبنای مدل ۶ پیشنهادی است.
 ۸. تشکیل **گروه مشاوره آفریقای جنوبی** در فاز ۰ پیش‌گذار توصیه می‌شود.

مطالعه تکمیلی:

- مقایسه جامع ۹ نمونه: ← رجوع شود به فصل آ
- تضمین‌های موفقیت: ← رجوع شود به فصل ۶
- عدالت انتقالی و SSR: ← رجوع شود به فصل ۸
- سناریوی مذاکره‌ای (B): ← رجوع شود به فصل ۴
- شیلی (الگوی مکمل): ← رجوع شود به فصل پ

مطالعه موردی: شیلی (۱۹۸۸-۱۹۹۸)

خلاصه اجرایی این فصل

شیلی یکی از موفق‌ترین نمونه‌های گذار دموکراتیک در جهان است که از دیکتاتوری نظامی ژنرال آگوستو پینوشه (Augusto Pinochet) (۱۹۷۳-۱۹۹۰) به دموکراسی باثبات انتقال یافت. ویژگی‌های منحصربه‌فرد این گذار عبارت‌اند از: ۱) استفاده از **رفراندوم** به‌عنوان ابزار گذار (پلیسیت (۱۹۸۸)، ۲) **ائتلاف فراگیر اپوزیسیون** (Concertación)، ۳) **عدالت انتقالی تدریجی** (از کمیسیون رتیگ تا بازداشت لندن)، ۴) **مدل اقتصادی موفق** (رشد پایدار با عدالت اجتماعی)، و ۵) **مدیریت ریسک نظامی** (پینوشه ماند اما قدرتش کاهش یافت). این تجربه برای ایران در ابعاد رفراندوم، ائتلاف‌سازی، و عدالت تدریجی بسیار آموزنده است.

۱. پ زمینه و بافت تاریخی

۱.۱. پ کودتای ۱۹۷۳ و دیکتاتوری پینوشه

در ۱۱ سپتامبر ۱۹۷۳، ارتش شیلی به فرماندهی ژنرال آگوستو پینوشه (Augusto Pinochet) با حمایت CIA علیه دولت منتخب سوسیالیست سالوادور آلنده (Salvador Allende) کودتا کرد. آلنده در کاخ ریاست‌جمهوری (La Moneda) جان باخت و ۱۷ سال دیکتاتوری نظامی آغاز شد.

جدول پ.۱: مشخصات شیلی در آستانه گذار (۱۹۸۸)

شاخص	مقدار
جمعیت	۱۳ میلیون نفر
مساحت	۰۰۰،۷۵۶ km ²
تنوع قومی	پایین (۹۵٪ مستیزو + اسپانیایی تبار)
GDP per capita	~۵۰۰،۲۵
طول عمر دیکتاتوری	۱۷ سال (۱۹۷۳-۱۹۹۰)
اندازه نیروهای مسلح	~۰۰۰،۱۰۰
تعداد کشته‌شدگان/ناپدیدشدگان	۲۰۰،۳+ (رتیگ) — تا ۰۰۰،۴۰+ (والش)
تعداد شکنجه‌شدگان	۰۰۰،۲۸+ (والش)
مدل اقتصادی	نئولیبرال (Chicago Boys)
تحریم‌های بین‌المللی	محدود (آمریکا حامی بود)

پ.۲.۱ ویژگی‌های دیکتاتوری پینوشه

۱. شخصی‌سازی قدرت: پینوشه هم رئیس‌جمهور بود، هم فرمانده کل ارتش — تمرکز قدرت مشابه ساختار ولایت فقیه
۲. سرکوب سیستماتیک: پلیس مخفی (*DINA*) (بعداً *CNI*) — عملیات کندور (Operation Condor) در سطح منطقه‌ای
۳. اصلاحات اقتصادی نئولیبرال: «پسران شیکاگو» (*Chicago Boys*) اقتصاد را آزادسازی کردند — رشد اقتصادی با نابرابری
۴. قانون اساسی ۱۹۸۰: پینوشه قانون اساسی جدیدی تصویب کرد که خودش را برای ۸ سال دیگر تثبیت می‌کرد و سپس رفراندوم (*Plebiscite*) تعیین‌کننده بود
۵. نقش آمریکا: دولت ریگان در ابتدا حامی پینوشه بود اما از ۱۹۸۶ فشار برای دموکراتیزه‌شدن آغاز شد

مطالعه موردی:

مقایسه ساختاری پینوشه و جمهوری اسلامی: هر دو نظام ترکیبی از شخصی‌سازی قدرت + نیروهای امنیتی قدرتمند + ایدئولوژی (ضدکمونیسم/اسلام سیاسی) + سرکوب سازمان‌یافته هستند. تفاوت‌ها: (۱) پینوشه فاقد مشروعیت مذهبی بود؛ (۲) اقتصاد شیلی رو به رشد بود (نه بحران)؛ (۳) جمعیت شیلی بسیار کمتر (۱۳M vs ۸۵M)؛ تنوع قومی پایین بود. نکته مهم: پینوشه خودش رفراندوم را در قانون اساسی اش گنجانده بود — اشتباه راهبردی که اپوزیسیون از آن بهره برد.

۲. پ. رفراندوم ۱۹۸۸: نقطه عطف تاریخی

۱.۲. پ. زمینه‌سازی: از تفرقه تا ائتلاف

مهم‌ترین درس شیلی برای اپوزیسیون ایران: چگونه جریان‌های متفرق و متخاصم توانستند در یک ائتلاف فراگیر متحد شوند.

جدول پ.۲: ترکیب ائتلاف «نه» (Concertación) و معادل ایرانی

معدل ایرانی احتمالی	ویژگی	جریان شیلیایی
ملی-مذهبیون	میان‌رو، بزرگ‌ترین حزب	PDC (دموکرات مسیحی)
چپ دموکراتیک	چپ میانه (حزب آینده)	PS (سوسیالیست)
جمهوری خواهان	لیبرال-چپ	PPD (دموکراسی برای مردم)
سکولارها چپ رادیکال (حاشیه‌ای)	لائیک، لیبرال چپ رادیکال (خارج ائتلاف رسمی)	PR (رادیکال) کمونیست‌ها
جنبش زن-زندگی-آزادی	حقوق زنان + مادران ناپدیدشدگان	جنبش زنان
تشکل‌های کارگری	کارگران	اتحادیه کارگری (CUT)
روشنفکران و هنرمندان ایرانی	فرهنگ‌سازی + کمپین خلاقانه	روشنفکران و هنرمندان

۲.۲. پ. کمپین «نه» (NO): نبوغ خلاقانه

کمپین رفراندوم «نه» به پینوشه یکی از خلاقانه‌ترین کمپین‌های سیاسی تاریخ بود:

- ۱۵ دقیقه تلویزیون شبانه: طبق قانون، هر طرف ۱۵ دقیقه وقت تبلیغاتی تلویزیونی داشت. تیم «نه» به‌جای نشان دادن سرکوب و خشونت، شادی و امید را برگزید
- شعار «شادی در راه است» (La Alegría Ya Viene): پیام مثبت + رنگین‌کمان به‌جای پیام خشم و انتقام
- ثبت‌نام رأی‌دهندگان: کمپین گسترده ثبت‌نام ۵.۷ میلیون نفر
- ناظران داخلی: سازمان Participa شبکه ۳۰،۰۰۰ ناظر داوطلب سازماندهی کرد

■ **شمارش موازی:** اپوزیسیون سیستم شمارش موازی (Parallel Vote Tabulation) راه اندازی کرد تا تقلب غیرممکن شود

نکته کلیدی

نتیجهٔ فراندوم ۱۵ اکتبر ۱۹۸۸: «نه» ۹۹.۵۵٪ — «بله» ۰.۴۴٪. مشارکت: ۹۷٪ ثبت نام شدگان. پینوشه ابتدا نتیجه را نپذیرفت و خواست حکومت نظامی اعلام کند، اما **فرماندهان ارتش** (به ویژه ژنرال ماتیاس (Matthei)) از اجرای دستور امتناع کردند. این نشان داد که حتی در درون ارتش، **شکاف** نخبگان وجود داشت.

پ.۳.۲ آمار و تحلیل فراندوم

جدول پ.۳: آمار فراندوم شیلی ۱۹۸۸ و الگوی ایرانی

شاخص	شیلی ۱۹۸۸	کاربرد ایرانی
واجدین شرایط رأی	۹۱۳،۴۳۵،۷	~۶۰ میلیون
مشارکت	۵.۹۷٪	هدف: +۷۰٪
آرای «نه»	۹۹.۵۵٪ (۵۷۹،۹۶۷،۳)	-
آرای «بله»	۰.۴۴٪ (۱۱۰،۱۱۹،۳)	-
ناظران بین المللی	~۰۰۰،۱	نیاز: +۰۰۰،۱۰
ناظران داخلی	~۰۰۰،۳۰	نیاز: +۰۰۰،۲۰۰
شمارش موازی	۳ (حیاتی)	۳ (ضروری)
خسوت انتخاباتی	↓ پایین حداقل	باید تضمین شود

درس آموخته

ابزار فراندوم برای ایران: شیلی نشان داد که فراندوم می تواند ابزار قدرتمند گذار باشد، اما تنها در شرایطی: (۱) اپوزیسیون متحد باشد؛ (۲) ناظران داخلی و بین المللی کافی وجود داشته باشد؛ (۳) شمارش موازی امکان پذیر باشد؛ (۴) رسانه آزاد (حتی محدود) وجود داشته باشد. در سناریوی D ایران (تحول از درون)، فراندوم بر سر قانون اساسی جدید ممکن ترین ابزار است (← رجوع شود به فصل ۴).

پ.۳ دولت آیلوین و انتقال مسالمت‌آمیز قدرت

پ.۱.۳ انتخابات ۱۹۸۹ و محدودیت‌ها

پس از شکست در رفراندوم، پینوشه انتخابات ریاست‌جمهوری و پارلمانی برگزار کرد (دسامبر ۱۹۸۹). پاتریسیو آیلوین (Patricio Aylwin) از ائتلاف Concertación با ۵۵٪ آرا پیروز شد.

اما پینوشه قبل از ترک قدرت، مجموعه‌ای از «قفل‌های نهادی» (Institutional Locks) ایجاد کرد:

جدول پ.۴: «قفل‌های نهادی» پینوشه و معادل ایرانی

معادل ایرانی احتمالی	توضیح	قفل پینوشه
شورای نگهبان / مجلس خبرگان	۹ سناتور منصوب (از جمله خود پینوشه) + مادام‌العمر	سناتورهای منصوب
رهبر نظامی-امنیتی باقیمانده	پینوشه ۸ سال دیگر فرمانده ماند (تا ۱۹۹۸)	فرمانده کل ارتش
ساختار نظامی مستقل	رئیس‌جمهور حق عزل فرماندهان نظامی را نداشت	عدم قابلیت عزل فرماندهان
مصونیت‌های قانونی	عفو عمومی برای جرایم ۱۹۷۳-۱۹۷۸	قانون عفو ۱۹۷۸
شورای عالی امنیت ملی	ارتش اکثریت داشت (۴ از ۸ عضو)	شورای امنیت ملی
مهندسی انتخابات	(Binomial) که اقلیت (راست) را بیش‌نماینده می‌کرد	نظام انتخاباتی دوعضوی

⚠ هشدار

درس قفل‌های نهادی: شیلی نشان داد که حتی پس از پیروزی دموکراتیک، رژیم پیشین می‌تواند از طریق **قفل‌های نهادی** قدرت خود را حفظ کند. شیلی ۱۵ سال طول کشید تا اکثر این قفل‌ها را بردارد (اصلاحیه قانون اساسی ۲۰۰۵). **هشدار ایرانی:** در هر سناریوی مذاکره‌ای، باید مراقب ایجاد «قفل‌های نهادی» توسط جمهوری اسلامی بود. مدل ۶ پیشنهادی باید مکانیزم بازبینی و حذف تدریجی این قفل‌ها را پیش‌بینی کند (← رجوع شود به فصل ۷).

پ.۲.۳ استراتژی آیلوین: «عدالت تا حد ممکن»

آیلوین (Aylwin) عبارت معروف خود را به کار برد: «*Justicia en la medida de lo posible*» (عدالت تا حد ممکن). این به معنای **واقع‌بینی** در مواجهه با محدودیت‌ها بود:

■ پینوشه هنوز فرمانده ارتش بود و تهدید کرده بود

- قانون عفو ۱۹۷۸ مانع محاکمه بود
- سناتورهای منصوب مانع اصلاح قانون اساسی بودند
- اما آیلوین کمیسیون حقیقت تشکیل داد — «اگر نمی‌توانیم محاکمه کنیم، حداقل حقیقت را روشن می‌کنیم»

۹

۴. پ عدالت انتقالی: مدل تدریجی شیلی

شیلی مدل منحصربه‌فردی از عدالت انتقالی ارائه کرد: نه عفو کامل (اسپانیا) و نه محاکمه فوری (نورنبرگ)، بلکه پیشروی تدریجی در طول ۳۰ سال.

پ.۱۰۴ گاه‌شمار عدالت تدریجی

جدول پ.۵: گاه‌شمار عدالت انتقالی تدریجی شیلی (۱۹۹۰-۲۰۲۳)

سال	اقدام	سطح عدالت
۱۹۹۱	کمیسیون رتیگ: شناسایی ۱۹۷،۳ قربانی (کشته/ناپدید)	❗ حقیقت
۱۹۹۲	برنامه غرامت: مستمری ماهانه به خانواده‌ها (~۵۰۰\$/ماه)	❗ غرامت
۱۹۹۶	تفسیر جدید دادگاه عالی: ناپدیدشدن = «جرم مستمر» (مشمول عفو نمی‌شود)	❗ حقوقی
۱۹۹۸	بازداشت پینوشه در لندن (حکم قاضی گارسون اسپانیا)	✅ نقطه عطف
۲۰۰۰	بازگشت پینوشه + لغو مصونیت توسط دادگاه عالی شیلی	✅ محاکمه
۲۰۰۴	کمیسیون والش: شناسایی ۲۸،۰۰۰ + قربانی شکنجه + غرامت	✅ تعمیق
۲۰۰۵	اصلاح قانون اساسی: حذف سناتورهای منصوب + کنترل مدنی ارتش	✅ نهادی
۲۰۰۶	مرگ پینوشه (بدون محکومیت نهایی)	~
-۲۰۱۰	ادامه محاکمات: ۵۰۰ + نظامی محکوم، ۱۲۰ + زندانی	✅ عدالت
۲۰۲۳	پنجاهمین سالگرد کودتا + اعلام «برنامه ملی جستجوی ناپدیدشدگان»	✅ حافظه

جدول پ.۶: مقایسه دو کمیسیون حقیقت شیلی

شاخص	کمیسیون رتیگ (۱۹۹۱)	کمیسیون والش (۲۰۰۳-۲۰۰۴)
نام رسمی	Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación	Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura
رئیس	رائول رتیگ (Raúl Rettig)	سرخیو والش (Sergio Valech)
تمرکز	کشته‌شدگان و ناپدیدشدگان	شکنجه‌شدگان و زندانیان سیاسی
تعداد قربانیان شناسایی شده	۱۹۷،۳ (بعداً ۲۰۰،۳+)	۴۵۹،۲۸ (بعداً ۴۰۰،۴۰+)
اختیار عفو	۷ (فقط حقیقت‌یابی)	۷
گرامت	۳ (مستمری ماهانه)	۳ (مبلغ یکباره + مستمری)
تأثیر	گشایش فضای حقیقت	تعمیق + شناسایی ابعاد جدید

پ.۲.۴ کمیسیون‌های حقیقت: رتیگ و والش

نکته‌ی کلیدی

نوآوری شیلی: عدالت تدریجی (Incremental Justice). برخلاف مدل آفریقای جنوبی (عفو مشروط یکباره) یا مدل عراقی (محاكمه فوری)، شیلی مسیر سی‌ساله‌ای را طی کرد: ابتدا حقیقت (رتیگ ۱۹۹۱) [۹] سپس گرامت (۱۹۹۲) [۹] سپس تفسیر حقوقی جدید (۱۹۹۶) [۹] سپس بازداشت بین‌المللی (۱۹۹۸) [۹] سپس محاکمه‌های داخلی (۲۰۰۰+). این مدل نشان می‌دهد که عدالت لزوماً فوری نیست، اما باید مسیر مشخص و رو به جلو داشته باشد.

پ.۳.۴ بازداشت لندن: نقطه عطف جهانی

در ۱۶ اکتبر ۱۹۹۸، پینوشه در لندن به دستور قاضی بالتاسار گارسون (Baltasar Garzón) اسپانیایی بازداشت شد. این اولین بار بود که یک دیکتاتور سابق بر اساس اصل صلاحیت جهانی^۱ بازداشت می‌شد.

درس آموخته

درس بازداشت لندن برای ایران: ۱) هیچ مصونیتی دائمی نیست — حتی بندهای غروب و عفوهای داخلی مانع صلاحیت جهانی نمی‌شوند؛ ۲) زمان به نفع عدالت است — اگر امروز محاکمه ممکن نیست، فردا ممکن می‌شود؛ ۳) دادگاه‌های بین‌المللی و خارجی مکمل عدالت داخلی هستند؛ ۴) تهدید صلاحیت جهانی انگیزه مذاکره ایجاد می‌کند (مقامات جمهوری اسلامی بهتر است در عدالت انتقالی داخلی مشارکت کنند تا با دادگاه‌های بین‌المللی مواجه شوند).

¹ Universal Jurisdiction

پ.۵ اصلاح بخش امنیتی: مدل «حفظ با نظارت تدریجی»

پ.۱.۵ چالش: ارتشی که نرفت

برخلاف بسیاری از نمونه‌ها، در شیلی ارتش سقوط نکرد — پینوشه فرمانده ارتش ماند و ساختار نظامی دست‌نخورده باقی ماند. این ریسک بزرگی بود اما دولت آیلوین آن را مدیریت کرد:

جدول پ.۷: استراتژی تدریجی نظارت مدنی بر ارتش شیلی

ریسک	اقدام	دوره
↑ بالا	احتیاط: پینوشه هنوز فرمانده بود. دو بار تهدید نظامی (Ejercicio de Enlace + Boinazo ۱۹۹۰ + ۱۹۹۳)	- ۱۹۹۰ ۱۹۹۳
- متوسط	تثبیت: دولت فری (Frei) ادامه داد. بازداشت پینوشه در لندن (۱۹۹۸) قدرت نمادین ارتش را شکست	- ۱۹۹۴ ۱۹۹۸
- متوسط	اصلاح: حذف مصونیت پینوشه + محاکمات نظامیان + کاهش بودجه نظامی	- ۱۹۹۸ ۲۰۰۵
↓ پایین	نهادسازی: اصلاح قانون اساسی (۲۰۰۵): رئیس‌جمهور حق عزل فرماندهان + حذف شورای امنیت نظامی محور	- ۲۰۰۵ ۲۰۱۰
↓ پایین	تحکیم: ارتش کاملاً تحت نظارت مدنی. نظامیان در زندان. فرهنگ دموکراتیک نهادینه	+ ۲۰۱۰

هشدار !

ریسک مدل شیلی: «حفظ ارتش با نظارت تدریجی» ذاتاً **خطرناک** است. پینوشه دو بار نیروهای مسلح را به حالت آماده‌باش درآورد (۱۹۹۰ و ۱۹۹۳) تا مانع تعقیب قضایی شود. فقط به دلیل **عزم سیاسی دولت + فشار بین‌المللی + شکاف درون ارتش**، کودتا رخ نداد. **هشدار ایرانی:** اگر سپاه بعد از گذار در ساختار باقی بماند، خطر «پینوشه ایرانی» (فرمانده‌ای که از درون تهدید کند) واقعی است. مدل ایران باید ترکیبی از شیلی (نظارت تدریجی) و آفریقای جنوبی (ادغام) باشد (← رجوع شود به فصل ۶).

پ.۶ مدل اقتصادی: رشد با عدالت

پ.۱.۶ «رشد با برابری» (Growth with Equity)

یکی از مهم‌ترین درس‌های شیلی، مدیریت اقتصادی دوره گذار بود:

جدول پ.۸: شاخص‌های اقتصادی شیلی قبل و بعد از گذار

شاخص	۱۹۹۰ (گذار)	۲۰۰۰ (یک دهه بعد)
GDP per capita	۵۰۰،۲\$	۰۰۰،۵\$
نرخ رشد GDP	٪۷.۳	٪۴.۵ (میانگین دهه)
نرخ فقر	٪۴۰	٪۱۴
نرخ بیکاری	٪۱۰	٪۲.۹
ضریب جینی	۵۵.۰	۵۲.۰
تورم	٪۲۷	٪۵.۴
سرمایه‌گذاری خارجی	B۵.۱\$	B۹.۴\$
عضویت بین‌المللی	-	WTO (۱۹۹۵)، APEC

۱. حفظ ثبات اقتصادی: دولت آیلوین ساختار اقتصادی نئولیبرال را ناگهان تغییر نداد — اصلاح تدریجی
۲. افزایش مالیات: اصلاح مالیاتی (۱۹۹۰) برای تأمین هزینه برنامه‌های اجتماعی
۳. سرمایه‌گذاری اجتماعی: افزایش بودجه بهداشت، آموزش، مسکن
۴. کاهش فقر: از ٪۴۰ به ٪۱۴ در یک دهه (موفق‌ترین کاهش فقر در آمریکای لاتین)
۵. ادغام در اقتصاد جهانی: عضویت WTO، توافقات تجارت آزاد

✓ توصیه‌ی اجرایی

مدل اقتصادی شیلی برای ایران آموزنده است: (۱) در دوره گذار، ثبات اقتصادی را فدای شعارهای انقلابی نکنید؛ (۲) اصلاح تدریجی اقتصاد (نه شوک‌تراپی لهستان و نه حفظ وضع موجود)؛ (۳) کاهش فقر = مشروعیت دموکراسی نوپا؛ (۴) ادغام در اقتصاد جهانی مهم‌ترین مشوق بلندمدت است. البته ضعف شیلی (نابرابری پایدار: جینی ۵۲.۰) درس منفی هم دارد: **رشد بدون بازتوزیع کافی نیست** (← رجوع شود به فصل ۶).

پ.۷ ماتریس درس‌آموخته‌ها برای ایران

جدول پ.۹: ماتریس انتقال درس‌آموخته‌های شیلی به ایران

بُعد	درس شیلی	کاربرد ایرانی	انتقال پذیری
رفراندوم	پلیسیت ۱۹۸۸: ابزار تغییر	رفراندوم قانون اساسی جدید	●●●●●
ائتلاف‌سازی	Concertación: ۱۶ حزب متحد شدند	ائتلاف فراگیر اپوزیسیون ایران	●●●●●
کمپین خلاقانه	«شادی در راه است» + امید (نه خشم)	رسانه امیدبخش + فضای مجازی	●●●●● ^۹
عدالت تدریجی	حقیقت ^۹ غرامت ^۹ محاکمه (۳۰ سال)	مسیر تدریجی اما رو به جلو	●●●●●
قفل‌های نهادی	پینوشه قفل‌ها گذاشت ^۹ ۱۵ سال رفع	پیش‌بینی و مقابله با قفل‌های ج.ا.	●●●●●
مدیریت ارتش	حفظ + نظارت تدریجی (ریسکی)	ترکیب با مدل ادغام آفریقای جنوبی	●●●●● ^۹ ^۹
مدل اقتصادی	ثبات + اصلاح تدریجی + کاهش فقر	ثبات اقتصادی اولویت + اصلاح تدریجی	●●●●● ^۹
شمارش موازی	PVT + ۳۰، ۰۰۰ ناظر داوطلب	شبکه ناظران مدنی + فناوری	●●●●●
صلاحیت جهانی	بازداشت لندن: مصونیت دائمی نیست	هشدار به مقامات: مذاکره کنید	●●●●● ^۹
اصلاح قانون اساسی	اصلاحیه ۲۰۰۵: ۱۵ سال طول کشید	مجلس مؤسسان از ابتدا (نه اصلاحیه)	●●●●● ^۹ ^۹
●●●●● ^۹ میانگین انتقال‌پذیری			

^۹

پ.۸ نمودار: مقایسه مسیر شیلی و مسیر پیشنهادی ایران

^۹

پ.۹ جمع‌بندی پیوست

☰ خلاصه‌ی فصل

جمع‌بندی پیوست پ — مطالعه موردی شیلی:

۱. شیلی با امتیاز ۲۹ از ۴۰ دومین الگوی مهم (پس از آفریقای جنوبی) برای ایران است، به‌ویژه در ابعاد رفراوندوم، ائتلاف‌سازی، و عدالت تدریجی.
۲. رفراوندوم ۱۹۸۸ نشان داد که ابزار مسالمت‌آمیز می‌تواند دیکتاتوری نظامی را سرنگون کند — بدون خشونت.
۳. ائتلاف Concertación الگوی ائتلاف‌سازی اپوزیسیون متفرق است: ۱۶ حزب از دموکرات مسیحی تا سوسیالیست متحد شدند.
۴. کمپین «نه» نشان داد که پیام امید و شادی مؤثرتر از خشم و انتقام است — درس مستقیم برای رسانه‌های اپوزیسیون ایران.
۵. عدالت تدریجی مدل منحصربه‌فردی است: حقیقت امروز ^۹ غرامت فردا ^۹ محاکمه پس فردا. مسیر ۳۰ ساله اما رو به جلو.
۶. قفل‌های نهادی پینوشه هشدار جدی است: رژیم پیشین می‌تواند حتی پس از شکست، قدرت نهادی حفظ کند. مدل ۶ باید مکانیزم رفع تدریجی قفل‌ها داشته باشد.
۷. مدل اقتصادی شیلی (ثبات + اصلاح تدریجی + کاهش فقر) الگوی مدیریت اقتصاد دوره گذار است.
۸. ضعف شیلی: پینوشه ماند و ۱۵ سال تهدید کرد + نابرابری پایدار. ایران باید مدل شیلی را با ادغام آفریقای جنوبی ترکیب کند.

مطالعه تکمیلی:

- مقایسه جامع ۹ نمونه: ← رجوع شود به فصل آ
- آفریقای جنوبی (الگوی مکمل): ← رجوع شود به فصل ب
- سناریوی رفراوندوم: ← رجوع شود به فصل ۴
- عدالت انتقالی: ← رجوع شود به فصل ۶
- تونس (الگوی خاورمیانه‌ای): ← رجوع شود به فصل ت

مطالعه موردی: تونس (۲۰۱۱-۲۰۲۱)

خلاصه اجرایی این فصل

تونس تنها نمونه «موفق اولیه» در بهار عربی^a بود که از دیکتاتوری زین العابدین بن علی (Zine El Abidine Ben Ali) (۱۹۸۷-۲۰۱۱) به دموکراسی نوپا گذار کرد. ویژگی‌های منحصر به فرد: (۱) انقلاب مردمی غیرمنتظره (دسامبر ۲۰۱۰)، (۲) گفت‌وگوی ملی میان اسلام‌گرایان و سکولارها (چهارگانه نوبل ۲۰۱۵)، (۳) قانون اساسی مترقی ۲۰۱۴ (شامل ماده ۴۶: برابری جنسیتی)، (۴) نهاد حقیقت و کرامت (IVD)، و (۵) متأسفانه بازگشت اقتدارگرایی پس از کودتای قیس سعید (۲۰۲۱). تونس هم الگوی امیدبخش (۲۰۱۱-۲۰۱۹) و هم هشدار جدی (۲۰۲۱+) برای ایران است. ارتباط ویژه با ایران: نزدیکی فرهنگی-منطقه‌ای (خاورمیانه/شمال آفریقا)، رابطه دین و سیاست، جوانی جمعیت، و چالش اقتصادی پس از گذار.

^a Arab Spring

ت.۱ زمینه و بافت تاریخی

ت.۱.۱ رژیم بن‌علی: اقتدارگرایی مدرن

زین العابدین بن علی (Ben Ali) در کودتای «پزشکی» ۱۹۸۷ به قدرت رسید و تا ۲۰۱۱ حکومت کرد. رژیم او ترکیبی بود از:

۱. سکولاریسم اقتدارگرا: سرکوب همزمان اسلام‌گرایان (Ennahda) و چپ‌ها

۲. لیبرالیسم اقتصادی ظاهری: رشد اقتصادی اما فساد خانوادگی (خاندان طرابلسی)
۳. دولت پلیسی: ۱۸۰،۰۰۰ نیروی امنیتی برای ۱۱ میلیون جمعیت (نسبت بسیار بالا)
۴. کنترل رسانه و اینترنت: سانسور گسترده (لقب «عمار ۴۰۴»)
۵. نمای دموکراتیک: انتخابات فرمایشی با ۹۰٪ رأی

جدول ت.۱: مشخصات تونس در آستانه انقلاب (۲۰۱۰)

شاخص	مقدار
جمعیت	۶.۱۰ میلیون نفر
مساحت	۱۶۳،۰۰۰ km ²
تنوع قومی	پایین (عرب-بربر)
GDP per capita	~۴۵،۲۰۰
طول عمر رژیم بن علی	۲۳ سال (۱۹۸۷-۲۰۱۱)
نرخ بیکاری جوانان	~۳۰٪
نیروهای امنیتی	~۱۸۰،۰۰۰ (پلیس + حرس ملی)
ارتش	~۵۰،۰۰۰ (حرفه‌ای، غیرسیاسی)
سطح سواد	۸۲٪
جامعه مدنی	نسبتاً فعال (اتحادیه کارگری UGTT قوی)

مطالعه موردی:

مقایسه بن علی و جمهوری اسلامی: مشابهت‌ها: دولت پلیسی + سانسور + فساد خانوادگی + جوانی جمعیت + بیکاری بالا + انتخابات فرمایشی. تفاوت‌ها: (۱) بن علی ایدئولوژی مذهبی نداشت (سکولار بود)؛ (۲) ارتش تونس غیرسیاسی و کوچک بود (برخلاف سپاه)؛ (۳) تونس فاقد منابع نفتی بود (وابستگی به گردشگری)؛ (۴) جمعیت بسیار کمتر (۱۱M vs ۸۵M)؛ تونس فاقد بُعد هسته‌ای بود. مهم‌ترین مشابهت: رابطه اسلام‌گرایان و سکولارها — چالشی که تونس (موقتاً) حل کرد اما ایران حل نکرده است.

۹

ت.۲ انقلاب یاسمن: از خودسوزی تا سقوط

ت.۱.۲ گاه‌شمار انقلاب (دسامبر ۲۰۱۰ — ژانویه ۲۰۱۱)

جدول ت.۲: گاه‌شمار انقلاب تونس (۲۸ روز تا سقوط)

تاریخ	رویداد	شدت
۱۷ دسامبر ۲۰۱۰	خودسوزی محمد بوعزیزی (Mohamed Bouazizi) در سیدی بوزید	نقطه آغاز
۱۸-۲۴ دسامبر	اعتراضات در شهرهای مرکزی (سیدی بوزید، قصرین، تالا)	متوسط -
۲۵ دسامبر-۳ ژانویه	گسترش به شهرهای بزرگ‌تر + سرکوب خشن (۲۰+ کشته)	بالا ↑
۴ ژانویه ۲۰۱۱	مرگ بوعزیزی [۹] تشدید اعتراضات	نقطه عطف
۸-۱۰ ژانویه	اعتصاب عمومی UGTT + اعتراضات سراسری	بالا ↑
۱۱-۱۲ ژانویه	ارتش از شلیک به مردم امتناع کرد (ژنرال رشید عمّار (Rachid Ammar))	تعیین‌کننده
۱۳ ژانویه	بن علی سخنرانی آخر: «فهمیدم» (Fhemtkom)	ناکافی
۱۴ ژانویه ۲۰۱۱	فرار بن علی به عربستان — سقوط رژیم ۲۸ روزه	۳

ت.۲.۲ نقش تعیین‌کننده ارتش

نکته کلیدی

مهم‌ترین درس تونس: ارتش از شلیک به مردم امتناع کرد. ژنرال رشید عمّار (Rachid Ammar) فرمان بن علی را اجرا نکرد و بدین ترتیب سرنوشت انقلاب را تعیین کرد. دلایل: (۱) ارتش تونس حرفه‌ای و غیرسیاسی بود (برخلاف مصر و لیبی)؛ (۲) ارتش فاقد منافع اقتصادی بود؛ (۳) وفاداری به «ملت» نه «رژیم». **سؤال کلیدی ایرانی:** آیا بخشی از سپاه حاضر است از شلیک امتناع کند؟ بدون «لحظه عمّار»، سناریوی C (انقلاب مردمی) ایران بسیار خوشونت‌بارتر خواهد بود (← رجوع شود به فصل ۴).

ت.۳.۲ نقش فضای مجازی و رسانه

تونس اولین «انقلاب فیسبوکی» نام گرفت:

- فیسبوک: ۲ میلیون کاربر (از M۱۱ جمعیت) — انتشار ویدیوهای سرکوب
- الجزیره: پوشش زنده اعتراضات — شکستن انحصار خبری رژیم
- بلاگرها: شبکه وبلاگ‌نویسان (لینا بن مهنی (Lina Ben Mhenni)) مستندسازی کردند
- ویکی‌لیکس: کابل‌های سفارت آمریکا درباره فساد خاندان طرابلسی فاش شد

درس آموخته

فضای مجازی سلاح دولبه است: تونس نشان داد که شبکه‌های اجتماعی می‌توانند بسیج سریع و شکستن سانسور ایجاد کنند. اما همان ابزار بعداً برای اطلاعات نادرست و قطبی‌سازی نیز استفاده شد. **درس ایرانی:** (۱) استارلینک و VPN برای دور زدن فیلترینگ حیاتی‌اند؛ (۲) اما باید مکانیزم راستی‌آزمایی و ضد اطلاعات نادرست از ابتدا طراحی شود (← رجوع شود به فصل ۹).

۴

ت.۳ گفت‌وگوی ملی: چهارگانه نوبل

ت.۱.۳ بحران ۲۰۱۳: آستانه شکست

در ۲۰۱۳، تونس در آستانه سقوط به مدل مصری (کودتای نظامی) یا لیبیایی (جنگ داخلی) بود:

- ترور دو رهبر سکولار: شکری بلعید (Chokri Belaïd) (فوریه) و محمد البراهمی (Mohamed Brahmi) (ژوئیه)
- قطبی‌شدن شدید: اسلام‌گرایان (Ennahda) در مقابل سکولارها
- بحران اقتصادی: بیکاری + تورم + کاهش گردشگری
- مدل مصر: کودتای سیسی (ژوئیه ۲۰۱۳) الگوی خطرناکی ایجاد کرد
- اعتراضات خیابانی: مردم خواهان انحلال مجلس مؤسسان شدند

ت.۲.۳ چهارگانه گفت‌وگوی ملی (Quartet)

در بحرانی‌ترین لحظه، چهار سازمان جامعه مدنی تونس نقش میانجی ایفا کردند و «گفت‌وگوی ملی» (Dialogue National) را سازماندهی کردند:

ت.۳.۳ دستاوردهای گفت‌وگوی ملی

۱. استعفای دولت Ennahda: حزب اسلام‌گرای حاکم داوطلبانه قدرت را واگذار کرد — بی‌سابقه در جهان عرب
۲. تشکیل دولت تکنوکرات: دولت بی‌طرف مهدی جمعه (Mehdi Jomaa) برای مدیریت انتقال
۳. تکمیل قانون اساسی: مجلس مؤسسان قانون اساسی ۲۰۱۴ را تصویب کرد
۴. جلوگیری از مدل مصری: تونس کودتا را تجربه نکرد
۵. جایزه نوبل صلح ۲۰۱۵: به چهارگانه اعطا شد

جدول ت.۳: چهارگانه گفت‌وگوی ملی تونس (برنده نوبل صلح ۲۰۱۵)

سازمان	نقش	معادل ایرانی احتمالی
اتحادیه عمومی کارگران تونس (UGTT)	بزرگ‌ترین تشکل مدنی (KVOO عضو) — میانجی اصلی	کانون‌های صنفی + تشکل‌های کارگری
اتحادیه صنعت و تجارت (UTICA)	نماینده بخش خصوصی — اعتمادسازی اقتصادی	اتاق بازرگانی + بخش خصوصی
انجمن حقوق بشر تونس (LTDH)	نظارت حقوق بشری — مشروعیت‌بخشی	کانون وکلا + فعالان حقوق بشر
کانون وکلای تونس (ONAT)	تضمین حقوقی — چارچوب قانونی	کانون وکلای دادگستری

نکته‌ی کلیدی

نوآوری تونس: نقش جامعه مدنی به‌عنوان میانجی. نه دولت، نه ارتش، نه بازیگران خارجی — بلکه جامعه مدنی سازمان‌یافته بحران را حل کرد. UGTT با ۷۰۰،۰۰۰ عضو، اعتبار کافی برای نشان دادن دو طرف پشت میز مذاکره داشت. **کاربرد ایرانی:** آیا تشکل‌های مدنی ایران (کانون وکلا، انجمن‌های صنفی، شبکه‌های زنان) می‌توانند نقش مشابهی ایفا کنند؟ چالش: سطح سازمان‌یافتگی جامعه مدنی ایران پایین‌تر از تونس است (← رجوع شود به فصل ۵).

توصیه‌ی اجرایی

مدل «چهارگانه ایرانی» (پیشنهاد): بر اساس الگوی تونس، تشکیل ائتلاف میانجی‌گر از: (۱) تشکل‌های کارگری و صنفی (معلمان، کارگران، پرستاران)؛ (۲) اتاق بازرگانی و بخش خصوصی؛ (۳) کانون وکلای دادگستری؛ (۴) شبکه زنان ایران (جنبش «زن، زندگی، آزادی»). این چهارگانه می‌تواند در فاز ۱-۲ نقش میانجی بین جریان‌های سیاسی ایفا کند.

ت.۴ قانون اساسی ۲۰۱۴: پیشرفته‌ترین در جهان عرب

ت.۱۰۴ فرآیند تدوین

جدول ت.۴: فرآیند تدوین قانون اساسی تونس (۲۰۱۱-۲۰۱۴)

مرحله	جزئیات
اکتبر ۲۰۱۱	انتخابات مجلس مؤسسان (ANC): ۲۱۷ نماینده، مشارکت ۵۲٪
۲۰۱۲-۲۰۱۳	تدوین پیش‌نویس‌های متعدد + مشاوره عمومی + بحران ۲۰۱۳
ژانویه ۲۰۱۴	تصویب نهایی: ۲۰۰ رأی موافق از ۲۱۶ (۹۳٪)
ویژگی مهم	اجماع بین اسلام‌گرایان و سکولارها (نه رأی اکثریت ساده)

ت.۴.۲ نوآوری‌های قانون اساسی ۲۰۱۴

۱. ماده ۱: «تونس دولتی آزاد، مستقل و با حاکمیت است؛ اسلام دین آن، عربی زبان آن و جمهوری نظام آن است» — ترکیب هویت اسلامی با جمهوریت (بدون شریعت)
۲. ماده ۲: «تونس دولتی مدنی (État civil) است، مبتنی بر شهروندی، اراده مردم و برتری قانون» — مهم‌ترین ماده: «دولت مدنی» نه دینی و نه نظامی
۳. ماده ۶: آزادی وجدان و اعتقاد + حمایت از مقدسات + ممنوعیت تکفیر — سازش خلاقانه بین اسلام‌گرایان و سکولارها
۴. ماده ۴۶: «دولت حقوق زنان و برابری فرصت‌ها را تضمین می‌کند... و تلاش می‌کند نمایندگی برابر (parité) در مجالس منتخب تحقق یابد» — پیشرفته‌ترین ماده جنسیتی در جهان عرب
۵. ماده ۴۹: محدودیت حقوق فقط به موجب قانون و با رعایت تناسب — اصل تناسب
۶. نظام نیمه‌ریاستی: تقسیم قدرت بین رئیس‌جمهور و نخست‌وزیر
۷. تمرکززدایی: فصل هفتم: حکومت‌های محلی منتخب

درس آموخته

سازش Ennahda: راشد غنوشی (Rached Ghannouchi)، رهبر Ennahda، تصمیم تاریخی گرفت: (۱) «شریعت» را به عنوان منبع قانون‌گذاری مطالبه نکرد؛ (۲) «دولت مدنی» را پذیرفت؛ (۳) قدرت را داوطلبانه واگذار کرد. این بی‌سابقه در تاریخ اسلام‌گرایی بود. **درس ایرانی:** آیا بخشی از روحانیت ایران حاضر است «مدل غنوشی» را بپذیرد — یعنی دین بدون ادعای حکمرانی؟ این یکی از کلیدی‌ترین سؤالات فاز پیش‌گذار است.

۹

ت.۵ نهاد حقیقت و کرامت (IVD)

ت. ۱.۵ ساختار و مأموریت

نهاد حقیقت و کرامت (Instance Vérité et Dignité (IVD)) در ژوئن ۲۰۱۴ تشکیل شد و تا دسامبر ۲۰۱۸ فعالیت کرد:

جدول ت. ۵: ساختار و آمار IVD تونس

شاخص	جزئیات
رئیس	سها م بن سدرین (Sihem Bensedrine)
تعداد اعضای هیئت رئیسه	۱۵ کمیسیونر
بازه زمانی پوشش	۱ ژوئیه ۱۹۵۵ تا ۳۱ دسامبر ۲۰۱۳ (۵۸ سال!)
تعداد پرونده‌های دریافتی	۷۲۰،۶۲ پرونده
جلسات علنی	۱۴ جلسه (برخی پخش زنده تلویزیونی)
دوایر تخصصی	شکنجه، ناپدیدشدگی، خشونت جنسی، فساد مالی، تبعیض منطقه‌ای
نوآوری ویژه	بُعد اقتصادی: فساد مالی و تبعیض اقتصادی منطقه‌ای بررسی شد
بودجه	~۱۵۸ میلیون
گزارش نهایی	۲۰۱۹ (+۵ جلد، ۸۰،۸۰۰ + صفحه)

ت. ۲.۵ نوآوری‌های IVD نسبت به TRC

۱. **بُعد اقتصادی:** برخلاف TRC آفریقای جنوبی که فقط خشونت فیزیکی را بررسی کرد، IVD **فساد مالی و تبعیض اقتصادی** را نیز پوشش داد
۲. **بازه زمانی بلند:** ۵۸ سال (از استقلال تا ۲۰۱۳) — نه فقط دوره بن علی
۳. **حقوق زنان:** کمیسیون ویژه خشونت جنسیتی
۴. **تبعیض منطقه‌ای:** توجه به محرومیت مناطق مرکزی و جنوبی (ریشه انقلاب)
۵. **«آشتی اقتصادی»:** مکانیزم بازپرداخت مالی توسط فاسدان (بدون محاکمه)

نکته‌ی کلیدی

ارزش نوآوری اقتصادی IVD برای ایران: در ایران، فساد اقتصادی (سپاه، بنیادها، خودی‌ها) **ابعاد بسیار بزرگ‌تری** از خشونت فیزیکی دارد. کمیسیون حقیقت ایران **باید** بُعد اقتصادی داشته باشد: مستندسازی فساد سیستماتیک + تبعیض منطقه‌ای (بلوچستان، کردستان، خوزستان) + مصادره اموال + قاچاق سازمان‌یافته. مدل IVD در این بُعد از TRC بهتر است.

ت.۶ بازگشت اقتدارگرایی: کودتای قیس سعید (۲۰۲۱)

ت.۱.۶ چگونه دموکراسی شکست خورد

در ۲۵ ژوئیه ۲۰۲۱، قیس سعید (Kais Saied) رئیس‌جمهور تونس، پارلمان را تعلیق و قدرت را قبضه کرد. مراحل بازگشت:

جدول ت.۶: مراحل بازگشت اقتدارگرایی در تونس (۲۰۱۹-۲۰۲۳)

تاریخ	رویداد	وخامت
اکتبر ۲۰۱۹	انتخاب قیس سعید (پوپولست ضدنظام) با ۷۳٪	!
۲۰۲۰	بحران کووید + بحران اقتصادی + بن‌بست سیاسی	!
ژوئیه ۲۰۲۱	تعلیق پارلمان + اخراج نخست‌وزیر (ماده ۸۰)	×
سپتامبر ۲۰۲۱	تعلیق قانون اساسی ۲۰۱۴ + حکومت فردی	×
مارس ۲۰۲۲	انحلال شورای عالی قضایی	×
ژوئیه ۲۰۲۲	رفراندوم قانون اساسی جدید (مشارکت ۳۰٪: مشروعیت پایین)	×
فوریه ۲۰۲۳	بازداشت رهبران اپوزیسیون + غنوشی	×
۲۰۲۳-۲۰۲۴	Freedom House: «غیرآزاد» — بازگشت کامل	×

ت.۲.۶ علل شکست دموکراسی تونس

هشدار !

هفت علت شکست دموکراسی تونس — هشدار حیاتی برای ایران:

۱. شکست اقتصادی: دموکراسی نتوانست وضع معیشتی مردم را بهبود دهد. بیکاری جوانان همچنان ۳۵٪+ . انقلاب برای «نان و کرامت» بود اما فقط «کرامت سیاسی» آمد.
۲. بن‌بست سیاسی: نظام نیمه‌ریاستی ناکارآمد بود. رئیس‌جمهور و نخست‌وزیر دائماً در تضاد بودند.
۳. فساد پابرجا: نخبگان رژیم پیشین در اقتصاد باقی ماندند. اصلاحات ضدفساد ناکافی بود.
۴. خستگی دموکراتیک (Democratic Fatigue): مردم از بی‌ثباتی، چندپارچگی حزبی و جدال‌های سیاسی خسته شدند.
۵. پوپولیسم: قیس سعید با شعار «ضد نظام» و «پاکدستی» رأی آورد اما استبداد آورد.
۶. ضعف جامعه مدنی: همان UGTT که در ۲۰۱۳ ناجی بود، در ۲۰۲۱ ضعیف و منفعل شد.
۷. فقدان حمایت بین‌المللی مؤثر: اتحادیه اروپا و آمریکا واکنش ضعیفی نشان دادند.

۹

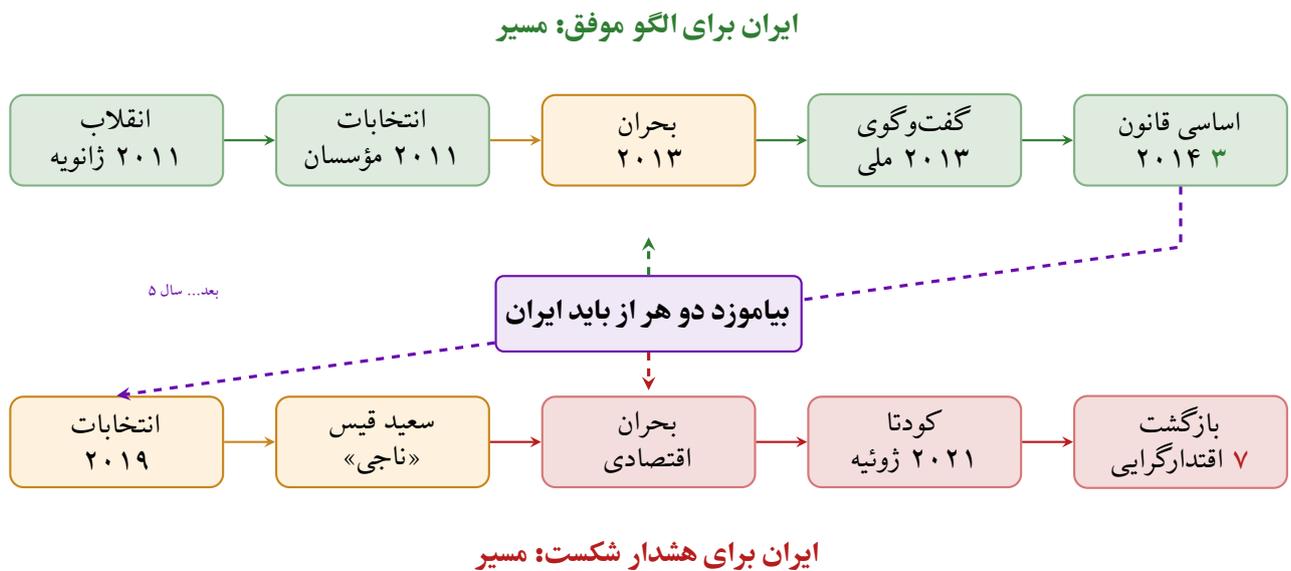
ت.۷ ماتریس درس آموخته‌ها برای ایران: الگو + هشدار

۹

جدول ت.۷: ماتریس انتقال درس آموخته‌های تونس به ایران (الگو + هشدار)

بُعد	درس تونس	کاربرد ایرانی	نوع	اهمیت
انقلاب مردمی	سرعت (۲۸ روز) + غیرمنتظره	آمادگی برای سناریوی A/C	الگو	●●●●●
نقش ارتش	امتناع از شلیک = سقوط	آیا بخشی از سپاه جدا می‌شود؟	الگو	●●●●●
گفت‌وگوی ملی	چهارگانه + اجماع	«چهارگانه ایرانی»	الگو	●●●●●
سازش اسلام‌گرایان	غنوشی قدرت واگذار کرد	مدل «دین بدون حکمرانی»	الگو	●●●●●
قانون اساسی	مجلس مؤسسان + اجماع ۹۳٪	مجلس مؤسسان فراگیر	الگو	●●●●●
برابری جنسیتی	ماده ۴۶: parité	سه‌میة ۳۰٪+ زنان	الگو	●●●●●
IVD	بُعد اقتصادی عدالت انتقالی	کمیسیون حقیقت با بُعد مالی	الگو	●●●●●
فضای مجازی	فیسبوک = بسیج سریع	استارلینک + ضد اطلاعات نادرست	الگو/هشدار	●●●●●
شکست اقتصادی	بیکاری خستگی بازگشت	اقتصاد = مشروعیت: اولویت اول	هشدار	●●●●●
پوپولیسیم	قیس سعید = «ناجی»	ضد پوپولیسیم: نهادسازی	هشدار	●●●●●
بن‌بست نهادی	نظام نیمه‌ریاستی ناکارآمد	طراحی دقیق نظام سیاسی	هشدار	●●●●●
ضعف جامعه مدنی	UGTT ۲۰۱۳ vs ۲۰۲۱	تقویت مستمر جامعه مدنی	هشدار	●●●●●
فقدان حمایت بین‌المللی	واکنش ضعیف EU/US	تضمین حمایت بلندمدت	هشدار	●●●●●
●●●●● میانگین اهمیت				

ت.۸ نمودار: دو مسیر تونس — الگو و هشدار

شکل ت.۸: دو مسیر تونس: الگوی موفقیت (۲۰۱۱-۲۰۱۴) و هشدار شکست (۲۰۱۹-۲۰۲۳)

ت. ۹ جمع‌بندی پیوست

☰ خلاصه‌ی فصل

جمع‌بندی پیوست ت — مطالعه موردی تونس:

۱. تونس هم‌الگو و هم‌هشدار برای ایران است: الگوی موفقیت (۲۰۱۱-۲۰۱۴) + هشدار شکست (۲۰۲۱+).
۲. گفت‌وگوی ملی تونس (چهارگانه نوبل) مهم‌ترین الگوی قابل‌انتقال: جامعه مدنی به‌عنوان میانجی.
۳. سازش Ennahda بی‌سابقه بود: حزب اسلام‌گرا داوطلبانه قدرت را واگذار کرد و «دولت مدنی» را پذیرفت — مدل «دین بدون حکمرانی».
۴. قانون اساسی ۲۰۱۴ پیشرفته‌ترین در جهان عرب بود: ماده ۲ (دولت مدنی) + ماده ۴۶ (برابری جنسیتی) + ماده ۶ (آزادی وجدان).
۵. IVD نوآوری ارزشمندی داشت: بُعد اقتصادی عدالت انتقالی — مستقیماً به ایران قابل‌انتقال.
۶. هفت علت شکست تونس مهم‌ترین هشدارهای ایران هستند: شکست اقتصادی، پوپولیسم، بن‌بست نهادی، خستگی دموکراتیک، ضعف جامعه مدنی، فساد پابرجا، و فقدان حمایت بین‌المللی.
۷. مهم‌ترین درس: دموکراسی بدون بهبود اقتصادی پایدار نیست. اگر مردم ایران در ۵ سال اول پس از گذار بهبود معیشتی نبینند، خطر «قیس سعید ایرانی» واقعی است.
۸. مدل ایران باید از مسیر اول تونس الهام بگیرد (گفت‌وگو + قانون اساسی فراگیر) و از مسیر دوم (شکست اقتصادی + پوپولیسم) اجتناب کند.

مطالعه تکمیلی:

- مقایسه جامع ۹ نمونه: ← رجوع شود به فصل آ
- آفریقای جنوبی (TRC): ← رجوع شود به فصل ب
- شیلی (عدالت تدریجی): ← رجوع شود به فصل پ
- ریسک بازگشت اقتدارگرایی: ← رجوع شود به فصل ۷
- بودجه‌بندی و تأمین اقتصادی: ← رجوع شود به فصل ۱۰
- لهستان و اروپای شرقی: ← رجوع شود به فصل ث

مطالعه موردی: لهستان و اروپای شرقی (۱۹۸۹-۲۰۰۴)

خلاصه‌ی اجرایی این فصل

لهستان پیشگام گذار دموکراتیک در اروپای شرقی بود و سقوط کمونیسم در این منطقه را رقم زد. ویژگی‌های منحصر به فرد: (۱) جنبش همبستگی (Solidarność) به‌عنوان بزرگ‌ترین جنبش اجتماعی غیرخشونت‌آمیز قرن بیستم (۱۰ میلیون عضو)، (۲) مذاکرات میزگرد (فوریه-آوریل ۱۹۸۹) که مدل «گذار مذاکره‌ای» در شرایط بحران اقتصادی را ارائه کرد، (۳) نقش کلیسای کاتولیک و شخصیت پاپ ژان پل دوم (Pope John Paul II) در مشروعیت‌زدایی از رژیم، (۴) مشوق عضویت در EU و NATO به‌عنوان قوی‌ترین ابزار تحکیم دموکراسی، و (۵) هشدار اخیر بازگشت اقتدارگرایی (دوره حزب PiS ۲۰۱۵-۲۰۲۳). این پیوست همچنین به تجربه‌های مشابه در جمهوری چک، مجارستان، و آلمان شرقی اشاره می‌کند.

۱.۰.۱. زمینه و بافت تاریخی

۱.۰.۱.۱. لهستان کمونیستی: ویژگی‌ها و تفاوت‌ها

لهستان در بلوک شرقی وضعیت ویژه‌ای داشت — نه تمامیت‌خواه‌ترین (مانند رومانی) و نه آزادترین (مانند مجارستان):

جدول ث.۱: مشخصات لهستان در آستانه گذار (۱۹۸۹)

شاخص	مقدار
جمعیت	۳۸ میلیون نفر
مساحت	۳۱۲،۰۰۰ km ²
تنوع قومی	بسیار پایین (۹۷٪ لهستانی)
GDP per capita	~۱۸،۷۰۰
طول عمر رژیم کمونیستی	۴۵ سال (۱۹۴۴-۱۹۸۹)
اندازه ارتش	~۴۰۰،۰۰۰
حزب حاکم	PZPR (حزب متحد کارگران لهستان)
وضعیت اقتصاد	بحران شدید (تورم ۶۰۰٪، صف‌های طولانی)
جامعه مدنی	قوی‌ترین در بلوک شرقی (همبستگی)
نقش کلیسا	بسیار بالا (۹۵٪ کاتولیک)
حکومت نظامی	۱۹۸۱-۱۹۸۳ (ژنرال Jaruzelski)
سلاح‌های هسته‌ای شوروی	مستقر در خاک لهستان

ث.۲.۱ ستون‌های رژیم و مقایسه با ایران

مطالعه موردی:

تفاوت ساختاری کلیدی: رژیم کمونیستی لهستان وابسته به شوروی بود — با فروپاشی شوروی، پایه خارجی رژیم از بین رفت. جمهوری اسلامی فاقد «شوروی» است و خودبسنده‌تر عمل می‌کند. در عوض، تفاوت دوم مهم‌تر است: لهستان مشوق عضویت EU و NATO داشت — قوی‌ترین ابزار تحکیم. ایران فاقد معادل این مشوق است (← رجوع شود به فصل ۶).

جدول ث.۲: مقایسه ساختاری رژیم کمونیستی لهستان و جمهوری اسلامی

بُعد	لهستان کمونیستی	جمهوری اسلامی
ایدئولوژی	مارکسیسم-لنینیسم (تحمیلی)	اسلام سیاسی / ولایت فقیه
رهبری	حزب واحد (PZPR) + شوروی	ولی فقیه + سپاه + روحانیت
نیروی خارجی حامی	شوروی (تعیین کننده)	خودبسنده (فاقد حامی مستقیم)
ارتش	تحت فرمان حزب + پیمان ورشو	سپاه مستقل + ارتش تحت فرمان
اقتصاد	دولتی-برنامه‌ای (بحرانی)	نیمه دولتی (نفت + سپاه + بنیادها)
مذهب	مخالف (اما ناتوان از حذف کلیسا)	پایه مشروعیت (دین = قدرت)
جامعه مدنی	قوی (همبستگی ۱۰ M)	فعال اما سرکوب شده
دیاسپورا	محدود (مهاجرت بعد از گذار)	بسیار بزرگ (۴-۵ M)

ث.۲ جنبش همبستگی: الگوی جنبش اجتماعی

ث.۲.۱ تاریخچه و ویژگی‌ها

اتحادیه کارگری مستقل و خودگردان همبستگی (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy "Solidarność") در اوت ۱۹۸۰ در کارخانه کشتی سازی گدانسک تأسیس شد:

جدول ث.۳: ویژگی‌های جنبش همبستگی و مقایسه با اپوزیسیون ایران

ویژگی	همبستگی	اپوزیسیون ایران
سال تأسیس	۱۹۸۰	فاقد تشکیلات واحد
اعضا (اوج)	۱۰ میلیون (از ۳۸ M) = ۲۶٪	فاقد عضویت رسمی
رهبر	لخ والسا (Lech Wałęsa) (نوبل ۱۹۸۳)	فاقد رهبر واحد
ماهیت	اتحادیه کارگری + جنبش اجتماعی	شبکه‌های پراکنده
ایدئولوژی	فراگیر (کارگر + روشنفکر + مذهبی)	متنوع (گاه متضاد)
پشتیبان نهادی	کلیسای کاتولیک	فاقد پشتیبان نهادی
ابزار	اعتصاب + نافرمانی مدنی + نشریه	اعتراض خیابانی + فضای مجازی
ممنوعیت	ممنوع ۱۹۸۱-۱۹۸۹ (اما فعال مخفیانه)	سرکوب مستمر
بازگشت	۱۹۸۹: قانونی شد و انتخابات برد	-

ث.۲.۲ رمز موفقیت همبستگی

۱. پایگاه طبقاتی: ریشه در طبقه کارگر — ایدئولوژی رژیم نمی‌توانست کارگران را «دشمن طبقاتی» بنامد
۲. فراگیری: روشنفکران (KOR) + کارگران + کلیسا + دانشجویان = ائتلاف فراطبقاتی
۳. حمایت نهادی کلیسا: کلیسای کاتولیک فضا، پول، و مشروعیت فراهم کرد
۴. رهبری کاریزماتیک: والسا نماد وحدت بود (با وجود ضعف‌هایش)
۵. خشونت‌پرهیزی: حتی در حکومت نظامی (۱۹۸۱)، جنبش به خشونت روی نیاورد
۶. ساختار سازمانی: حتی در دوران ممنوعیت، شبکه زیرزمینی (podziemie) فعال بود: ۵۰۰ + نشریه مخفی

نکته کلیدی

فاصله اپوزیسیون ایران با مدل همبستگی: اپوزیسیون ایران فاقد سه عنصر کلیدی همبستگی است: (۱) تشکیلات گسترده (M۱۰ عضو؛ ۲) رهبر واحد (السا؛ ۳) پشتیبان نهادی (کلیسا). جنبش «زن، زندگی، آزادی» پتانسیل فراگیری دارد اما هنوز ساختار سازمانی ندارد. **توصیه:** تشکیل شبکه‌های صنفی-حرفه‌ای (معلمان، پرستاران، کارگران، وکلا) به عنوان «همبستگی‌های کوچک» که در لحظه مناسب به «همبستگی بزرگ» تبدیل شوند (← رجوع شود به فصل ۵).

۹

ث.۳ مذاکرات میزگرد: مدل گذار مذاکره‌ای

ث.۳.۱ زمینه‌سازی: چرا رژیم مذاکره کرد

۱. بحران اقتصادی شدید: تورم ۶۰۰٪ + صف‌های طولانی + کمبود کالا
۲. موج اعتصابات ۱۹۸۸: کارخانه‌ها، معادن، بنادر
۳. سیاست گورباچف: Glasnost + Perestroika = شوروی دیگر مداخله نمی‌کند
۴. شکاف درون حزب: جناح اصلاح‌طلب (ژنرال یاروزلسکی (Jaruzelski) + وزیر کشور کیشچاک ((Kiszczak))
۵. واقع‌بینی: رژیم فهمید بدون مشروعیت مردمی نمی‌تواند بحران اقتصادی را حل کند

ث.۳.۲ ساختار میزگرد

ث.۳.۳ توافقات میزگرد

۱. قانونی‌سازی همبستگی: اتحادیه دوباره قانونی شد
۲. انتخابات نیمه‌آزاد: سنا: ۱۰۰٪ آزاد | مجلس (سیم): ۶۵٪ رزرو برای حزب، ۳۵٪ آزاد

جدول ث.۴: مذاکرات میزگرد لهستان (۶ فوریه — ۵ آوریل ۱۹۸۹)

جزئیات	بُعد
۵۹ روز (۶ فوریه — ۵ آوریل ۱۹۸۹)	مدت
کاخ نامیستنیکوفسکی، ورشو	مکان
۵۷ نفر (۲۹ حکومتی + ۲۶ اپوزیسیون + ۲ ناظر کلیسا)	شرکت‌کنندگان
۱) اصلاحات سیاسی، ۲) اقتصاد و سیاست اجتماعی، ۳) تکثرگرایی اتحادیه‌ای	سه کارگروه اصلی
۱۱ (آموزش، بهداشت، محیط‌زیست، قضا...)	تعداد کارگروه‌های فرعی
بیش از ۴۵۰ نفر (در همه سطوح)	مشارکت‌کنندگان کل

۳. ریاست جمهوری: یاروزلسکی رئیس‌جمهور می‌ماند (تضمین امنیتی)

۴. مجلس سنا: نهاد جدید کاملاً آزاد (۱۰۰ کرسی)

۵. اصلاحات اقتصادی: آزادسازی تدریجی

۶. اصلاح قضایی: استقلال نسبی دادگاه‌ها

درس آموخته

شگفتی انتخابات ژوئن ۱۹۸۹: رژیم انتظار داشت با ۶۵٪ کرسی تضمین شده، قدرت را حفظ کند. اما همبستگی در بخش آزاد (۳۵٪ مجلس + ۱۰۰٪ سنا) تقریباً تمام کرسی‌ها را برد: ۹۹ از ۱۰۰ کرسی سنا + ۱۶۰ از ۱۶۱ کرسی آزاد مجلس. رژیم شوکه شد. سپس احزاب کوچک ائتلافی رژیم منشعب شدند و به همبستگی پیوستند. نتیجه: تادئوش مازوویتسکی (Tadeusz Mazowiecki) اولین نخست‌وزیر غیرکمونیست اروپای شرقی شد (اوت ۱۹۸۹). **درس ایرانی:** حتی انتخابات «مهندسی شده» می‌تواند ابزار گذار باشد — اگر اپوزیسیون متحد و بسیج شده باشد.

ث.۴ نقش کلیسای کاتولیک: نهاد میانجی

جدول ث.۵: نقش‌های کلیسای کاتولیک در گذار لهستان و معادل ایرانی

نقش	توضیح	معادل ایرانی
فضای فیزیکی	کلیساها محل گردهمایی و پناهگاه بودند	مساجد مستقل؟ خانه‌ها؟ فضای مجازی
مشروعیت‌زدایی	پاپ ژان پل دوم: «نترسید!» (۱۹۷۹)	روحانیون مستقل (مانند منتظری)
میانجی‌گری	دو ناظر کلیسا در میزگرد	ایران: نهاد میانجی‌گر مستقل
حمایت مالی شبکه ارتباطی	کمک مالی به خانواده‌های زندانیان +۰۰۰،۱۰ کلیسا در سراسر کشور	دیاسپورا + NGOها شبکه‌های صنفی-حرفه‌ای
مشروعیت اخلاقی	پاپ = اقتدار اخلاقی جهانی	کیست؟ (چالش ایران)

ث.۱۰۴ کلیسا به عنوان «فضای آزاد»

هشدار !

تفاوت حیاتی: در لهستان، کلیسا مخالف رژیم بود و حامی جنبش. در ایران، نهاد مذهبی بخشی از رژیم است. بنابراین ایران نمی‌تواند روی «کلیسای خود» حساب کند — مگر بخش‌هایی از روحانیت مستقل (مانند مرحوم منتظری (Montazeri) یا روحانیون منتقد). **جایگزین پیشنهادی:** نقش کلیسا در لهستان را در ایران باید ترکیبی از **تشکل‌های صنفی، دانشگاه‌ها، و فضای مجازی** ایفا کنند (← رجوع شود به فصل ۵).

؟

ث.۵ اصلاحات اقتصادی: شوک‌تراپی و پیامدها

ث.۱۰۵ برنامه بالتسروویچ (Shock Therapy)

دولت مازوویتسکی در ژانویه ۱۹۹۰ برنامه لشک بالتسروویچ (Leszek Balcerowicz) را اجرا کرد:

جدول ۶.۶: شوک‌تراپی لهستان: دستاوردها و هزینه‌ها

زمان	دستاوردها
۱ سال	کاهش تورم از ۶۰٪ به ۳۵٪
فوری	آزادسازی قیمت‌ها
۱۰-۵ سال	خصوصی‌سازی ۸،۰۰۰+ شرکت دولتی
۱ سال	تبدیل‌پذیری ارز (زلوتی)
۲ سال	رشد اقتصادی پایدار (از ۱۹۹۲)
۱۵-۵ سال	عضویت WTO (۱۹۹۵)، OECD (۱۹۹۶)، EU (۲۰۰۴)
شدت	هزینه‌ها
↑ بالا	بیکاری از ۰٪ (رسمی) به ۱۶٪
— متوسط	افزایش نابرابری (ضریب جینی: ۲۶.۰ ^۹ تا ۳۵.۰)
↑ بالا	کاهش GDP ۶.۱۱٪ (۱۹۹۰-۱۹۹۱)
↑ بالا	فقر موقت (۲۰٪+ زیر خط فقر)
— متوسط	نارضایتی اجتماعی و «شکست‌خوردگان» گذار (Transition Losers)

درس آموخته

درس شوک‌تراپی لهستان برای ایران: (۱) شوک‌تراپی کار می‌کند اما دردناک است — ایران با جمعیت M۸۵ نمی‌تواند ریسک بیکاری ۱۶٪ را بپذیرد (= ۷ میلیون بیکار جدید)؛ (۲) مدل شیلی (اصلاح تدریجی) برای ایران مناسب‌تر از مدل لهستان است؛ (۳) «شکست‌خوردگان گذار» خطرناک‌اند — آنها در لهستان به پوپولیسیم حزب PiS رأی دادند. در ایران ممکن است به بازگشت اقتدارگرایی رأی دهند (← رجوع شود به فصل ۷).

۹

۶.۶. لوسترسیون: پاکسازی هوشمند

۱.۶.۶. مدل لهستان: تأخیری اما مؤثر

لوسترسیون^۱ (بررسی سوابق مقامات رژیم پیشین) در اروپای شرقی با مدل‌های متفاوتی اجرا شد:

^۱ Lustration

جدول ث.۷: مقایسه مدل‌های لوستراسیون در اروپای شرقی

کشور	مدل لوستراسیون	زمان	شدت
جمهوری چک	جامع: ممنوعیت ۵ ساله از مناصب دولتی	۱۹۹۱	↑ بالا
آلمان شرقی	باز کردن آرشیو اشتازی (BStU) + پاکسازی	۱۹۹۱	↑ بالا
لهستان	تأخیری: قانون ۱۹۹۷ + آرشیو IPN (۲۰۰۰)	۱۹۹۷	- متوسط
مجارستان	حداقلی: فقط افشاسازی داوطلبانه	۱۹۹۴	↓ پایین
رومانی	بسیار ضعیف: مقامات سابق در قدرت ماندند	تأخیر طولانی	↓ پایین

ث.۲.۶ مؤسسه حافظه ملی (IPN)

مؤسسه حافظه ملی (Instytut Pamięci Narodowej (IPN)) در ۱۹۹۸ تأسیس شد:

- مأموریت: نگهداری آرشیو پلیس مخفی (SB) + تحقیق + آموزش + تعقیب جنایات
- حجم آرشیو: ۹۰ کیلومتر طولی اسناد!
- حق دسترسی: هر شهروند حق دسترسی به پرونده خود را دارد
- افشاسازی: مقامات عمومی باید همکاری با SB را اعتراف کنند

توصیه اجرایی ✓

مدل IPN برای ایران: تشکیل «مؤسسه حافظه ملی ایران» با مأموریت: (۱) حفظ آرشیو وزارت اطلاعات + سپاه + سازمان زندان‌ها — فوری در ۷۲ ساعت اول (جلوگیری از نابودی اسناد)؛ (۲) حق دسترسی زندانیان سیاسی سابق به پرونده‌هایشان؛ (۳) افشای شبکه خبرچینان (با احتیاط — درس آلمان: برخی افشاسازی‌ها خانواده‌ها را ویران کرد)؛ (۴) تحقیق تاریخی مستقل؛ (۵) آموزش نسل جدید (← رجوع شود به فصل ۸).

۴

ث.۷ مشوق عضویت EU/NATO: قوی‌ترین ابزار تحکیم

ث.۱.۲ مشروطیت اروپایی (EU Conditionality)

مهم‌ترین عامل تحکیم دموکراسی در لهستان و اروپای شرقی، مشروطیت اروپایی^۱ بود:

^۱ EU Conditionality

جدول ث.۸: مراحل ادغام لهستان در نهادهای غربی و تأثیر بر دموکراسی

سال	رویداد	تأثیر
۱۹۹۱	شورای اروپا (Council of Europe)	معیارهای حقوق بشری
۱۹۹۱	برنامه PHARE (کمک مالی EC)	اصلاحات اقتصادی
۱۹۹۳	معیارهای کپنهاگ: دموکراسی + اقتصاد بازار + ظرفیت اجرایی	چارچوب الزام‌آور
۱۹۹۴	درخواست عضویت EU	فشار اصلاحات
۱۹۹۷	آغاز مذاکرات الحاق	فصل ۳۱ اصلاحات
۱۹۹۹	عضویت NATO	تضمین امنیتی
۲۰۰۴	عضویت EU	تحکیم نهایی
۲۰۰۷	عضویت شنگن	آزادی رفت و آمد

نکته‌ی کلیدی

چرا مشوق EU کار کرد: (۱) ملموس بودن: مردم می‌دانستند عضویت = ویزای آزاد + کمک مالی + سرمایه‌گذاری؛ (۲) الزام‌آور بودن: معیارهای کپنهاگ شفاف و قابل اندازه‌گیری بودند؛ (۳) مرحله‌ای بودن: هر مرحله جایزه‌ای داشت؛ (۴) برگشت‌ناپذیری نسبی: عضویت EU بازگشت به اقتدارگرایی را بسیار دشوار (اگرچه نه غیرممکن — مجارستان) کرد. **چالش ایرانی: معادل EU برای ایران وجود ندارد.** هیچ سازمان منطقه‌ای مشابهی نیست. باید بسته ترکیبی طراحی شود (← رجوع شود به فصل ۶).

ث.۲.۷ بسته مشوق ترکیبی پیشنهادی برای ایران

جدول ث.۹۰: بسته مشوق ترکیبی برای ایران: جایگزین عضویت EU

مشوق	توضیح	فاز اجرا
لغو تحریم‌ها (مرحله‌ای)	هر مرحله اصلاحات = رفع بخشی از تحریم‌ها	فاز ۱-۳
عضویت WTO	ادغام در اقتصاد جهانی	فاز ۲-۳
توافق مشارکت با EU	مشابه توافق‌های شمال آفریقا	فاز ۲-۴
سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی	کنفرانس کمک‌دهندگان + صندوق بازسازی	فاز ۱-۲
عضویت در شورای حقوق بشر	بازگشت به جامعه بین‌المللی	فاز ۳
برنامه بورس تحصیلی گسترده	۱۰،۰۰۰+ بورس/سال برای دانشجویان ایرانی	فاز ۱-۴
تضمین امنیتی منطقه‌ای	پیمان عدم تجاوز + تضمین مرزها	فاز ۲-۳
حل مسئله هسته‌ای	الحاق به NPT + پروتکل الحاقی = لغو تحریم	فاز ۱-۲

۸. هشدار: بازگشت اقتدارگرایی (حزب PiS)

۱.۸.۰. لهستان ۲۰۱۵-۲۰۲۳: تضعیف دموکراسی از درون EU

حتی با عضویت EU، لهستان تحت حزب قانون و عدالت (*Prawo i Sprawiedliwość (PiS)*) دچار بازگشت اقتدارگرایی شد:

هشدار !

درس بازگشت لهستانی: حتی ۳۰ سال پس از گذار و ۲۰ سال پس از عضویت EU، دموکراسی آسیب‌پذیر است. عوامل بازگشت: (۱) «شکست خوردگان گذار»: مناطق فقیر شرقی لهستان به PiS رأی دادند؛ (۲) نابرابری منطقه‌ای؛ (۳) پوپولیسم ناسیونالیستی-مذهبی؛ (۴) ابزار سازی از ارزش‌های سنتی (ضد مهاجرت، ضد LGBT). نکته مثبت: دموکراسی لهستان اصلاح‌پذیر بود — مردم در ۲۰۲۳ PiS را کنار زدند. **درس ایرانی:** تحکیم دموکراسی فرآیندی بی‌پایان است و نیازمند نهادهای مستقل، رسانه آزاد و جامعه مدنی هوشیار.

جدول ث.۱۰: اقدامات ضددموکراتیک حزب PiS (۲۰۱۵-۲۰۲۳)

سال	اقدام	وخامت
۲۰۱۵	فلج دادگاه قانون اساسی (انتصاب قاضیان حزبی)	✗
۲۰۱۶	کنترل رسانه‌ عمومی (TVP)	✗
۲۰۱۷	تلاش برای تسلط بر قوه قضاییه (اعتراض EU)	✗
۲۰۱۸	محدودیت آزادی تجمع + تاریخ‌نگاری (IPN)	!
۲۰۲۰	ممنوعیت شبه‌کامل سقط‌جنین (بحران اجتماعی)	!
۲۰۲۱	ابزار جاسوسی Pegasus علیه اپوزیسیون	✗
اکتبر ۲۰۲۳	شکست PiS در انتخابات: بازگشت لیبرال‌ها (تاسک (Tusk))	✓

ث.۹ ماتریس درس‌آموخته‌ها برای ایران

جدول ن.۱۱: ماتریس انتقال درس آموخته‌های لهستان و اروپای شرقی به ایران

بُعد	درس لهستان	کاربرد ایرانی	انتقال پذیری
جنبش اجتماعی	همبستگی ۱۰: M سازمان یافته	شبکه‌های صنفی [۹] ائتلاف فراگیر	[۹] ●●●●
مذاکرات میزگرد	۵۹ روز، ۴۵۰+ شرکت‌کننده	«میزگرد ایران» در فاز ۱	●●●●●
نقش نهاد مذهبی	کلیسا = میانجی + فضای آزاد	روحانیون مستقل + تشکل‌های صنفی	[۹][۹] ●●●●
لواستراسیون	IPN + آرشیو + افشاسازی	مؤسسه حافظه ملی ایران	●●●●●
شوکت‌تراپی	مؤثر اما دردناک	اصلاح تدریجی (مدل شیلی) مناسب‌تر	[۹][۹][۹] ●●
مشوق EU/NATO	قوی‌ترین ابزار تحکیم	بسته ترکیبی (تحریم + WTO + سرمایه‌گذاری)	[۹][۹] ●●●●
انتخابات نیمه‌آزاد	حتی مهندسی شده ابزار گذار شد	رفراندوم / انتخابات تحت نظارت	[۹] ●●●●
بازگشت (PiS)	۳۰ سال بعد هم آسیب‌پذیر	نهادسازی مستمر + رسانه آزاد	[۹] ●●●●
اثر دومینو	لهستان [۹] مجارستان [۹] چک [۹] آلمان شرقی	ایران [۹] منطقه؟	[۹][۹] ●●●●
میانگین انتقال پذیری			
			[۹] ●●●●

ث. ۱۰. مقایسه مختصر: سایر کشورهای اروپای شرقی

جدول ث. ۱۲: مقایسه مدل‌های گذار در اروپای شرقی

کشور	نوع گذار	ویژگی خاص	درس برای ایران	نتیجه
لهستان	میزگرد مذاکره‌ای	همبستگی + کلیسا	مذاکره + جنبش	✓
مجارستان	اصلاح از بالا + میزگرد	تحول تدریجی + حزب حاکم منشعب شد	شکاف نخبگان	!
چکسلواکی	انقلاب مخملی (۱۰ روز!)	سرعت + خشونت پرهیزی + هاول	رهبر اخلاقی	✓
آلمان شرقی	فروپاشی + ادغام	Stasi = آرشیو + اتحاد با غرب	آرشیو + حمایت مالی	✓
رومانی	انقلاب خشونت‌آمیز	چائوشسکو اعدام شد + نخبگان قدیم ماندند	خشونت = عدم پاکسازی	!
بلغارستان	اصلاح تدریجی	حزب کمونیست خود را اصلاح کرد	اصلاح طلبان درون نظام	!

درس آموخته

اثر دومینو (Domino Effect): سقوط لهستان در ۱۹۸۹ طی ۶ ماه همه اروپای شرقی را فرو ریخت: لهستان (ژوئن) ۴ مجارستان (اکتبر) ۴ آلمان شرقی (نوامبر: دیوار برلین) ۴ چکسلواکی (نوامبر) ۴ رومانی (دسامبر). **سؤال ایرانی:** آیا گذار ایران اثر دومینو در خاورمیانه خواهد داشت؟ تجربه بهار عربی (۲۰۱۱) نشان داد که بله، اما نتایج لزوماً مثبت نیست (لیبی، سوریه، یمن). مدل ۶ باید اثرات منطقه‌ای را نیز مدیریت کند (← رجوع شود به فصل ۷).

ث.۱۱ جمع‌بندی پیوست

☰ خلاصه‌ی فصل

جمع‌بندی پیوست ث — لهستان و اروپای شرقی:

۱. جنبش همبستگی الگوی بی‌نظیر جنبش اجتماعی غیرخشونت‌آمیز است: M۱۰ عضو، ساختار سازمانی، رهبر کاریزماتیک. اپوزیسیون ایران هنوز فاصله زیادی با این مدل دارد.
۲. مذاکرات میزگرد نشان داد که حتی رژیم‌های ایدئولوژیک در شرایط بحران اقتصادی حاضر به مذاکره می‌شوند — مشروط به فشار مردمی + شکاف نخبگان.
۳. نقش کلیسا در لهستان بی‌نظیر بود و مستقیماً به ایران قابل‌انتقال نیست — جایگزین: تشکل‌های صنفی + دانشگاه‌ها + فضای مجازی.
۴. لوستراسیون و IPN بهترین مدل حفظ آرشیو و حافظه جمعی است — «مؤسسه حافظه ملی ایران» باید در ۷۲ ساعت اول تأسیس شود.
۵. شوک‌تراپی برای ایران مناسب نیست — مدل تدریجی شیلی بهتر است.
۶. مشوق عضویت EU/NATO قوی‌ترین ابزار تحکیم بود — ایران فاقد معادل است و باید بسته ترکیبی طراحی کند.
۷. حتی با عضویت EU، بازگشت اقتدارگرایی ممکن است (PiS ۲۰۱۵-۲۰۲۳) — تحکیم فرآیندی بی‌پایان است.
۸. اثر دومینو لهستان الهام‌بخش بود اما بهار عربی نشان داد دومینو لزوماً مثبت نیست.

مطالعه تکمیلی:

- مقایسه جامع ۹ نمونه: ← رجوع شود به فصل آ
- آفریقای جنوبی (مدل اصلی): ← رجوع شود به فصل ب
- تونس (گفت‌وگوی ملی): ← رجوع شود به فصل ت
- نهادها و بازیگران: ← رجوع شود به فصل ۵
- عراق (ضد الگو): ← رجوع شود به فصل ج

ج

مطالعه موردی: عراق — نمونه منفی (۲۰۰۳-۲۰۱۰)

خلاصه اجرایی این فصل

عراق مهم‌ترین ضد الگو (Counter-Model) در این کتاب است. مداخله نظامی آمریکا در مارس ۲۰۰۳ رژیم صدام حسین (Saddam Hussein) را سرنگون کرد اما به جای دموکراسی، جنگ داخلی فرقه‌ای، فروپاشی دولت، و ظهور داعش را به ارمغان آورد. هزینه انسانی: بیش از ۲۰۰،۰۰۰ کشته. هزینه مالی: بیش از ۲ تریلیون دلار (برای آمریکا). هر تصمیم اشتباهی که در گذار ممکن است گرفته شود، در عراق گرفته شد: مداخله نظامی بدون برنامه، انحلال ارتش، اجتناب بدون عدالت، بی‌توجهی به بافت فرقه‌ای-قومی، و تحمیل مدل خارجی. این پیوست هفت «اشتباه مهلک» عراق را تحلیل و ضد درس آموخته‌ها (Anti-Lessons) را برای ایران استخراج می‌کند.

ج ۱. زمینه و بافت تاریخی

ج ۱.۱. رژیم بعث: ساختار و ویژگی‌ها

جدول ج.۱: مشخصات عراق در آستانه سقوط (۲۰۰۳)

شاخص	مقدار
جمعیت	۲۶ میلیون نفر
مساحت	۴۳۸،۰۰۰ km ²
ترکیب قومی-مذهبی	شیعه ۶۰٪ + سنی ۲۰٪ + کرد ۱۵٪ + سایر ۵٪
GDP per capita	~۹۰۰\$ (پس از ۱۲ سال تحریم)
طول عمر رژیم بعث	۳۵ سال (۱۹۶۸-۲۰۰۳)
اندازه نیروهای مسلح	~۴۰۰،۰۰۰ (ارتش + حرس جمهوری + فدائیان)
سلاح‌های کشتار جمعی	ادعای آمریکا (نادرست) — برنامه هسته‌ای متوقف
تحریم‌های بین‌المللی	جامع از ۱۹۹۰ (قطعنامه ۶۶۱)
اپوزیسیون	تبعیدی + پراکنده (شورای حاکمیت عراق)
وضعیت جامعه مدنی	سرکوب‌شده کامل

جدول ج.۲: مقایسه ساختاری عراق (۲۰۰۳) و ایران (وضع فعلی)

بُعد	عراق ۲۰۰۳	ایران فعلی	مشابهت
رژیم	اقتدارگرایی تمامیت‌خواه	اقتدارگرایی ایدئولوژیک	●●●●
ایدئولوژی	بعثیسم/ناسیونالیسم عربی	اسلام سیاسی/ولایت فقیه	●●●●
تنوع فرقه‌ای-قومی	بسیار بالا (شیعه/سنی/کرد)	بالا (فارس/ترک/کرد/بلوچ/عرب)	●●●●
نفت	ذخایر عظیم (رده ۵ جهان)	ذخایر عظیم (رده ۴ جهان)	●●●●●
نیروهای مسلح موازی	حرس جمهوری + فدائیان صدام	سپاه پاسداران + بسیج	●●●●●
تحریم‌ها	۱۲ سال تحریم شدید	۴۰+ سال تحریم متنوع	●●●●
دیاسپورا	بزرگ و سیاسی	بسیار بزرگ و فعال	●●●●
اپوزیسیون سازمان‌یافته	ضعیف و تبعیدی	ضعیف و پراکنده	●●●●
بُعد هسته‌ای	ادعایی (نادرست)	واقعی (غنی‌سازی ۶۰٪+)	●●●●
رابطه با همسایگان	متخاصم (جنگ ایران-عراق، کویت)	متخاصم با برخی + نفوذ نیابتی	●●●●
●●●● میانگین مشابهت			

ج. ۲۰۱ وجوه مشابهت عراق و ایران

مطالعه‌ی موردی:

تفاوت حیاتی: با وجود مشابهت‌های ساختاری بالا (۴ از ۵)، یک تفاوت بنیادین وجود دارد: عراق از طریق **مداخله نظامی خارجی** وارد گذار شد و ایران (در مدل ۶ پیشنهادی) نباید. مشابهت بالای ایران و عراق دقیقاً دلیل اهمیت مطالعه این ضد الگوست: هر اشتباهی که در عراق شد، **در ایران با شدت بیشتری** تکرار خواهد شد (جمعیت ۳ برابر، ابعاد هسته‌ای، ژئوپلیتیک حساس‌تر).

۴

ج. ۲۰ هفت اشتباه مهلك: تشریح و ضد درس آموخته‌ها

ج. ۱۰۲ اشتباه اول: مداخله نظامی خارجی

⚠ هشدار

اشتباه مهلك ۱: حمله نظامی به جای حمایت از گذار داخلی

- **واقعیت:** آمریکا و ائتلاف «داوطلبانه» (Coalition of the Willing) در ۲۰ مارس ۲۰۰۳ با ۱۷۷،۰۰۰ نیرو به عراق حمله کردند.
 - **بهبان:** سلاح‌های کشتار جمعی (که وجود نداشت) + ارتباط با القاعده (که نبود).
 - **بدون مجوز شورای امنیت:** قطعنامه ۱۴۴۱ مجوز جنگ نمی‌داد — مداخله غیرقانونی.
 - **نتیجه:** سقوط رژیم در ۳ هفته ۴ اما ۱۷ سال اشغال و خشونت.
 - **هزینه انسانی:** ۲۰۰،۰۰۰ + کشته عراقی + ۴،۵۰۰ سرباز آمریکایی + ۵ میلیون آواره.
 - **هزینه مالی:** > ۲۸ تریلیون (برای آمریکا تنها).
- ضد درس آموخته ایرانی: مداخله نظامی خارجی در ایران = سناریوی E = **مطلقاً مردود**. ایران ۳ برابر جمعیت عراق، ۳ برابر مساحت، کوهستانی‌تر، مسلح‌تر (سپاه + هسته‌ای)، و با ناسیونالیسم قوی‌تر. هزینه احتمالی: > ۱۰۸ تریلیون + > ۵۰۰،۰۰۰ کشته (← رجوع شود به فصل ۴).

جدول ج.۳: فرمان شماره ۲ CPA: انحلال نیروهای مسلح عراق

بُعد	جزئیات
صادرکننده	ال. پل برمر (L. Paul Bremer III) — حاکم CPA
تاریخ	۲۳ مه ۲۰۰۳ (۶ هفته پس از سقوط بغداد)
محتوا	انحلال کامل: ارتش + حرس جمهوری + وزارت دفاع + وزارت اطلاعات + تمام ساختارهای امنیتی
تعداد متأثران	~۴۰۰،۰۰۰ نظامی + ~۳۵۰،۰۰۰ کارمند وزارتخانه‌های منحل = ~۷۵۰،۰۰۰ بیکار مسلح
هشدارهای نادیده گرفته شده	ژنرال Garner (پیشینان برمر)، CIA، وزارت خارجه — همه مخالف بودند
نتیجه فوری	۷۵۰،۰۰۰ مرد مسلح و خشمگین بدون درآمد و هویت
نتیجه بلندمدت	شورش‌گیری سنی ^۹ القاعده عراق ^۹ داعش

ج.۲.۲ اشتباه دوم: انحلال ارتش (فرمان شماره ۲)

نکته کلیدی

ضد درس آموخته ایرانی: سپاه پاسداران ایران (~۱۹۰،۰۰۰) + بسیج (~۶۰۰،۰۰۰ فعال) + ارتش (~۴۲۰،۰۰۰) = بیش از ۲.۱ میلیون نفر مسلح. انحلال = ۲.۱ میلیون بیکار مسلح. بعد از عراق، هیچ تحلیلگر جدی انحلال را توصیه نمی‌کند. مدل درست: ادغام (آفریقای جنوبی) + تفکیک اقتصادی (اندونزی) + بازنشستگی افتخاری + نظارت مدنی تدریجی (← رجوع شود به فصل ۶).

ج.۲.۲ اشتباه سوم: اجتناب بعث بدون عدالت

درس آموخته

اجتناب بعث: فرمان شماره ۱ برمر (۱۶ مه ۲۰۰۳) حدود ۸۵،۰۰۰ بعثی را از مشاغل دولتی اخراج کرد — بدون تفکیک بین جنایتکاران واقعی و معلمان/پزشکانی که برای داشتن شغل مجبور به عضویت بودند. نتیجه: سرمایه انسانی کشور نابود شد + هزاران نفر خشمگین و بیکار به شورشیان پیوستند. ضد درس آموخته ایرانی: در ایران، میلیون‌ها نفر عضو بسیج، سپاه، یا وابسته به نهادهای حکومتی هستند. پاکسازی کور = فاجعه. مدل درست: لوستراسیون هوشمند (بررسی فردی: رده ۱ محاکمه + رده ۲-۳ بررسی + رده ۴ + عفو مشروط) بین‌المللی بر گذار دموکراتیک ایران

جدول ج.۴: مقایسهٔ اجتناب بعث عراق با مدل‌های جایگزین

مدل	توضیح	نتیجه
عراق: اجتناب افراطی	حذف همهٔ اعضای ردهٔ ۱-۴ بعث (~۸۵،۰۰۰ نفر) از کار — بدون تفکیک عامل/عضو عادی	فاجعه ❌
آلمان: نازی‌زدایی	ابتدا افراطی (متفقین) [۴] سپس تعدیل (دولت آلمان)	متوسط !
چک: لوستراسیون هدفمند	فقط مقامات بالا + بررسی فردی	خوب ✓
آفریقای جنوبی: ادغام + TRC	نه پاکسازی بلکه اعتراف + عفو مشروط	خوب ✓
پیشنهاد ایران	لوستراسیون هوشمند: بررسی فردی + تفکیک عامل/عضو عادی + بازنشستگی افتخاری	-

ج.۴.۲ اشتباه چهارم: فقدان برنامهٔ پس از سقوط

۱. طرح وزارت خارجه (Future of Iraq Project): ۱۳ جلد، ۲، ۵۰۰ صفحه — نادیده گرفته شد توسط پنتاگون
۲. طرح ارتش (Army War College): ۶۰۰ صفحه هشدار — نادیده گرفته شد
۳. فرض اشتباه رامسفلد: «مردم عراق ما را با گل استقبال می‌کنند» — نکردند
۴. فرض اشتباه چلبی: «تبعیدیان آماده‌اند کشور را اداره کنند» — نبودند
۵. نتیجه: بی‌نظمی کامل (غارث)، فقدان خدمات عمومی، خلأ قدرت

⚠ هشدار

ضد درس آموختهٔ ایرانی: فاز ۰ (پیش‌گذار) مهم‌ترین فاز است. بدون برنامهٔ دقیق برای ۷۲ ساعت اول، ماه اول، و سال اول — حتی بهترین نیت‌ها به فاجعه منجر می‌شوند. عراق نشان داد که سرنگونی آسان‌ترین بخش کار است؛ ساختن بسیار دشوارتر. برنامهٔ ایران باید شامل: نقشهٔ خدمات ضروری، تأمین آب/برق/غذا، جلوگیری از غارت، حفظ آرشوها، مدیریت مرزها، و زنجیرهٔ فرماندهی موقت باشد (← رجوع شود به فصل ۹).

ج.۵.۲ اشتباه پنجم: تحمیل مدل خارجی (فدرالیسم فرقه‌ای)

۱. نظام فرقه‌ای (Muhasasa): قدرت بر اساس فرقه (شیعه/سنی/کرد) تقسیم شد — نه بر اساس شهروندی
۲. فدرالیسم قومی: منطقهٔ کردستان عملاً مستقل شد
۳. قانون اساسی ۲۰۰۵: تحت فشار زمانی و با مشارکت محدود سنی‌ها نوشته شد — بمب ساعتی

۴. نتیجه: هر انتخاباتی به جنگ فرقه‌ای تبدیل شد + سنی‌ها احساس حذف کردند ۹ داعش

نکته کلیدی

ضد درس آموخته ایرانی: تقسیم قدرت بر اساس قومیت/مذهب (مدل لبنان/عراق) = فرمول جنگ داخلی. مدل درست برای ایران: شهروندی فراگیر + حقوق فرهنگی-زبانی اقوام + تمرکززدایی اداری (نه قومی) + سهمیه تنوع (نه سهمیه فرقه‌ای). قانون اساسی آفریقای جنوبی (۱۱ زبان اما شهروندی واحد) الگوی بهتری است (← رجوع شود به فصل ۶).

ج. ۶.۲ اشتباه ششم: بی‌توجهی به امنیت و خلأ قدرت

جدول ج. ۵: تبعات خلأ امنیتی در عراق

دوره	بحران امنیتی	تلفات
۲۰۰۳	غارت گسترده + ناامنی + حمله به زیرساخت‌ها	~۷,۰۰۰
۲۰۰۴	شورش فلوجه + شورش مقتدی صدر	~۱۶,۰۰۰
۲۰۰۵	ترور + انفجار + تخریب مرقد سامرا	~۲۰,۰۰۰
۲۰۰۶-۲۰۰۷	جنگ داخلی فرقه‌ای (اوج خشونت)	~۵۵,۰۰۰
۲۰۰۸-۲۰۱۱	افزایش نیرو (Surge) + کاهش نسبی	~۲۵,۰۰۰
۲۰۱۴-۲۰۱۷	داعش: اشغال موصل + نسل‌کشی ایزدی‌ها	~۵۰,۰۰۰+

ج. ۷.۲ اشتباه هفتم: بی‌اعتنایی به فرهنگ و بافت محلی

۱. ناآگاهی فرهنگی: مقامات CPA زبان عربی نمی‌دانستند و تاریخ عراق را نمی‌شناختند
۲. تبعیدیان قطع ارتباط: رهبران تبعیدی (چلبی، علاوی) سال‌ها خارج بودند و مشروعیت نداشتند
۳. تحمیل الگوی غربی: تلاش برای ایجاد «دموکراسی جفرسونی» در جامعه قبیله‌ای-فرقه‌ای
۴. بی‌احترامی: ابوغریب + بازرسی خانه‌ها + عملیات‌های شبانه = تحقیر مردم
۵. نتیجه: «آزادی‌بخشان» به «اشغالگران» تبدیل شدند

توصیه‌ی اجرایی ✓

ضد درس آموخته کلان ایرانی: مالکیت ملی غیرقابل مذاکره است. مدل ۶ بر اصل «ایرانیان عامل اصلی» استوار است. هرگونه نظارت بین‌المللی باید: (۱) به دعوت ایرانیان باشد؛ (۲) به زبان و فرهنگ ایرانی حساس باشد؛ (۳) کارشناسان ایرانی (داخل + دیاسپورا) نقش محوری داشته باشند؛ (۴) تصمیم‌های کلیدی با ایرانیان باشد نه خارجی‌ها (← رجوع شود به فصل ۲؟).

۹

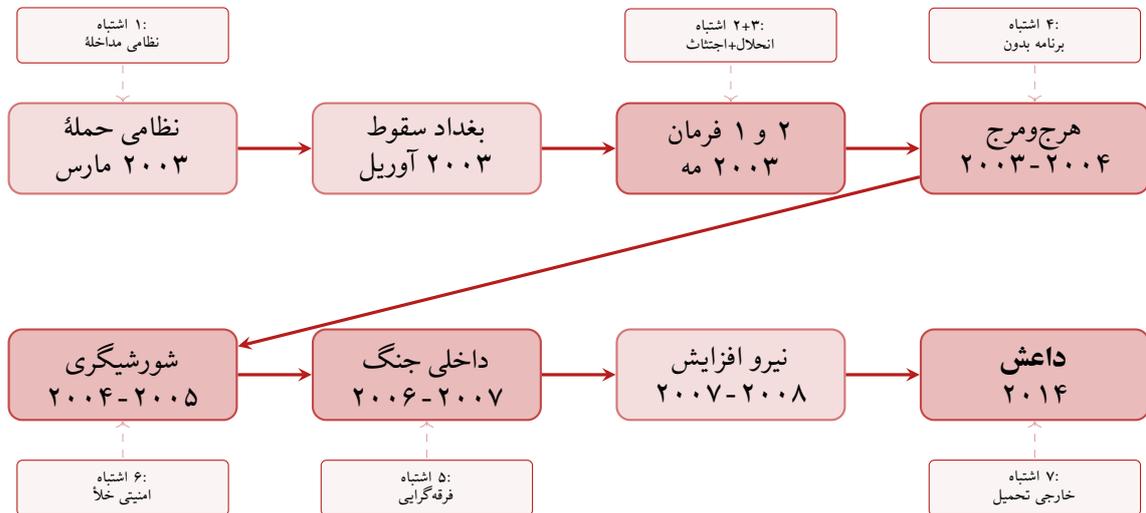
ج.۳ ماتریس اشتباهات عراق و ضد درس آموخته‌های ایرانی

جدول ج.۶: ماتریس هفت اشتباه مهلك عراق و ضد درس آموخته‌های ایرانی

#	اشتباه عراق	نتیجه	ضد درس آموخته ایرانی
۱	مداخله نظامی خارجی	جنگ + K۲۰۰ کشته + T۲۸	سناریوی E مطلقاً مردود
۲	انحلال ارتش	K۷۵۰ بیکار مسلح ۹ داعش	ادغام (نه انحلال) سپاه
۳	اجتثاث بدون تفکیک	سرمایه انسانی نابود شد	لواستراسیون هوشمند فردی
۴	فقدان برنامه پسا-سقوط	غار + خلا قدرت + هرج	فاز ۰ دقیق + ۷۲ ساعت اول
۵	فدرالیسم فرقه‌ای	جنگ فرقه‌ای	شهروندی فراگیر + تمرکززدایی اداری
۶	خلا امنیتی	ترور + میلشیا + داعش	حفظ نظم: فوریت ۷۲ ساعته
۷	تحمیل مدل خارجی	«اشغالگر» نه «آزادی‌بخش»	مالکیت ملی ایرانی

۹

ج.۴ نمودار: مسیر فاجعه بار عراق

داعش ظهوراً آواره میلیون ۵ | تریلیون ۲+ | کشته + ۲۰۰,۰۰۰ مجموع:

شکل ج.۱: مسیر فاجعه بار عراق: از مداخله تا داعش

۹

ج.۵ هزینه-فایده مقایسه‌ای: عراق vs مدل ۶

۹

جدول ج.۷: مقایسه هزینه-فایده: مدل عراقی vs مدل ۶ برای ایران

شاخص	مدل عراقی (سناریوی E)	مدل ۶ پیشنهادی (سناریوی B)
هزینه مالی بین‌المللی	>B۶۰\$ (+ T۲\$ آمریکا)	\$۵.۲-۵۵
هزینه انسانی	۲۰۰،۰۰۰ + کشته	حداقلی (هدف: <۱،۰۰۰)
مدت	+۷ سال (هنوز ناتمام)	۵-۱۰ سال
نتیجه دموکراتیک	۲۵.۰ : V-Dem	هدف: >۶۵.۰
مشروعیت داخلی	بسیار پایین ❌	بالا (مالکیت ملی) ✅
مشروعیت بین‌المللی	بدون قطعنامه ❌	با قطعنامه ✅
ریسک جنگ داخلی	بالا محقق شد ↑	پایین مدیریت شده ↓
ریسک تروریسم	بالا داعش ظهور کرد ↑	پایین کنترل شده ↓
اثر منطقه‌ای	بی‌ثباتی گسترده ❌	ثبات بخشی ✅

ج ۶ جمع بندی پیوست

☰ خلاصه فصل

جمع بندی پیوست ج — عراق: نمونه منفی:

۱. عراق مهم ترین ضد الگوی این کتاب است: هر اشتباهی که در گذار ممکن بود، رخ داد.
۲. هفت اشتباه مهلك: مداخله نظامی، انحلال ارتش، اجتثاث افراطی، فقدان برنامه، فدرالیسم فرقه ای، خلأ امنیتی، تحمیل مدل خارجی.
۳. هزینه: ۲۰۰،۰۰۰ + کشته + ۲۸ + تریلیون + M۵ آواره + داعش — در مقابل هیچ نتیجه دموکراتیک پایدار.
۴. مشابهت ساختاری ایران و عراق بالاست (●●●●)، بنابراین هر اشتباه عراقی در ایران با شدت بیشتر تکرار می شود.
۵. سناریوی E (مداخله نظامی) مطلقاً مردود است — عراق اثبات کرد.
۶. مدل ۶ دقیقاً بر مبنای اجتناب از اشتباهات عراق طراحی شده: مالکیت ملی، ادغام (نه انحلال)، لوستراسیون هوشمند (نه اجتثاث)، برنامه دقیق پیش گذار، شهروندی فراگیر (نه فرقه گرایی).
۷. فاز ۰ (پیش گذار) مهم ترین درس عراق است: بدون آمادگی، حتی بهترین نیت ها به فاجعه می انجامد.
۸. عراق نشان داد که سرنگونی آسان ترین بخش کار است — ساختن بسیار دشوارتر.

مطالعه تکمیلی:

- مقایسه جامع ۹ نمونه: ← رجوع شود به فصل آ
- سناریوی مداخله نظامی (رد): ← رجوع شود به فصل ۴
- اصلاح بخش امنیتی: ← رجوع شود به فصل ۶
- آسیب شناسی و ریسک ها: ← رجوع شود به فصل ۷
- میانمار (ضد الگوی دیگر): ← رجوع شود به فصل چ

مطالعه موردی: میانمار — گذار ناتمام (۲۰۱۰-۲۰۲۱)

خلاصه‌ی اجرایی این فصل

میانمار (برمه) نمونه‌ی دردناک گذار ناتمام است: دهه‌ای از گشایش تدریجی (۲۰۱۰-۲۰۲۰) با کودتای نظامی ۱ فوریه ۲۰۲۱ به پایان رسید و کشور به جنگ داخلی فرو رفت. ویژگی‌های کلیدی: (۱) گشایش کنترل شده از بالا توسط همان ژنرال‌ها (بدون فشار واقعی مردمی)، (۲) قانون اساسی ۲۰۰۸ نظامی‌نویس (۲۵٪ کرسی‌ها + وتوی عملی + فرماندهی مستقل)، (۳) فقدان اصلاح واقعی بخش امنیتی (SSR) — تاتمادو^a دست‌نخورده ماند، (۴) نسل‌کشی روهینگیا (۲۰۱۷) حتی در دوره «دموکراسی»، و (۵) کودتای ۲۰۲۱ و بازگشت کامل به حکومت نظامی. میانمار قوی‌ترین شاهد بر این اصل است: بدون اصلاح واقعی بخش امنیتی، هر گشایشی موقتی و شکننده است.

^a Tatmadaw

۱.۰ چ زمینه و بافت تاریخی

۱.۰.۱ چ تاتمادو: ارتشی که دولت را بلعید

تاتمادو (Tatmadaw) (نیروهای مسلح میانمار) از ۱۹۶۲ تا ۲۰۱۱ به‌طور مستقیم حکومت کرد — طولانی‌ترین حکومت نظامی مستقیم در آسیا:

جدول چ ۱۰: مشخصات میانمار در آستانه گشایش (۲۰۱۰)

شاخص	مقدار
جمعیت	۵۲ میلیون نفر
مساحت	۶۷۶،۰۰۰ km ²
تنوع قومی	بسیار بالا (۱۳۵ گروه قومی رسمی)
GDP per capita	~۱۸،۲۰۰
طول عمر حکومت نظامی	۴۹ سال (۱۹۶۲-۲۰۱۱)
اندازه تاتمادو	~۴۵۰،۰۰۰ نفر
منافع اقتصادی ارتش	MEHL + MEC: امپراتوری عظیم (یشم، بانک، مخابرات)
جنگ‌های داخلی فعال	۱۵+ گروه مسلح قومی
نقش بودایی‌گری	ملی‌گرایی بودایی (ضد مسلمان)
تحریم‌های بین‌المللی	هدفمند (US + EU)

چ ۲۰۱: مقایسه ساختاری تاتمادو و سپاه پاسداران

مطالعه موردی:

تاتمادو آینه سپاه: شباهت ساختاری تاتمادو و سپاه بسیار بالاست — هر دو ارتش‌هایی هستند با منافع اقتصادی عظیم، فرماندهی مستقل، وتوی قانون اساسی، و ایدئولوژی ملی‌گرایانه. تفاوت‌ها: (۱) تاتمادو ۴۹ سال مستقیماً حکومت کرد (سپاه غیرمستقیم)؛ (۲) میانمار ۱۵+ جنگ داخلی قومی دارد (ایران ندارد)؛ (۳) تاتمادو نسل‌کشی آشکار انجام داد. نکته حیاتی: تاتمادو گشایش داد اما اصلاح نشد — و وقتی نتیجه انتخابات را نپسندید، کودتا کرد. **هشدار ایرانی:** اگر سپاه بدون اصلاح واقعی باقی بماند، «کودتای ۲۰۲۱ میانمار» در ایران تکرار خواهد شد.

جدول چ ۲۰: مقایسه تفصیلی تاتمادو و سپاه پاسداران

تاتمادو (میانمار)	سپاه پاسداران (ایران)	بُعد
۰۰۰،۴۵۰~	۰۰۰،۱۹۰~ (+ K۶۰۰ بسیج)	تعداد نیرو
MEHL + MEC: یشم (۳۱٪)، (سال) B/بانک، هتل	خاتم‌الانبیاء، بنیادها، قاچاق	منافع اقتصادی
۲۵٪ کرسی‌های پارلمان (بدون انتخاب)	شورای نگهبان + خبرگان + نفوذ	کنترل سیاسی
کاملاً مستقل از دولت غیرنظامی	تحت فرمان رهبری (نه رئیس‌جمهور)	فرماندهی مستقل
۲۵٪ + ۱ = وتوی اصلاحیه	شورای نگهبان = وتوی قانون	وتوی قانون اساسی
ناسیونالیسم بامار + بودایی‌گری	اسلام سیاسی + ضد استکبار	ایدئولوژی
نسل‌کشی روهینگیا (۲۰۱۷)	سرکوب اعتراضات + اعدام‌ها	جنایات
خیر (کودتای ۲۰۲۱)	نامشخص	حاضر به اصلاح؟

چ ۲۰: گشایش کنترل شده: «دموکراسی منضبط» (۲۰۱۰-۲۰۲۰)

چ ۱۰.۲: قانون اساسی ۲۰۰۸: قفل‌های نهادی

ژنرال‌ها قبل از گشایش، قانون اساسی ۲۰۰۸ را طراحی کردند که شامل قفل‌های نهادی بی‌سابقه بود:

هشدار

قانون اساسی ۲۰۰۸ میانمار = مدل «چگونه قدرت را حفظ کنیم». ژنرال‌ها دموکراسی ظاهری ایجاد کردند اما هر ابزاری برای بازگشت به قدرت نگه داشتند. این هشدار مستقیم برای ایران است: در هر سناریوی مذاکره‌ای، باید مراقب قانون اساسی «نظامی‌نوشت» بود. مجلس مؤسسان ایران باید واقعاً مستقل و فراگیر باشد — نه صوری (← رجوع شود به فصل ۶).

چ ۲۰.۲: گاه‌شمار گشایش و بازگشت

جدول چ.۳: قفل‌های نهادی قانون اساسی ۲۰۰۸ میانمار و مقایسه با پینوشه

قفل	توضیح	قفل پینوشه؟
۲۵٪ کرسی‌های پارلمان	نظامیان منصوب (بدون انتخاب) در هر دو مجلس	مشابه (سناتورهای منصوب)
وتوی اصلاحیه	اصلاح قانون اساسی نیاز به ۷۵٪+ دارد §۹ ۲۵٪ نظامی = وتو	مشابه
فرماندهی مستقل	فرمانده کل ارتش خودش را منصوب می‌کند (نه رئیس‌جمهور)	مشابه
سه وزارت کلیدی	دفاع + داخله + مرزها فقط نظامی	فراتراز پینوشه
مصونیت	هیچ اقدام نظامی گذشته قابل تعقیب نیست	مشابه (قانون عفو ۱۹۷۸)
حکومت نظامی	فرمانده کل حق اعلام حکومت نظامی و قبض قدرت دارد	-
ممنوعیت سوچی	شخصی که همسرش خارجی باشد نمی‌تواند رئیس‌جمهور شود (ماده ۵۹-f- علیه سوچی)	-

جدول چ.۴: گاه‌شمار گذار ناتمام میانمار (۲۰۱۰-۲۰۲۱)

تاریخ	رویداد	ارزیابی
نوامبر ۲۰۱۰	انتخابات فرمایشی (حزب نظامی USDP برنده)	✘
مارس ۲۰۱۱	ریاست‌جمهوری تئین سئین (Thein Sein) (ژنرال بازنشسته)	!
۲۰۱۱-۲۰۱۲	آزادی زندانیان سیاسی + آزادی نسبی مطبوعات	✓
آوریل ۲۰۱۲	NLD در انتخابات میان‌دوره‌ای شرکت + پیروز شد	✓
۲۰۱۳-۲۰۱۴	رشد اقتصادی + سرمایه‌گذاری خارجی + لغو تحریم‌ها	✓
نوامبر ۲۰۱۵	انتخابات آزاد: NLD پیروز (۸۰٪+ کرسی‌های آزاد)	✓
مارس ۲۰۱۶	دولت سوچی (اما رئیس‌جمهور نشد: ماده ۵۹-f)	!
اوت ۲۰۱۷	نسل‌کشی روئینگیا: ۷۰۰،۰۰۰ آواره §۹ بنگلادش	✘
۲۰۱۸-۲۰۱۹	بحران بین‌المللی + دادگاه ICJ	✘
نوامبر ۲۰۲۰	انتخابات: NLD دوباره پیروز (بیشتر از ۲۰۱۵)	✓
۱ فوریه ۲۰۲۱	کودتای ناتمادو: بازداشت سوچی + حکومت نظامی	✘
۲۰۲۱-۲۰۲۴	جنگ داخلی گسترده + NUG (دولت وحدت ملی) + مقاومت مسلحانه	✘

چ ۳۰ چرا گذار شکست خورد: پنج علت ساختاری

چ ۱۰۳ تحلیل علی

جدول چ ۵۰: پنج علت ساختاری شکست گذار میانمار

#	علت	توضیح	ارتباط ایران
۱	فقدان SSR واقعی	تاتمادو دست نخورده ماند: فرماندهی مستقل + بودجه مستقل + اقتصاد مستقل + ۲۵٪ پارلمان	●●●●●
۲	قانون اساسی نظامی نوشت	قفل‌های نهادی غیرقابل‌رفع (۷۵٪ لازم + ۲۵٪ وتوی نظامی)	●●●●●
۳	سوچی سازش بیش‌ازحد کرد	NLD تاتمادو را به چالش نکشید + نسل‌کشی روهینگیا را انکار کرد	●●●●●
۴	فقدان فشار بین‌المللی مؤثر	چین و روسیه حامی تاتمادو + ASEAN ضعیف + تحریم‌ها ناکافی	●●●●●
۵	جنگ‌های قومی حل‌نشده	۱۵ + گروه مسلح قومی + بدون توافق صلح جامع	●●●●●

نکته‌ی کلیدی

علت اول تعیین‌کننده است: بدون اصلاح واقعی بخش امنیتی، هر گشایشی صوری و برگشت‌پذیر است. تاتمادو هرگز تحت نظارت مدنی واقعی قرار نگرفت: فرمانده‌اش را خودش انتخاب می‌کرد، بودجه‌اش شفاف نبود، امپراتوری اقتصادی‌اش (MEHL: بزرگ‌ترین شرکت هلدینگ میانمار) بی‌حساب و کتاب بود. وقتی نتیجه انتخابات ۲۰۲۰ را نپسندید، ماده ۴۱۷ قانون اساسی خودنوشته را فعال و کودتا کرد.

چ ۲۰۳ نقد سوچی: سازش بیش‌ازحد

آنگ سان سوچی (Aung San Suu Kyi) — نوبل صلح ۱۹۹۱ — تصمیمات بحث‌برانگیزی گرفت:

۱. پذیرش قانون اساسی ۲۰۰۸: با وجود قفل‌های نهادی، NLD وارد بازی شد — بدون تلاش جدی برای اصلاح
۲. عدم مقابله با ارتش: هیچ تلاشی برای نظارت مدنی بر تاتمادو نکرد
۳. دفاع از نسل‌کشی: در ICJ شخصاً از ارتش دفاع کرد (۲۰۱۹) — مشروعیت بین‌المللی‌اش را از دست داد

۴. سکوت درباره جنایات: هرگز از حقوق روهینگیا دفاع نکرد
۵. نتیجه: تاتمادو هم از سازش بهره برد و هم وقتی خواست، سوچی را بازداشت کرد

🎓 درس آموخته

دام «سازش بدون اصلاح»: سوچی گمان کرد با سازش تاکتیکی با ارتش، به تدریج فضا باز می‌شود. اما ارتش سازش را نشانه ضعف تلقی کرد نه حسن نیت. **درس ایرانی:** مذاکره با سپاه ضروری است (مدل آفریقای جنوبی)، اما مذاکره باید از موضع قدرت باشد و نتیجه آن اصلاح ساختاری واقعی (ادغام + تفکیک اقتصادی + نظارت مدنی). سازش بدون اصلاح = تأخیر در فاجعه، نه جلوگیری از آن (← رجوع شود به فصل ۶).

۴

چ ۴۰ نسل کشی روهینگیا: دموکراسی بدون حقوق بشر

⚠️ هشدار

- نسل کشی روهینگیا (اوت ۲۰۱۷)** حتی در دوره «دموکراتیک» میانمار رخ داد:
- **عملیات نظامی:** تاتمادو عملیات «پاکسازی» در ایالت راخین انجام داد
 - **تلفات:** حداقل ۱۰،۰۰۰ کشته + ۷۰۰،۰۰۰ آواره به بنگلادش
 - **روش‌ها:** سوزاندن روستاها، تجاوز جنسی سیستماتیک، کشتار غیرنظامیان
 - **واکنش سوچی:** سکوت + دفاع از ارتش در ICJ
 - **تعریف حقوقی:** مأموریت تحقیق سازمان ملل: «نشانه‌های نسل‌کشی» (Genocide) + جنایت علیه بشریت
 - **واکنش بین‌المللی:** ضعیف (چین و روسیه وتو در شورای امنیت)
- درس حیاتی:** دموکراسی بدون حقوق بشر، دموکراسی نیست. انتخابات آزاد + پارلمان + رئیس‌جمهور غیرنظامی — هیچ‌کدام مانع نسل‌کشی نشد. **هشدار ایرانی:** قانون اساسی جدید ایران باید منشور حقوق غیرقابل نقض داشته باشد + دادگاه قانون اساسی مستقل + پذیرش صلاحیت ICC + حقوق اقلیت‌ها (بهائیان، سنی‌ها، کردها، بلوچ‌ها) بدون استثنا.

۴

چ. ۵.۰ کودتای ۲۰۲۱: بازگشت کامل

چ. ۱.۵ چگونه کودتا شد

جدول چ. ۶: عوامل کودتای ۱ فوریه ۲۰۲۱ میانمار

عامل	توضیح
محرک آنی	شکست حزب نظامی USDP در انتخابات نوامبر ۲۰۲۰ + ادعای تقلب
عامل ساختاری ۱	ارتش هرگز تحت نظارت مدنی قرار نگرفت
عامل ساختاری ۲	قانون اساسی ۲۰۰۸ ابزار قانونی کودتا فراهم کرد (ماده ۴۱۷)
عامل شخصی	ژنرال مین‌آنگ‌هلینگ (Min Aung Hlaing) در آستانه‌ی بازنشستگی: یا قدرت یا محاکمه
عامل بین‌المللی	چین + روسیه حمایت ضمنی + ASEAN ناتوان
عامل اقتصادی	ارتش حاضر به از دست دادن MEHL و امپراتوری اقتصادی نبود

چ. ۲.۵ پس از کودتا: مقاومت بی‌سابقه

۱. جنبش نافرمانی مدنی (CDM): صدها هزار کارمند اعتصاب کردند — پزشکان، معلمان، بانکداران
۲. نسل Z: جوانان خلاقانه مقاومت کردند (سه‌انگشتی + فضای مجازی)
۳. NUG (دولت وحدت ملی): دولت موازی تشکیل شد (ترکیب NLD + اقوام)
۴. PDF (نیروهای دفاع مردمی): مقاومت مسلحانه گسترش یافت
۵. سرکوب خونین: ۵۰۰،۱ + کشته + ۱۲،۰۰۰ + بازداشتی (تا ۲۰۲۳)
۶. ائتلاف اقوام: برای اولین بار، گروه‌های مسلح قومی با NUG متحد شدند
۷. وضعیت ۲۰۲۴: جنگ داخلی ادامه دارد + ارتش در برخی مناطق عقب‌نشینی کرده

نکته‌ی کلیدی

تفاوت ۲۰۲۱ با ۱۹۸۸: در کودتای قبلی (۱۹۸۸)، مردم تسلیم شدند. در ۲۰۲۱، نسل جدید تسلیم نشد. دلایل: (۱) یک دهه تجربه آزادی نسبی؛ (۲) فضای مجازی و ارتباطات؛ (۳) الهام از هنگ‌کنگ و بهار عربی. **درس مثبت برای ایران:** حتی اگر گذار شکست بخورد، **خاطره آزادی** بازگشت‌ناپذیر است و مقاومت را قوی‌تر می‌کند.

چ ۶. ماتریس درس آموخته‌ها برای ایران

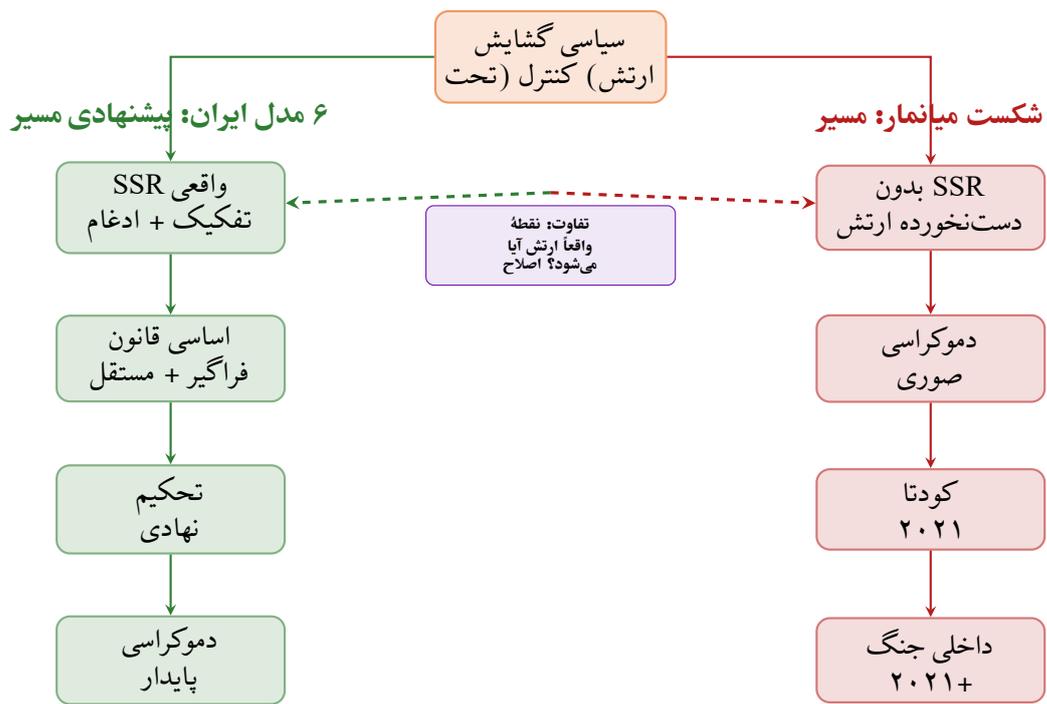
جدول چ ۷: ماتریس انتقال درس آموخته‌های میانمار به ایران (عمدتاً هشدار)

بُعد	درس میانمار	کاربرد ایرانی	نوع	اهمیت
SSR	بدون اصلاح = بازگشت	اصلاح ساختاری سپاه اجتناب‌ناپذیر	هشدار	●●●●●
قانون اساسی	نظامی‌نوشت = دام	مجلس مؤسسان واقعاً مستقل	هشدار	●●●●●
قفل‌های نهادی	۲۵٪ = وتو = بازگشت	هیچ وتوی نهادی برای نظامیان	هشدار	●●●●●
اقتصاد ارتش	MEHL دست‌نخورده ماند	تفکیک خاتم‌الانبیاء ضروری	هشدار	●●●●●
سازش بدون اصلاح	سوچی سازش کرد ^۴ کودتا	مذاکره از موضع قدرت + اصلاح واقعی	هشدار	●●●●●
حقوق اقلیت‌ها	نسل‌کشی حتی در دوره «دموکراسی»	منشور حقوق + ICC + حقوق بهائیان/اقوام	هشدار	●●●●●
مقاومت پس از شکست	نسل Z تسلیم نشد	خاطره آزادی بازگشت‌ناپذیر	الگو	●●●●● ^۴
ائتلاف اقوام	NUG + گروه‌های قومی متحد شدند	ائتلاف فراگیر: فارس + کرد + ترک + بلوچ	الگو	●●●●● ^۴
●●●●● میانگین اهمیت (عمدتاً هشدار)				

^۴

چ ۷. نمودار: مقایسه دو مسیر — گشایش واقعی vs صوری

^۴

شکل ۱۰: دو مسیر گشایش: اصلاح واقعی (مدل ۶) VS صوری (مدل میانمار)

چ ۸۰ جمع بندی پیوست

☰ خلاصه فصل

- جمع بندی پیوست چ — میانمار: گذار ناتمام:
۱. میانمار قوی ترین هشدار برای ایران است: گشایش بدون SSR واقعی = بازگشت قطعی.
 ۲. تاتمادو آینه سپاه است: هر دو ارتش هایی با منافع اقتصادی عظیم، فرماندهی مستقل، و وتوی قانون اساسی.
 ۳. قانون اساسی نظامی نوشت خطرناک ترین «ففل» است — مجلس مؤسسان ایران باید واقعاً مستقل باشد.
 ۴. سازش بدون اصلاح = تأخیر در فاجعه: سوچی یک دهه سازش کرد اما تاتمادو هرگز اصلاح نشد و در نهایت کودتا کرد.
 ۵. نسل کشی روهینگیا نشان داد: انتخابات + پارلمان ≠ حقوق بشر. منشور حقوق غیر قابل نقض ضروری است.
 ۶. نکته مثبت: مقاومت نسل Z نشان داد که خاطره آزادی بازگشت ناپذیر است.
 ۷. برای ایران: اصلاح ساختاری سپاه (ادغام + تفکیک اقتصادی + نظارت مدنی) شرط لازم هر گذار موفقی است — بدون آن، حتی بهترین قانون اساسی و انتخابات آزادترین، ناپایدار خواهد بود.

مطالعه تکمیلی:

- مقایسه جامع ۹ نمونه: ← رجوع شود به فصل آ
- اصلاح بخش امنیتی: ← رجوع شود به فصل ۶
- عراق (ضد الگوی دیگر): ← رجوع شود به فصل ج
- آفریقای جنوبی (ادغام نیروها): ← رجوع شود به فصل ب
- اندونزی (تفکیک اقتصادی ارتش): ← رجوع شود به فصل آ
- تیمور شرقی: ← رجوع شود به فصل ح

ح

مطالعه موردی: تیمور شرقی (۱۹۹۹-۲۰۰۲)

خلاصه‌ی اجرایی این فصل

تیمور شرقی (تیمور-لسته) یکی از معدود نمونه‌های موفق مدیریت مستقیم بین‌المللی (International Transitional Administration) است که از اشغال ۲۴ ساله اندونزی (۱۹۷۵-۱۹۹۹) به دولت مستقل دموکراتیک انتقال یافت. ویژگی‌های منحصر به فرد: (۱) رفراندوم استقلال تحت نظارت سازمان ملل (UNAMET، ۱۹۹۹)، (۲) خشونت وحشیانه میلیشیای اندونزیایی پس از رفراندوم، (۳) مأموریت مدیریت انتقالی (UNTAET: مدل ۵ از فصل ۳)، (۴) ساختن دولت از صفر (بدون ارتش، بدون بوروکراسی، بدون زیرساخت)، و (۵) کمیسیون حقیقت (CAVR). این تجربه هم الگو (مرحله‌بندی، رفراندوم، نهادسازی) و هم هشدار (وابستگی به کمک خارجی، بحران ۲۰۰۶) برای ایران است. تفاوت بنیادین: تیمور کشوری کوچک (۱ میلیون) و فقیر بود که دولت‌سازی از صفر نیاز داشت — ایران کشوری بزرگ با نهادهای موجود (هرچند آسیب‌دیده) است که نیازمند اصلاح (نه ساختن از صفر) است.

ح.۱ زمینه و بافت تاریخی

ح.۱.۱ از استعمار پرتغال تا اشغال اندونزی

جدول ح.۱: مشخصات تیمور شرقی در آستانه فراندوم (۱۹۹۹)

شاخص	مقدار
جمعیت	~۸۰۰,۰۰۰ نفر
مساحت	۱۵,۰۰۰ km ² (نصف استان فارس)
استعمار پرتغال	۱۵۱۵-۱۹۷۵ (۴۶۰ سال)
اشغال اندونزی	۱۹۷۵-۱۹۹۹ (۲۴ سال)
تلفات اشغال	۱۰۰,۰۰۰-۱۸۰,۰۰۰ (از K۶۰۰ جمعیت ۱۹۷۵ = تا ۳۰٪)
GDP per capita	~\$۴۰۰ (یکی از فقیرترین آسیا)
زبانها	تتوم + پرتغالی (رسمی) + بهاسا اندونزیایی + ۳۰ زبان محلی
جنبش مقاومت	FRETILIN (سیاسی) + FALINTIL (مسلح)
رهبر مقاومت	شاناناگوسمائو (Xanana Gusmão) (زندانی ۱۹۹۲-۱۹۹۹)
تنوع مذهبی	۹۷٪ کاتولیک (یکدست)

جدول ح.۲: گاه‌شمار کلیدی تیمور شرقی (۱۹۹۶-۲۰۰۲)

تاریخ	رویداد	اهمیت
۱۹۹۶	راموس هورتا (Ramos-Horta) و اسقف بلو (Belo) نوبل صلح گرفتند	مشروعیت بین‌المللی
مه ۱۹۹۸	سقوط سوهارتو در اندونزی	تغییر محیط
مه ۱۹۹۹	توافق سه‌جانبه (اندونزی + پرتغال + سازمان ملل): فراندوم	نقطه عطف
ژوئن ۱۹۹۹	استقرار UNAMET (مأموریت فراندوم سازمان ملل)	آغاز نظارت
۳۰ اوت ۱۹۹۹	فراندوم: ۵.۷۸٪ «استقلال» / ۵.۲۱٪ «خودمختاری»	تعیین‌کننده
سپتامبر ۱۹۹۹	خشونت میلیشیا: ویرانی ۷۰٪ زیرساخت + ۴۰,۰۰۱ کشته + K۳۰۰ آواره	فاجعه
۲۰ سپتامبر ۱۹۹۹	INTERFET: نیروی چندملیتی به رهبری استرالیا (قطعنامه ۱۲۶۴)	مداخله نظامی
۲۵ اکتبر ۱۹۹۹	UNTAET تأسیس شد (قطعنامه ۱۲۷۲): مدیریت مستقیم سازمان ملل	مدل ۵
اوت ۲۰۰۱	انتخابات مجلس مؤسسان (مشارکت ۹۳٪)	نهادسازی
مارس ۲۰۰۲	تصویب قانون اساسی	نقطه عطف
آوریل ۲۰۰۲	انتخابات ریاست‌جمهوری: گوسمائو ۸۳٪	مشروعیت
۲۰ مه ۲۰۰۲	استقلال رسمی: تولد جمهوری دموکراتیک تیمور-لسته	موفقیت

ح.۲۰۱ گاه‌شمار گذار

۹

ح.۲۰ رفراندوم ۱۹۹۹: پیروزی و خشونت

ح.۱۰۲ سازماندهی رفراندوم

جدول ح.۳: آمار رفراندوم تیمور شرقی ۱۹۹۹ و مقایسه با شیلی

شاخص	تیمور ۱۹۹۹	شیلی ۱۹۸۸
سؤال	استقلال یا خودمختاری	ادامهٔ پینوشه یا نه
واجدین شرایط	۸۹۲،۴۵۱	۹۱۳،۴۳۵،۷
مشارکت	٪۶.۹۸	٪۵.۹۷
نتیجه	٪۵.۷۸ استقلال	٪۹۹.۵۵ «نه»
سازمان‌دهنده	سازمان ملل (UNAMET)	خود رژیم (با ناظران)
ناظران بین‌المللی	۵۰ رأی‌گیری + ۲،۰۰۰ ناظر	~۱،۰۰۰
امنیت	ناکافی (پلیس اندونزی!)	نسبتاً مطلوب
خشونت پس از نتیجه	↑ بالا فاجعه‌بار	↓ پایین حداقل

ح.۲.۰ فاجعه سپتامبر ۱۹۹۹

هشدار

فاجعه‌ای که قابل پیشگیری بود: پس از اعلام نتیجهٔ رفتارندوم، میلیشیاهاى اندونزیایی (Aitarak, Besi Merah Putih) با حمایت TNI (ارتش اندونزی) به عملیات زمین سوخته دست زدند:

- ۴۰۰،۱ + کشته (برخی تخمین‌ها: ۲، ۰۰۰، ۰۰۰ +)
- ۳۰۰،۳۰۰ + آواره (از ۸۰۰،۰ K جمعیت = ۳۸٪!)
- ۷۰٪ زیرساخت‌ها ویران شد: ساختمان‌های دولتی، مدارس، بیمارستان‌ها، خانه‌ها
- کارمندان UNAMET هم هدف حمله قرار گرفتند
- سازمان ملل ابتدا عقب‌نشینی کرد — انتقاد شدید: «رفتارندوم بدون تضمین امنیت»

درس حیاتی: رفتارندوم بدون تضمین امنیتی کافی می‌تواند فاجعه‌ایجاد کند. توافق سه‌جانبه امنیت را به پلیس اندونزی سپرده بود — همان نیرویی که با میلیشیاها همکاری می‌کرد. **هشدار ایرانی:** هر رفتارندوم یا انتخاباتی در ایران باید با تضمین امنیتی مستقل همراه باشد. امنیت انتخابات نمی‌تواند به نیروهایی سپرده شود که منافع‌شان با نتیجه در تضاد است (← رجوع شود به فصل ۹).

ح.۲.۰ مداخلهٔ INTERFET: مدل واکنش سریع

پس از فاجعه، شورای امنیت قطعنامهٔ ۱۲۶۴ را تصویب کرد و نیروی اینترفِت (INTERFET (International Force East Timor) به رهبری استرالیا مستقر شد:

جدول ح.۴: مشخصات نیروی INTERFET

شاخص	جزئیات
قطعنامه	شورای امنیت ۱۲۶۴ (۱۵ سپتامبر ۱۹۹۹)
فرمانده	ژنرال پیتر کاسگرو (Peter Cosgrove) (استرالیا)
تعداد نیرو	~۱۱،۰۰۰ (از ۲۲ کشور)
کشورهای اصلی	استرالیا (۵،۵۰۰)، تایلند، فیلیپین، کرهٔ جنوبی، نیوزیلند
مأموریت	بازگرداندن امنیت + حمایت از UNAMET + حمایت انسانی
مدت	سپتامبر ۱۹۹۹ — فوریهٔ ۲۰۰۰ (سپس به نیروی UNTAET تبدیل شد)
نتیجه	عقب‌نشینی اندونزی + بازگشت آوارگان + امنیت نسبی

درس آموخته

INTERFET نشان داد: (۱) واکنش سریع بین‌المللی وقتی **اراده سیاسی** وجود داشته باشد، ممکن و مؤثر است؛ (۲) **رهبری منطقه‌ای** (استرالیا) مؤثرتر از رهبری دور (آمریکا/اروپا) است؛ (۳) مشارکت چندملیتی مشروعیت بیشتری دارد. **کاربرد ایرانی:** در سناریوی A (فروپاشی ناگهانی)، ممکن است نیروی حافظ صلح لازم شود. ترکیب: سازمان ملل + کشورهای منطقه (ترکیه؟ هند؟) + ناتو — اما تنها با دعوت ایرانیان (← رجوع شود به فصل ۴).

۹

ح. ۳. UNTAET: مدل مدیریت مستقیم بین‌المللی

ح. ۱.۳. ساختار و مأموریت

اداره انتقالی سازمان ملل در تیمور شرقی (UNTAET (UN Transitional Administration in East Timor) (قطعه‌نامه ۱۲۷۲، اکتبر ۱۹۹۹) یکی از جامع‌ترین مأموریت‌های سازمان ملل بود — حاکمیت کامل سرزمینی:

جدول ح. ۵: ساختار و آمار UNTAET (۱۹۹۹-۲۰۰۲)

شاخص	جزئیات
نماینده ویژه / حاکم موقت	سرجیو ویئیرا دملو (Sérgio Vieira de Mello)
اختیارات	تمام قوای سه‌گانه: مقننه + مجریه + قضاییه
نیروی نظامی	~۸,۰۰۰
پلیس مدنی	~۱,۶۴۰
کارمندان غیرنظامی	~۱,۰۰۰ بین‌المللی + ۲,۰۰۰ محلی
بودجه سالانه	~۵۶۳ میلیون (سال اول)
مأموریت	امنیت + حاکمیت + نهادسازی + آموزش + انتخابات + استقلال
مدت	اکتبر ۱۹۹۹ — مه ۲۰۰۲ (۳۱ ماه)
مأموریت جانشین	UNMISSET (۲۰۰۲-۲۰۰۵) و UNMIT (۲۰۰۶-۲۰۱۲)

جدول ح.۶: دستاوردها و نقدهای UNTAET

امتیاز	دستاوردها
۴۴۴۴	۳ استقلال در ۳۱ ماه (سریع و مؤثر)
۴۴۴۴	۳ انتخابات مجلس مؤسسان (مشارکت ۹۳٪)
۴۴۴۴	۳ قانون اساسی دموکراتیک
۴۴۴۴	۳ ایجاد نیروی دفاعی (F-FDTL) و پلیس (PNTL) از صفر
۴۴۴۴	۳ بازگشت ۳۰۰،۰۰۰ آواره
۴۴۴۴	۳ CAVR (کمیسیون حقیقت)
شدت	نقدها
↑ بالا	۷ کم مشارکت دادن تیموری‌ها: «مدیریت استعماری جدید»؟
— متوسط	۷ حقوق‌های بالای کارمندان بین‌المللی vs فقر محلی
↑ بالا	۷ سرعت خروج: ظرفیت‌سازی ناکافی ^۹ بحران ۲۰۰۶
↑ بالا	۷ عدالت بین‌المللی ناکام: اندونزی تعقیب نشد
— متوسط	۷ وابستگی به کمک خارجی پس از استقلال

ح.۲.۳ دستاوردها و نقدها

نکته کلیدی

نقد اصلی: «مدیریت مستقیم» ≠ «مالکیت ملی». ویثیرا دملو (بعداً در بمب‌گذاری بغداد ۲۰۰۳ کشته شد) تلاش کرد تیموری‌ها را مشارکت دهد، اما ساختار UNTAET ذاتاً بالا به پایین بود. بسیاری از تصمیمات توسط خارجی‌ها گرفته شد. رهبران تیموری (گوسماثو (Gusmão) و آلکاتیری (Alkatiri)) گاه احساس حاشیه‌نشینی می‌کردند. این نقد تأیید می‌کند که مدل ۵ (مدیریت مستقیم) برای ایران مناسب نیست (← رجوع شود به فصل ۲؟). مدل ۶ (ترکیبی-تطبیقی) با مالکیت ملی ایرانی طراحی شده.

۹

ح.۴ کمیسیون حقیقت (CAVR)

کمیسیون پذیرش، حقیقت و آشتی (CAVR (Comissão de Acolhimento, Verdade e Reconciliação)) از ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۵ فعالیت کرد:

جدول ح.۷: ساختار و آمار CAVR تیمور شرقی

شاخص	جزئیات
مدت	ژانویه ۲۰۰۲ — اکتبر ۲۰۰۵
تعداد کمیسیونرها	۷ (همه تیموری)
بازه زمانی	۱۹۷۴-۱۹۹۹ (۲۵ سال)
تعداد شهادتها	۸۲۴،۷
فرآیند آشتی جامعه محور ^۱	۳۷۱،۱ فرآیند (در سطح روستا)
تخمین تلفات کل	۸۰۰،۱۰۲ (± ۰۰۰،۱۲) — تحلیل آماری
گزارش نهایی	«Chega!» (بس است!) — ۵ جلد، ۲،۵۰۰+ صفحه
نوآوری ویژه	فرآیند آشتی محلی (CRP): عاملان در روستا اعتراف و خدمت اجتماعی انجام دادند

ح.۱۰۴ نوآوری CRP: عدالت جامعه محور

۱. عاملان «جرایم سبک» (آتش زدن خانه، سرقت، تخریب — نه قتل) داوطلبانه به CAVR مراجعه می کردند
۲. در جلسه عمومی روستا، اعتراف علنی + عذرخواهی از قربانیان + توافق بر مجازات جامعه ای (مثلاً بازسازی خانه، خدمت اجتماعی)
۳. پس از انجام مجازات، پذیرش مجدد در جامعه (Acolhimento = پذیرش)
۴. ۳۷۱،۱ فرآیند انجام شد — ۸۵٪ موفقیت آمیز

درس آموخته

مدل CRP برای ایران: فرآیند آشتی جامعه محور می تواند برای «بسیجیان عادی» یا «عوامل محلی سرکوب» استفاده شود — نه برای فرماندهان ارشد (که باید محاکمه شوند). **کاربرد:** در شهرها و روستاهایی که بسیجیان محلی در سرکوب مشارکت کرده اند، جلسات آشتی با حضور قربانیان + اعتراف + خدمت اجتماعی — به عنوان مکمل (نه جایگزین) محاکمه فرماندهان (← رجوع شود به فصل ۶).

ح.۵ بحران ۲۰۰۶: شکنندگی دولت نوپا

ح.۱.۵ ریشه‌ها و درس‌ها

تنها ۴ سال پس از استقلال، تیمور شرقی در ۲۰۰۶ دچار بحران شدید شد:

جدول ح.۸: بحران ۲۰۰۶ تیمور شرقی: علل و نتایج

بُعد	جزئیات
محرک آنی	اعتراض ۶۰۰ سرباز «غربی» (loromonu) به تبعیض از سوی فرماندهان «شرقی» (lorosa'e)
تنش نهادی	رقابت ارتش (F-FDTL) و پلیس (PNTL) — هر دو از صفر ساخته شده
ظرفیت‌سازی ناکافی	UNTAET خیلی سریع خارج شد + نهادها شکننده بودند
نتیجه	۱۵۰ + کشته + ۱۰۰،۰۰۰ آواره (باز هم!) + سقوط دولت آکاتیری
واکنش بین‌المللی	نیروی بین‌المللی (استرالیا + نیوزیلند) بازگشت + UNMIT تشکیل شد
درس	خروج زودهنگام نظارت بین‌المللی = خطر بازگشت بحران

هشدار ⚠

درس بحران ۲۰۰۶ برای ایران: خروج زودهنگام نظارت بین‌المللی خطرناک است. UNTAET در ۳۱ ماه خارج شد — ظرفیت‌سازی کافی نبود. مدل ۶ پیشنهادی برای ایران ۵ فاز در ۱۰ سال پیش‌بینی کرده و خروج مشروط به رسیدن به شاخص‌های کمی است (نه تقویم ثابت). سه سناریوی خروج در فصل ۹ تعریف شده: موفق، تعدیل، تمدید. بحران ۲۰۰۶ تأیید می‌کند که سناریوی «تمدید» باید همیشه روی میز باشد (← رجوع شود به فصل ۹).

۹

ح.۶ ماتریس درس‌آموخته‌ها برای ایران

۹

جدول ح.۹۰: ماتریس انتقال درس‌آموخته‌های تیمور شرقی به ایران

بُعد	درس تیمور	کاربرد ایرانی	انتقال پذیری
رفراندوم	سازماندهی موفق اما بدون تضمین امنیت	رفراندوم + تضمین امنیتی مستقل	●●●●□
واکنش سریع	INTERFET: K۱۱ نیرو در ۲ هفته	آمادگی نیروی واکنش (سناریوی A)	●●●●□□
مرحله‌بندی	□ UNAMET □ INTERFET □ UNTAET UNMISSET	فاز ۰۱۹۱۲۹۳۴۴ (مدل ۶)	●●●●●
نهادسازی	ایجاد ارتش + پلیس + قضا از صفر	ایران: اصلاح نهادهای موجود (نه از صفر)	●●●●□□
CAVR	حقیقت + آشتی جامعه‌محور (CRP)	مکمل TRC برای عوامل محلی	□●●●●●
مالکیت ملی	UNTAET انتقاد شد: «استعمار جدید»	مدل ۶: مالکیت ملی ایرانی (نه مدل ۵)	●●●●●
خروج	خروج زودهنگام □ بحران ۲۰۰۶	خروج مشروط به شاخص‌ها (نه تقویم)	●●●●●
ظرفیت‌سازی	ناکافی بود	برنامه ظرفیت‌سازی ۱۰ ساله	□●●●●●
میانگین انتقال‌پذیری			